

Steunpunt Welzijn, Volksgezondheid en Gezin

**Disengagement geradicaliseerde gedetineerden:
beschrijving en evaluatie praktijk**

Lana De Pelecijn
Prof. dr. Stef Decoene
Prof. dr. Wim Hardyns
Prof. dr. Jelle Janssens
Prof. dr. Kristel Beyens
Prof. dr. Ivo Aertsen

Steunpunt Welzijn, Volksgezondheid en Gezin
Minderbroedersstraat 8 – B-3000 Leuven
Tel 0032 16 37 34 32
E-mail: swvg@kuleuven.be - Website: <http://www.steunpuntwvg.be>

Publicatie nr. 2018/12

SWVG-Rapport 16

Steunpunt Welzijn, Volksgezondheid en Gezin

Titel rapport: Disengagement geradicaliseerde gedetineerden: beschrijving en evaluatie praktijk

Promotors: Prof. dr. Stef Decoene & Prof. dr. Wim Hardyns

Copromotors: Prof. dr. Jelle Janssens, Prof. dr. Kristel Beyens, Prof. dr. Ivo Aertsen

Onderzoeker: Lana De Pelecijn

Coördinatie SWVG: Hilde Lauwers

Administratieve ondersteuning SWVG: Lut Van Hoof, Manuela Schröder

Dit rapport kwam tot stand met de steun van de Vlaamse Overheid. In deze tekst komen onderzoeks-resultaten van de auteur(s) naar voor en niet die van de Vlaamse Overheid. De Vlaamse Overheid kan niet aansprakelijk gesteld worden voor het gebruik dat kan worden gemaakt van de meegeedeelde gegevens.

Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd en/of openbaar gemaakt zonder uitdrukkelijk te verwijzen naar de bron.

No material may be made public without an explicit reference to the source.

Het consortium SWVG

Deelnemende instellingen	Dagelijks bestuur
KU Leuven LUCAS, Centrum voor zorgonderzoek en consultancy Instituut voor Sociaal Recht HIVA - Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving Leuven Instituut voor Gezondheidsbeleid Faculteit Economie en Bedrijfswetenschappen	Prof. dr. Chantal Van Audenhove Prof. dr. Anja Declercq Prof. dr. Johan Put Prof. dr. Tine Van Regenmortel Prof. dr. Erik Schokkaert
UGent Vakgroep Innovatie, Ondernemerschap en Dienstenmanagement Vakgroep Publieke Governance, Management & Financiën Vakgroep Huisartsgeneeskunde en Eerstelijnsgezondheidszorg	Prof. dr. Paul Gemmel Prof. dr. Joris Voets Prof. dr. An De Sutter
Vrije Universiteit Brussel Faculteit Psychologie en Educatiewetenschappen	Prof. dr. Dominique Verté
Universiteit Antwerpen Centrum OASes, Departement Sociologie	Prof. dr. Peter Raeymaeckers
Partnerinstellingen	
Universiteit Hasselt Centrum voor Statistiek	
Thomas More Hogeschool Opleiding Toegepaste Psychologie	dr. Peter De Graef
Arteveldehogeschool Dienst onderzoek en dienstverlening	
Hogeschool Gent Faculteit Mens en Welzijn	
UC Leuven-Limburg Groep Gezondheid en Welzijn	

Rapport 16

Disengagement geradicaliseerde gedetineerden: beschrijving en evaluatie praktijk

Onderzoeker: Lana De Pelecijn

Promotors: Prof. dr. Stef Decoene & Prof. dr. Wim Hardyns

Copromotors: Prof. dr. Jelle Janssens, Prof. dr. Kristel Beyens, Prof. dr. Ivo Aertsen

Samenvatting

Probleemstelling

Eén van de prioriteiten op de Belgische politieke agenda is de aanpak van gewelddadige radicalisering in de gevangenis. Met een gewijzigd gevangenisbeleid en de implementatie van disengagementstrajecten tijdens de detentie, probeert de overheid te voorzien in een gespecialiseerde omkadering voor geradicaliseerde gedetineerden en te voorkomen dat gedetineerden radicaliseren tijdens de detentie. Teneinde de Vlaamse hulp- en dienstverleners in de gevangenis hierbij te ondersteunen en te versterken, wierf het departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin (WVG) van de Vlaamse overheid in 2016 twee consultants in het kader van de aanpak van radicalisering aan, wat kadert in het op 3 april 2015 door de Vlaamse Regering goedgekeurde actieplan 'ter preventie van radicaliseringsprocessen die kunnen leiden tot extremisme en terrorisme'. Deze twee consultants dienen vanuit hun expertise enerzijds (1) geïndividualiseerde begeleidingstrajecten op te zetten met geradicaliseerde gedetineerden, en dit met het oog op disengagement en re-integratie van deze personen. Anderzijds (2) dienen zij professioneel advies te geven aan hulp- en dienstverleners in de Vlaamse en Brusselse gevangenissen die geconfronteerd worden met geradicaliseerde gedetineerden. Daarnaast (3) werken zij mee aan de ontwikkeling van een visie/beleid rond de aanpak van deze problematiek.

Gezien de werking van deze consultants een nieuw gegeven betreft in het landschap, heeft dit interuniversitair onderzoek als **doelstelling** om aan de hand van een kwalitatief onderzoeksopzet een beschrijving en evaluatie te bieden van de professionele praktijken van de twee consultants en van de context waarin zij worden ingezet. Meer bepaald worden volgende **onderzoeksvragen** beantwoord:

1. Wat is de context waarbinnen de aanpak van de consultants wordt uitgewerkt?
2. Waar situeren we de werking van de consultants?
3. Werkt de inbedding/positionering van de consultants in een overheidscontext belemmerend of net als voordeel?
4. Wat is de inhoud van de aanpak van de consultants? Welke methodieken zetten de consultants in om de beoogde doelstellingen na te streven?
5. Hoe en in welke mate slagen de consultants erin om disengagementstrajecten aansluiting te laten vinden op de reeds aanwezige hulpverleningsdiensten?
6. Op welke drempels botsen de consultants?
7. Wat zijn de minimum kwaliteitsnormen om goed werk te kunnen leveren?
8. Welke interventies en methodieken werken goed in een begeleidingstraject met het oog op de-radicalisering, disengagement en re-integratie? Welke andere aspecten dragen bij tot een goed resultaat?

Methodologie

In dit onderzoek worden vier grote onderzoeksluiken opgezet: (1) een literatuurstudie, (2) diepte-interviews, (3) observaties en (4) een framing- analyse. De resultaten van deze vier luiken werden samen als basis genomen voor onze uiteindelijke besluiten en aanbevelingen.

(1) Literatuurstudie

De literatuurstudie brengt vanuit nationale en internationale wetenschappelijke literatuur rond gewelddadige radicalisering, terrorisme, disengagement en deradicalisering **theoretische kaders** bij elkaar die inzichten bieden in gewelddadige radicaliserings-, disengagement- en deradicaliseringsprocessen. Vervolgens zijn goede praktijken van de **EXIT-initiatieven** in Denemarken, Duitsland, Nederland en Engeland beschreven teneinde de werking van de consultants te evalueren en mogelijke *key issues* te identificeren die zich kunnen voordoen bij het implementeren van deradicalisering- en disengagementstrategieën. Tenslotte zijn verschillende **beleidsdocumenten** geanalyseerd om de context waarbinnen de werking van de consultants plaatsvindt in kaart te brengen.

(2) Kwalitatieve diepte-interviews

De inhoud en context van de praktijken zijn onderzocht aan de hand van kwalitatieve semigestructureerde diepte-interviews die werden afgenomen in de periode december 2017 – mei 2018. In totaal werden **44 interviews** afgenomen (34 individuele interviews en 10 in groep), en werden **51 respondenten** betrokken in het onderzoek. Naast de **consultanten** zelf, werden de **belangrijkste justitie-, hulp- en dienstverleningspartners** van de consultants geïnterviewd: trajectbegeleiders en teamverantwoordelijken Justitieel Welzijnswerk (JWW), Vlaamse beleidscoördinatoren, justitieassistenten, lokale gevangenisdirecties, medewerkers van de Psychosociale Dienst, de Centrale Psychosociale Dienst Extremisme, de Cel extremisme, de Regionale gevangenisdirectie en een lokale deradicaliseringsambtenaar. Voor de selectie van de verschillende respondenten werd gebruik gemaakt van een doelgerichte steekproef. Zo werden de partners geselecteerd op basis van twee informele interviews met de consultants en op basis van de bestudeerde beleidsdocumenten.

In dit onderzoek werden geen interviews gevoerd met Moslimconsultanten. Zij werden meermaals gecontacteerd door het onderzoeksteam, maar zonder succes. Omwille van de korte onderzoeksperiode werden ook geen interviews afgenomen met het bewakend personeel, actoren binnen de centra Geestelijke Gezondheidszorg (CGG), onderwijscoördinatoren, actoren binnen de Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding (VDAB) en met het Coördinatieorgaan voor de Dreigingsanalyse (OCAD). Informatie over hun werking en samenwerking met de consultants werd wel verkregen via de interviews met de consultants, de justitie- en hulpverleningspartners en via de observaties.

(3) Observaties

Aansluitend op de kwalitatieve diepte-interviews werden gedurende de periode november 2017 – mei 2018 **16 observaties** uitgevoerd van uiteenlopende interacties: vormingen die werden gegeven door de consultants aan lokale justitie- en hulpverleningspartners in de gevangenis, bovenlokale overlegmomenten met het Departement WVG en het DG EPI, lokale casusoverleggen in de gevangenis van Hasselt en Beveren, partnertafels WVG, interne stuurgroepvergaderingen van het Departement WVG. Deze observaties lieten toe om een duidelijk zicht te krijgen op de bredere samenwerkingscontext en de verschillende overlegmomenten in het kader van de aanpak van radicalisering in de gevangenis.

In dit onderzoek werden geen individuele begeleidingen met gedetineerden bijgewoond gezien dit door de opdrachtgever niet wenselijk werd geacht in functie van het belang van de hulpverleningsrelatie tussen de cliënt en de consulenten. Ook werden geen observaties uitgevoerd in de satellietgevangnissen of de Deradex. Deze methodische beperkingen zorgde ervoor dat we ons, voor wat betreft de inhoud van de individuele begeleidingstrajecten en de context waarbinnen de consulenten te werk gaan, slechts konden baseren op de resultaten van de verschillende interviews. Methodologische triangulatie was met andere woorden niet mogelijk voor deze delen van het onderzoek.

Er werd wel een **methodologische triangulatie** uitgevoerd – interviews én observaties – voor o.a. het bestuderen van de samenwerking en de informatiedeling tussen de consulenten en de verschillende justitie- en hulpverleningspartners. Tevens werd een **triangulatie in tijd, ruimte, personen én in onderdelen** toegepast, teneinde de (mogelijke) beperkingen die interviews met zich kunnen meebrengen te ondervangen. Daarnaast werd gedurende de kwalitatieve diepte-interviews gebruik gemaakt van *probing* om meer zicht en duidelijkheid te krijgen op bepaalde antwoorden en perspectieven van de respondenten. Op basis van deze verschillende onderzoeksmethoden werden de interne validiteit en de betrouwbaarheid van de uitspraken van de respondenten, en dus ook van het onderzoek, verhoogd en konden we op methodisch wetenschappelijke én kritische wijze de resultaten analyseren en aanbevelingen formuleren.

(4) Framing-analyse

In dit onderzoek werd een framing-analyse uitgevoerd op basis van de lectuur van de uitgeschreven en/of samengevatte interviews met de diverse betrokken actoren (N=45) en van de observaties (N=16). Deze resultaten werden vergeleken met de resultaten van een masterproef aan de UGent (Verschoote, 2018), waar een framing-analyse werd uitgevoerd van 5 interviews van dit onderzoek, samen met 4 beleidsdocumenten inzake gewelddadige radicalisering, deradicalisering en disengagement. De interviews en de beleidsdocumenten werden enerzijds onderworpen aan een framing-analyse via de **typologie van Semetko en Valkenburg** en anderzijds door de matrix die ontwikkeld is door **Van Gorp en Figureux**.

Resultaten

De dubbele positie van de consulenten – hulpverlener en beleidsmedewerker op overheidsniveau – maakt dat hun werking zich situeert op het niveau van de overheid. Het onderzoek toont aan dat deze inbedding binnen de overheidscontext een aantal voordelen kan genereren volgens de meerderheid van de respondenten: (1) allereerst wordt de toegang tot de verschillende partners binnen en buiten de gevangenis gefaciliteerd en worden overlegmomenten op lokaal en bovenlokaal niveau mogelijk gemaakt, wat eveneens werd vastgesteld gedurende de observaties; (2) daarnaast zorgt de situering van de werking van de consulenten ervoor dat de consulenten geen beroepsgeheim maar ambtsgeheim hebben, waardoor relevante informatie kan worden gedeeld met belangrijke justitie- en hulpverleningspartners zonder strafrechtelijk vervolgbaar te zijn; (3) ten derde geven de consulenten en enkele trajectbegeleiders JWW aan dat de overheidspositie van de consulenten vaak als meer relevant en betekenisvol wordt ingeschat; niet alleen door de lokale justitie- en hulpverleningspartners, maar eveneens door de gedetineerden. Echter blijkt uit het onderzoek dat deze voordelen die de overheidsinbedding genereert, niet ten volle worden benut. Zo werken de consulenten – ondanks hun ambtenarenstatuut – volgens de **'principes van het beroepsgeheim'** teneinde een vertrouwensrelatie met de gedetineerden te kunnen aangaan. Niet alleen zorgt deze vaagheid omtrent het al dan niet hebben van het beroepsgeheim voor onduidelijkheid ten aanzien van de verschillende justitie- en hulpverleningspartners, ook blijft de mate van **kwaliteitsvolle en werkzame informatiedeling** met andere partners zeer beperkt, ondanks de toevoeging van artikel 458ter Sw. Het gebrek aan een

afdoend kader inzake informatiedeling binnen multi-agency (samen)werking zorgt bovendien voor een grote angst om 'te' veel te delen, waardoor belangrijke informatie niet voldoende wordt gedeeld onder de verschillende partners en de multi-agency samenwerking (inclusief management- en informatiecontinuïteit) wordt belemmerd.

Het onderzoek toont aan dat de consultants trachten om de disengagementtrajecten zoveel als mogelijk **aansluiting** te laten vinden op de reeds aanwezige hulpverleningsdiensten binnen de gevangenis: trajectbegeleiders Justitieel Welzijnswerk, de Psychosociale Dienst (PSD), psychologen van Centra Geestelijke Gezondheidszorg, de onderwijscoördinator, de Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding (VDAB), de moslimconsulent. Uit de interviews en observaties blijkt dan ook dat er meer diensten betrokken zijn bij de individuele begeleidingen ten opzichte van bij de start van de consultants. Daarnaast vinden de lokale en bovenlokale overlegmomenten, die belangrijk zijn om deze multi-agency samenwerking te doen slagen, op een meer gestructureerde wijze plaats. Niettemin stelt het onderzoek vast dat er momenteel weinig tot geen dossiers van de consultants volledig zijn overgedragen aan de trajectbegeleiders JWW, gezien dit wordt bemoeilijkt door de **langdurige contacten** tussen de consultants en de gedetineerden. Dit zorgt er niet alleen voor dat er weinig tot geen nieuwe dossiers kunnen worden opgenomen door de consultants, ook maakt dit de rolverdeling tussen de trajectbegeleiders JWW en de consultants onduidelijk in de dossiers waar beide actoren actief zijn. De **samenwerking, afstemming en informatiedeling** tussen de consultants en de verschillende justitiële, hulp- en dienstverleningspartners dienen dan ook nog meer (inhoudelijk) plaats te vinden, waarbij een **duidelijke afbakening van de verschillende functies** wordt ingebouwd. Tenslotte dient ook de **zichtbaarheid van de consultants** te verhogen bij de verschillende justitiële, hulp- en dienstverleningspartners. Het gebrek aan zichtbaarheid zorgt namelijk voor onduidelijkheid over de rol van de consultants, de doelstelling die ze nastreven, de aanpak die ze hanteren in de dossiers, het beroepsgeheim, en over hoe/wanneer de consultants kunnen worden gecontacteerd.

Naast het tekort aan een grondige (inhoudelijke) informatiedeling, afstemming en multi-agency samenwerking, worden de individuele begeleidingstrajecten – en meer bepaald het werken naar perspectief en re-integratie toe – volgens de consultants, de justitie- en hulpverleningspartners bemoeilijkt door de **individuele gevangenisregimes**. Minimale kwaliteitsnormen voor de consultants om goed werk te kunnen leveren en de individuele disengagementtrajecten vlot te laten verlopen, hebben dan ook betrekking op de strikte gevangenisregimes die volgens de respondenten best geleidelijk versoepeld worden, en waarbij er ook kan worden ingezet op groepsaanbod om curatief en preventief te werken. Daarnaast wordt een zorgvuldige aanwerving en een **intensieve opleiding/training** van het gevangenispersoneel, net zoals dit voor alle betrokken actoren belangrijk is, vooropgesteld teneinde gevangenispersoneel bewust te maken van de potentiële tekenen van radicalisering, de belemmeringen met betrekking tot deradicalisering en disengagement waarmee ze kunnen geconfronteerd worden, en hun rol die zij hierin opnemen.

Wat de verschillende **EXIT-initiatieven** in het buitenland betreft, leert de literatuurstudie dat het zeer moeilijk is om een overzicht te geven van initiatieven die zonder enige twijfel werken. De wetenschappelijke literatuur inzake deradicalisering en disengagement bevat immers amper gedetailleerde informatie over de inhoud, het verloop, de methodieken én de effectiviteit van verschillende deradicalisering- en disengagementprogramma's. Bovendien is het ook zo dat een programma van een bepaald land niet zonder meer kan worden geïmplementeerd in een ander land, gezien programma's zijn aangepast aan de specifieke lokale, politieke en culturele context waarin ze worden uitgevoerd.

De verschillende EXIT-initiatieven beschreven in de literatuurstudie, tonen aan dat het belangrijk is om in te spelen op o.a. **de ideologie, het sociaal netwerk en verschillende levensdomeinen** van een persoon, teneinde de mogelijke push-, pull- en triggerfactoren te identificeren die inspelen op het creëren van een

cognitieve opening en betekenis-zoekende motivaties, gedachten en gevoelens (cf. de lens) en hierop te kunnen anticiperen. Het bevorderen van de re-integratie in de maatschappij wordt in dit kader beschouwd als een belangrijk onderdeel in de aanpak van deze problematiek. De literatuurstudie van dit onderzoek toont immers aan dat gewelddadige radicalisering kan worden beschouwd als een dynamisch, niet-lineair proces van persoonlijke verandering waar individuen zich wenden tot een gewelddadig radicale ideologie die het plegen, faciliteren en/of ondersteunen van geweld als een legitiem middel beschouwt om een doel te bereiken. Deze verandering, die vaak een reactie is op persoonlijke en contextuele grieven, wordt gekenmerkt door een persoonlijke crisis in de zoektocht naar betekenis.

Wanneer we kijken naar de aanpak van de consulenten, merken we op dat de individuele begeleidingstrajecten – die door de consulenten proactief worden aangeboden – eveneens proberen in te spelen op **verschillende aspecten en levensdomeinen**: zelfbeeld, identiteit, onderwijs, werk, weerbaarheid, agressie, trauma, psychologisch welbevinden, sociaaleconomische facetten, gezin en familie, religie en ideologie, enzovoort. Echter streven de trajecten van de consulenten niet (voor iedereen) dezelfde **doelstelling** na zoals de weergegeven EXIT-programma's, zijnde disengagement én deradicalisering. Een belangrijke kanttekening in dit kader, is dat we ons op basis van de verzamelde data niet kunnen uitspreken over de mate waarin de consulenten rekening houden met en inspelen op de verschillende levensdomeinen en variabelen van gewelddadige radicalisering (omwille van de onmogelijkheid om individuele begeleidingen van de consulenten bij te wonen).

Aanbevelingen

Op basis van dit onderzoek hebben we een kritische, wetenschappelijke evaluatie gemaakt van de pluspunten, knelpunten en mogelijkheden ter verbetering inzake de professionele praktijken van de twee consulenten in het kader van de aanpak van radicalisering en van de context waarin zij worden ingezet. Het resultaat van dit onderzoek zijn **13 beleidsaanbevelingen** waarbij werd vertrokken vanuit de noodzaak voor een **multi-agency werking** bij het opzetten van deradicalisering- en disengagementtrajecten. De verschillende aanbevelingen hebben betrekking op (1) de functies en de doelstelling(en) van de consulenten, met enerzijds een focus op de uitbouw van de individuele begeleidingstrajecten, en anderzijds op de consultfunctie en de beleidsrol van de consulenten, (2) de context waarbinnen de aanpak wordt uitgewerkt, (3) de positionering van de consulenten en (4) (de)polarisatie in de aanpak van gewelddadige radicalisering. Wat de positionering van de consulenten betreft, werden op basis van de resultaten, conclusies en aanbevelingen **drie grote scenario's** voorgesteld.

1. FUNCTIES EN DOELSTELLINGEN CONSULENTEN

Met de intrede van de consulenten is een grote stap vooruitgezet in de aanpak van gewelddadige radicalisering in de gevangenis. De consulenten lijken erin geslaagd te zijn om individuele begeleidingstrajecten uit te bouwen met geradicaliseerde gedetineerden in samenwerking met verschillende partners, om ondersteuning te bieden aan verschillende actoren en om mee vorm te geven aan het beleid. Bovendien is de samenwerking tussen de verschillende diensten sinds de start van de consulenten toegenomen.

Niettemin toont het onderzoek aan dat, mede door het gebrek aan tijd en mankracht, de combinatie van de drie functies niet haalbaar is. Zo worden momenteel weinig tot geen nieuwe dossiers opgenomen door de consulenten, wordt er door de consulenten minder tijd besteed aan de consultfunctie en de beleidsrol, en wordt de multi-agency samenwerking mogelijk belemmerd gezien rolverwarring ontstaat met hulpverleningspartners die eveneens een begeleidende functie uitoefenen. Bovendien stellen we vast dat de drie

functies verschillende vaardigheden, kennisinhouden en randvoorwaarden vereisen, die moeilijk comfortabel en kwaliteitsvol in één persoon kunnen worden verenigd.

Zelfs indien het aantal consultants op termijn zou worden uitgebreid, bevelen we aan dat de verschillende deelfuncties worden opgesplitst.

Aanbeveling:

1. De drie verschillende deelfuncties en doelstellingen van de consultants dienen te worden opgesplitst, waarbij een duidelijke afbakening van de functies wordt ingebouwd, namelijk: het uitbouwen van individuele begeleidingstrajecten enerzijds (functie 1) (**zie aanbevelingen 2-4**) versus het bieden van consult aan de verschillende justitie- en hulp- en dienstverleningspartners, en het adviseren van het beleid rond de aanpak van radicalisering in de gevangenis anderzijds (functie 2) (**zie aanbevelingen 5-8**).

1.1 UITBOUWEN INDIVIDUELE BEGELEIDINGSTRAJECTEN

De consultants geven aan dat er weinig inhoudelijke verschillen zijn tussen hun werking en die van de trajectbegeleiders JWW, wat gedurende de interviews eveneens werd bevestigd door meerdere respondenten. Hoewel (basis)kennis over ideologie en de thematiek noodzakelijk is om signalen op te vangen, gedrag te interpreteren en de confrontatie over het denken en handelen aan te gaan, kunnen heel wat algemene vaardigheden vanuit de reguliere werking met andere problematieken – waar een adequaat opgeleide dienst- en hulpverlener over hoort te beschikken – worden ingezet in de disengagementstrajecten. Binnen de organisatie van het werkveld nu, lijkt het dan ook voor de hand liggend dat de huidige tweedelijnsfunctie van de consultants, zijnde het uitbouwen van individuele begeleidingstrajecten gericht op disengagement en deradicalisering, wordt opgenomen binnen de generieke eerstelijns hulpverlening van o.a. trajectbegeleiders JWW. Ook andere reguliere (hulpverlening)diensten, zoals het CGG, de Moslimconsultant, dienen zoveel als mogelijk mee in te zetten op deze doelgroep.

Aanbevelingen:

2. De individuele begeleidingstrajecten met het oog op disengagement en deradicalisering worden in de Vlaamse en Brusselse gevangenissen opgenomen door trajectbegeleiders. Dit kan de stigmatisering die hun statuut met zich meebrengt verminderen. De trajectbegeleiders dienen de tijd, middelen en ruimte te krijgen om meer verschillende aspecten voldoende intensief en continu op te nemen in de begeleidingen (o.a. sociale context, identiteit, ideologie).

Zoals aangetoond in de literatuurstudie van dit onderzoek, is het zeer belangrijk om zoveel mogelijk verschillende justitie- én hulpverleningspartners te betrekken bij deze begeleidingstrajecten (cf. multi-agency samenwerking). Op deze manier kan er op een meer flexibele wijze worden ingespeeld op de vraag vanuit hulpverlening, justitie, en/of de gedetineerden naar meer individuele begeleidingstrajecten zonder telkens het personeelskader van de trajectbegeleiders te moeten herzien of aanvragers te weigeren.

De verschillende EXIT-initiatieven tonen daarbij aan dat gerichte opleidingen en supervisies, inclusief over hoe multi-agency blijvend kan worden gerealiseerd, voor alle betrokken actoren bijzonder belangrijk zijn (De Wit, 2018; Koehler, 2017; UNODC, 2016).

3. Een cultuur-sensitieve aansturing en aanwerving van trajectbegeleiders en andere hulp- en dienstverleningsactoren binnen de gevangenis wordt vooropgesteld. Verschillende profielen en culturele achtergronden maken wisselwerking op eenzelfde dossier mogelijk, zorgen voor een niet-discriminerende houding ten opzichte van minderheidsgroepen, bevorderen het vertrouwen van de gedetineerden, en verminderen uitdagingen met betrekking tot taal en interpretatie (UNODC, 2016). Dit wil echter niet zeggen dat enkel en alleen mensen met eenzelfde cultureel referentiekader op deze dossiers moeten worden ingezet. De praktijk toont immers aan dat dit zowel helpend als belastend kan werken (De Wit, 2018). Een minimale kennis van de thematiek en een open, niet-oordelende en cultuur-sensitieve houding is minstens even belangrijk.
4. Gezien continuïteit van opvolging belangrijk is, dienen trajectbegeleiders mee bij te dragen tot een warme overdracht van het dossier na detentie t.a.v. de diverse Vlaamse actoren (justitieassistenten, externe hulpverleners etc.). Informatieoverdracht aan de hand van bv. partnertafels of een schriftelijke rapportage van de begeleidingstrajecten kunnen hier mogelijk sterk bijdragen. Zoals aangetoond in de literatuurstudie zijn systematische evaluaties van de individuele deradicalisering- en disengagementtrajecten en een gestructureerde en relevante informatiedeling noodzakelijk om na te gaan of de middelen geschikt zijn, de interventies efficiënt en werkzaam worden geïmplementeerd en of de doelstellingen worden bereikt. Op deze manier worden positieve en negatieve ervaringen gedeeld, en wordt er gezamenlijk gezocht naar oplossingen. De partnertafels en intervisiemomenten zouden kunnen plaatsvinden onder supervisie van de consultants.

1.2 CONSULTFUNCTIE EN BELEIDSROL

De consultfunctie en de beleidsrol van de consultants (doelstelling 2 en 3) worden door iedere partner als een zeer grote meerwaarde beschouwd. Hoewel verschillende justitie- en hulpverleningsactoren opleidingen kregen in het kader van de aanpak van radicalisering, is een blijvende ondersteuning noodzakelijk. Hier wordt momenteel minder tijd aan besteed omwille van de individuele begeleidingen. We bevelen daarom aan dat de consultants de consult- en beleidsrol blijven opnemen, die terzelfdertijd duidelijk worden afgebakend en verduidelijkt naar alle verschillende justitie- en hulpverleningspartners toe.

Aanbevelingen:

5. De consultants staan in voor de ondersteuning en vorming (consult) van de trajectbegeleiders in alle Vlaamse en Brusselse gevangenissen op basis van structureel overleg, intervisie- en feedbackmomenten. Belangrijk is dat de consultants vanuit hun ervaring de kennis en handvaten met betrekking tot de aanpak van radicalisering kunnen doorgeven. De consultants staan mede in voor de ondersteuning en vorming van de verschillende justitie- en hulpverleningspartners in alle Vlaamse en Brusselse gevangenissen (lokale gevangenisdirectie, PSD, penitentiaire beambten). Ook de justitieassistenten moeten, indien nodig, beroep kunnen doen op de consultants.
6. De consultants staan mede in voor visieontwikkeling en beleidsvorming in het kader van de aanpak van radicalisering in de gevangenissen, dit mee vanuit de maatschappijkritische visie van het Vlaams sociaal werk. De problemen en signalen die actoren ervaren tijdens de individuele begeleidingen worden door de consultants in directe lijn vertaald op bovenlokaal niveau. De consultants blijven dan ook deelnemen aan de lokale en bovenlokale overlegmomenten.

7. De consultants staan, samen met gelijkaardige actoren vanuit andere organisaties, in voor het organiseren en implementeren van systematische evaluaties inzake de multi-agency werking tussen de verschillende actoren in het kader van de aanpak van radicalisering in de gevangenissen. De consultants kunnen tevens instaan voor de evaluatie van externe initiatieven in het kader van de aanpak van radicalisering.
8. De consultants dienen aan de hand van een communicatieplan hun functie (consultfunctie en beleidsrol) op regelmatige basis toe te lichten aan de verschillende diensten binnen de gevangenissen. Om de verschillende taken voldoende kwaliteitsvol te laten realiseren, dient er op langere termijn bekeken te worden of een kleinschalige versterking van het consultantenteam noodzakelijk is.

2. CONTEXT WAARBINNEN DE AANPAK WORDT UITGEWERKT

De strikte regimes van gedetineerden opgevolgd in het kader van radicalisering bemoeilijken het werken naar perspectief en re-integratie. Het veiligheidsklimaat zorgt voor weinig mogelijkheden tot o.a. groepsaanbod, waardoor er in beperkte mate preventief en curatief kan worden gewerkt met deze groep. Dit is echter belangrijk met het oog op disengagement, deradicalisering en re-integratie in de maatschappij. Een gecontroleerde deelname aan groepsaanbod moet dan ook mogelijk worden gemaakt.

Aanbevelingen:

9. Een toenemende flexibiliteit om een meer gevarieerd activiteitsaanbod mogelijk te maken, zal moeten voorbereid en geïmplementeerd worden aan de hand van een samenwerking tussen de verschillende justitiële en de hulp- en dienstverleningsactoren. Zoals aangetoond in hoofdstuk 3, is het in het kader van de aanpak van radicalisering belangrijk om ook in te zetten op groepsaanbod om curatief en preventief te werken. Onder andere weerbaarheidstrainingen, agressietrainingen en daderprogramma's moeten opgenomen worden in de begeleidingstrajecten met het oog op disengagement en deradicalisering. De interventies in de laatste fase van de detentieperiode dienen gedetineerden voor te bereiden op de vrijlating en de terugkeer in de maatschappij (UNODC, 2016). Dit impliceert vanzelfsprekend dat de randvoorwaarden voor versoepeling van de gevangenisregimes binnen een multi-agency perspectief moeten afgesproken en geïmplementeerd worden. Zeker de laatste fase van de detentieperiode moet worden doorgebracht in een minder strikt regime (UNODC, 2016). Er zou meer optimaal moeten ingezet worden op de toekenning van strafmodaliteiten zoals uitgaansvergunning, penitentiair verlof, beperkte detentie, elektronisch toezicht en voorwaardelijke invrijheidstelling teneinde een geleidelijke en begeleide overgang naar de samenleving te faciliteren. Met andere woorden dienen de interventies in de laatste fase van de detentieperiode gedetineerden voor te bereiden op de vrijlating en de terugkeer in de maatschappij. Dit impliceert het formuleren van detentietrajecten die passen binnen de filosofie van de basiswet interne rechtspositie, de wet op de externe rechtspositie en het strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden.
10. Het onderzoek toont aan dat, hoewel er op basis van het gemeenschappelijk draaiboek van het DG EPI en het Departement WVG wordt gewerkt aan een gezamenlijke visie en finaliteit, dit in de praktijk onvoldoende transparant en concreet vanuit een reëel multi-agency perspectief is uitgewerkt. Lokale justitie- en hulpverleningsactoren blijven bovendien sterk vanuit de eigen rationaliteit en denkkaders

handelen, wat wordt getypeerd door polaire tegenstellingen die de samenwerking hypothekeert. Partners binnen de Vlaamse en Federale overheid dienen daarom in de praktijk te werken naar een echt, gemeenschappelijk gedragen én uitgedragen gezamenlijke visie en een gedeelde finaliteit in het kader van de aanpak van radicalisering.

11. Uit de interviews blijkt dat de consultants geen inhoudelijke informatie over de individuele begeleidingstrajecten bijhouden in de veronderstelling dat dit een werkzame vertrouwensrelatie met hun cliënten mogelijk kan maken. De consultants kennen hiermee een bovenmatig gewicht toe aan de relationele aspecten van werkzame methodieken waardoor andere, net zo belangrijke aspecten van multi-agency werking mogelijk onder druk komen te staan, waaronder: relevante informatiedeling met alle betrokken actoren, een methodisch verantwoorde en transparante warme overdracht bij trajectschakelingen en/of -verbredingen, en de keuze van deradicalisering- en disengagementinterventies die gebaseerd zijn op en geïnformeerd zijn door kennis en informatie van verschillende partners/professionals. Het verhindert bovendien de in aanbeveling 7 vermelde taak van de consultants om proces- en effectiviteitsevaluaties uit te voeren. Indien we willen leren van elkaar en informatie willen delen binnen het gevangeniswezen, de hulpverlening, steden en gemeenten, en andere exit-programma's in het buitenland, is een gestructureerde en relevante informatiedeling van individuele begeleidingstrajecten noodzakelijk.

12. Daarnaast stellen we vast dat het beroepsgeheim dikwijls voor moeilijk werkbare situaties zorgt (De Wit, 2018; Van Puyenbroeck, 2016; Van Caenegem, 2013; Defillet, 2012). Het onderzoek toont zeer duidelijk aan dat de informatiedeling tussen justitiële actoren en hulpverleningspartners beperkt blijft tot het minimum, waardoor relevante informatie niet wordt gedeeld en de multi-agency samenwerking tussen relevante actoren in het kader van de aanpak van gewelddadige radicalisering wordt gehypothekeerd.

Zoals o.a. Richardson (2016) aangeeft, staat het verbeteren van de informatiedeling niet gelijk aan het 'vergroten' van de informatiedeling (hoewel het in sommige situaties wel samenvalt met meer informatie-uitwisseling). Het is echter de 'kwaliteit' van de informatiedeling die essentieel is voor het verbeteren van de dienstverlening. Om dit mogelijk te maken, is een samenwerkingsprotocol en een duidelijk, afdoend kader omtrent informatiedeling met criteria en richtlijnen over wat, wanneer, hoe en met wie iets wordt gedeeld, in de praktijk noodzakelijk. Op deze manier ontstaat eenduidigheid onder de verschillende justitie- en hulpverleningspartners wat de multi-agency samenwerking versterkt. Deze informatiedeling kan verschillende vormen en gradaties aannemen. De beslissing hierover dient gezamenlijk door alle belangrijke overheden/partners te worden genomen.

3. POSITIONERING WERKING CONSULENTEN

Op basis van bovenstaande resultaten, conclusies en aanbevelingen kunnen we, met als startpunt de noodzaak voor een multi-agency werking bij het opzetten van deradicalisering- en disengagementtrajecten, drie grote scenario's voorstellen inzake de positionering van de consultants (t.a.v. beide functies). De relatieve haalbaarheid en wenselijkheden van de hier aangehaalde mogelijke scenario's dienen door de overheden zelf te worden bepaald, zolang reële multi-agency (samen)werking en depolarisering maar de richtsnoeren zijn.

De drie scenario's – die een reflecteren zullen inhouden over het sociaal werk zoals deze nu is georganiseerd (o.a. binnen het forensisch welzijnswerk) – hebben voor- en nadelen en vertrekken vanuit de vaststelling

dat er tussen de diverse actoren een aantal beladen polaire tegenstellingen actief werkzaam zijn die binnen het mandaat van een wetenschappelijk onderzoek niet kunnen worden opgelost, ook omdat de vraag naar de positionering van de consultants indicatie is van deze polaire tegenstellingen. Het voeren van deze discussies ten gronde gaat dan ook (omwille van tijd en middelen) voorbij de opdracht van het wetenschappelijk team.

Scenario 1:

In het eerste scenario wordt een doorgedreven multi-agency werking met alle betrokken justitie- en hulpverleningspartners gerealiseerd. Gezien het manifeste maatschappelijke belang van de problematiek, betekent dit dat de polaire tegenstellingen op zeer korte termijn en bij voorkeur met externe ondersteuning worden doorsproken en er wordt gezocht naar het gedeelde midden tussen de tegengestelde posities. Pas nadien kan werk worden gemaakt van een écht transparante en gedeelde visieontwikkeling en formulering; van het expliciteren van de uit de gedeelde visie afgeleide algemene doelen die met, in en doorheen deze trajecten gerealiseerd moeten worden; en van het concretiseren van de implementatiedoelen, procedures en specifieke werkkaders die toelaten dat alle actoren met elkaar werkzame methodieken kunnen gaan toepassen.

In dit scenario is de positionering van de consultants fundamenteel onbelangrijk. Zoals aangetoond in de literatuurstudie, is de soort professionele positionering – gouvernementeel/niet-gouvernementeel – binnen een échte multi-agency werking al met al onbelangrijk. In deze situatie wordt immers verondersteld dat alle actoren vanuit een gedeelde transparante visie doelen, implementatiedoelen en methodieken hebben geformuleerd, en er gezamenlijk werd uitgetekend hoe de competenties van de betrokken actoren op elkaar zullen 'klikken' (parallel of sequentieel), hoe, wanneer en welke informatie wordt gedeeld en wanneer en hoe procesevaluaties en effectevaluaties zullen worden opgezet (zie o.a. RAN, 2018; De Wit, 2018; Kirkland & Baron, 2015; Greenhouse, 2013).

Conform aanbeveling 1, worden de huidige functies van de consultants in dit scenario gesplitst. Zo bestaat het takenpakket van de consultants in dit scenario uit de consultfunctie en de beleidsrol. De vroegere tweedelijnsfunctie van de consultants, zijnde het uitbouwen van individuele begeleidingstrajecten gericht op deradicalisering en disengagement, wordt hier opgenomen in de generieke eerstelijnsbegeleiding van de trajectbegeleiders JWW. Indien nodig geacht voor bepaalde aspecten van het traject, kan een subsidiaire, gespecialiseerde tweedelijnsbegeleiding in dit scenario worden opgenomen door andere partners zoals de actoren binnen de Centra Geestelijke Gezondheidszorg (CGG), of andere zich ook hiertoe specialiserende diensten. Dit impliceert tevens een afbakening en verduidelijking van de verschillende functies naar alle andere actoren toe.

Het voordeel van dit scenario is dat de positionering van de consultants en de actoren die instaan voor de eerstelijnsbegeleiding minder belangrijk is, gezien een doorgedreven multi-agency werking wordt gehanteerd. Een mogelijk nadeel heeft betrekking op de timing. Rekening houdend met de diepe verankering van de polaire tegenstellingen, wordt de vraag gesteld of een reële multi-agency binnen een realistische timing kan worden gerealiseerd. Dit scenario is o.i., indien effectief gerealiseerd, echter de meest werkzame en langdurig stabiele piste.

Scenario 2:

Een tweede scenario accepteert dat de benoemde polaire tegenstellingen niet snel zullen worden overstege- of achtergelaten, en dat er moet worden gezocht naar manieren waarop de in de interviews benoemde mogelijkheden die de positionering van de consultants genereert worden behouden, zodat een realistische en werkzame multi-agency aanpak van de deradicalisering- en disengagementtrajecten vlotter wordt bereikt. Dit dient te gebeuren in het besef dat de functies van de consultants enkel haalbaar blijven indien – net zoals in scenario 1 – een opsplitsing van de functies (zie aanbeveling 1) wordt doorgevoerd.

Wat de consultfunctie en de beleidsrol van de consultants betreft, lijkt deze het best te worden gepositioneerd op overheidsniveau. De observaties en interviews tonen immers aan dat deze overheidspositie van de consultants verschillende mogelijkheden kan genereren: (1) volgens de consultants en enkele trajectbegeleiders JWW wordt de overheidspositie van de consultants vaak als meer relevant en betekenisvol ingeschat, o.a. door de lokale justitie- en hulpverleningspartners; (2) het faciliteert de toegang tot verschillende partners binnen en buiten de gevangenis en maakt overlegmomenten op lokaal en bovenlokaal niveau mogelijk. Dit laat toe om praktijkervaring, kennis en signalen in directe lijn terug te koppelen naar het beleid; (3) relevante informatie kan worden gedeeld met verschillende partners op lokaal en bovenlokaal niveau zonder strafrechtelijk vervolgbaar te zijn. Met andere woorden faciliteert de overheidspositie multi-agency, wat uiterst noodzakelijk is in het kader van de aanpak van radicalisering.

Wat de uitbouw van de individuele begeleidingstrajecten gericht op disengagement en deradicalisering betreft, toont het onderzoek aan dat een overheidspositie in de huidige (gepolariseerde) context zoals deze zich momenteel voordoet, mogelijk voordeliger kan zijn. Enerzijds laat dit toe om praktijkervaring, kennis en signalen van justitiepartners, hulp- en dienstverleningspartners en/of van gedetineerden in directe lijn terug te koppelen naar het beleid, waardoor deze functie mogelijk als meer geloofwaardig wordt ingeschat door de gedetineerden. Anderzijds biedt het de mogelijkheid om – rekening houdend met de sociale grondrechten van de gedetineerden – relevante, noodzakelijke informatie te delen met belangrijke actoren, wat niet alleen de multi-agency samenwerking ten goede komt, maar eveneens de uitbouw van kwaliteitsvolle, constructieve re-integratietrajecten gericht op disengagement en deradicalisering (RAN, 2018a/b). Aansluitend op de bevindingen van reeds bestaand wetenschappelijk onderzoek dat zich focust op de samenwerkingsverbanden tussen hulpverlening, justitie en politie (zie o.a. De Wit, 2018; Van Puyenbroeck, 2016; Van Caenegem, 2013; Defillet, 2012), stellen we ook in dit onderzoek immers vast dat de informatie-deling tussen verschillende relevante actoren zeer beperkt blijft door (een verschillende toepassing en begrip van) het beroepsgeheim en het wantrouwen en de bezorgdheid om 'te' veel te delen. Dit hypothekeert niet alleen de mogelijkheid tot risicomangement, management- en informatiecontinuïteit, maar eveneens de uitbouw van constructieve, kwaliteitsvolle (pro-sociale) re-integratietrajecten gericht op deradicalisering en disengagement.

Om dit te ondervangen, stellen we in dit scenario voor dat ook deze, ondertussen afgesplitste, functie van de huidige consultants die in dit scenario wordt opgenomen binnen de generieke eerstelijns hulpverlening, op gouvernementeel (gemeenschap)niveau blijft staan, overeenstemmend met de positionering van de werking van o.a. de justitieassistenten. Deze gouvernementele eerstelijnsfunctie kan worden opgenomen worden door professionelen die werden gerekruteerd uit het werkveld. Indien nodig geacht voor bepaalde aspecten van het traject, kan een subsidiaire, gespecialiseerde tweedelijnsbegeleiding in dit meer pragmatische scenario worden opgenomen door andere partners zoals de actoren binnen de Centra Geestelijke Gezondheidszorg (CGG), of andere zich ook hiertoe specialiserende diensten.

Het positioneren van deze functie op overheidsniveau kan ervoor zorgen dat het snel formuleren en aansturen van overeenkomsten inzake de aard en vorm van informatie-uitwisseling en methodieken waar actoren elkaar tegenkomen, wordt versterkt (zoals bv. aan de hand van de ook nu gebruikte Service Level Agreements). Dit met oog op de uitbouw van werkzame deradicalisering- en disengagementtrajecten. Aangezien het om minstens twee verschillende overheden gaat (federaal en gemeenschap), laat dit bovendien toe om inhoudelijke accentverschillen te laten bestaan zonder deze onmiddellijk depolariserend door te werken (zij het respectvol geïntegreerd binnen een meer expliciete werkzame multi-agency benadering).

Het voordeel van dit scenario is dat – door de positionering van de functies op overheidsniveau – een multi-agency (samen)werking binnen een meer haalbare tijd kan worden verwezenlijkt, waardoor kwaliteitsvollere deradicalisering- en disengagementtrajecten sneller kunnen worden uiteengezet. Een mogelijk nadeel van dit scenario is dat de fundamentele doelen/principes van sociaal werk zoals deze nu in werking zijn, herdacht en herbrond moeten worden zonder dat de waardenvolheid ervan op zich wordt losgelaten. Hoewel actoren in dit scenario zouden afstappen van eenzelfde ‘strikte’ interpretatie van het beroepsgeheim, kan dit worden ondervangen door een duidelijk afdoend kader omtrent informatiedeling met criteria en richtlijnen over wat, wanneer, hoe en met wie iets wordt gedeeld (zie aanbeveling 11). Op deze manier ontstaat er niet enkel eenduidigheid onder alle verschillende actoren, ook blijven de sociale grondrechten van de gedetineerde gevrijwaard.

Scenario 3:

In een derde scenario blijft de huidige werking van de consultants grotendeels dezelfde zoals deze zich momenteel voordoet. Zo staan de consultants, die blijven functioneren op overheidsniveau, in voor (1) het uitbouwen van individuele begeleidingstrajecten gericht op disengagement en deradicalisering, (2) het bieden van consult aan de verschillende justitie- en hulp- en dienstverleningspartners binnen de gevangenis, en voor (3) het adviseren van het beleid rond de aanpak van radicalisering in de gevangenis.

Echter wordt het tijdspercentage dat naar iedere individuele functie gaat in dit scenario gewijzigd. Zo zullen de consultants 4/5^e van hun tijd besteden aan de consultfunctie en de beleidsrol en slechts 1/5^e aan de individuele begeleidingen. Enerzijds kunnen de consultants op deze manier meer inzetten op de (volgens het onderzoek) belangrijkste functies, zijnde het bieden van consult en het adviseren van het beleid, en kan iedere partner evenveel beroep doen op de consultants. Anderzijds blijven de consultants zo voeling houden met de praktijk en de problematiek.

De individuele begeleidingen van de consultants blijven in dit scenario behoren tot de tweedelijns hulpverlening, maar dit subsidiair, gespecialiseerd, en gericht op de ondersteuning van de eerstelijns hulpverlening. In tegenstelling tot de huidige situatie, moet in dit scenario expliciet worden gemaakt wat deze specialisering concreet inhoudt en welke doelstelling(en) de consultants hiermee nastreven, moeten de eerste en tweedelijnsfunctie inzake ‘disengagement en deradicalisering’ structureel worden ingebouwd, moet er gezamenlijk, in overleg met alle actoren criteria bepaald worden wanneer een tweedelijnsbegeleiding noodzakelijk wordt geacht, en moet samen met alle actoren een kader worden gecreëerd voor informatiedeling inzake de uitbouw van individuele deradicalisering- en disengagementtrajecten. Op deze manier zou een verdere rolverwarring en een ad hoc doorverschuiving van eerste- naar tweedelijnsbegeleiding kunnen vermeden worden (in functie van tussen alle actoren overlegde criteria).

In dit scenario moet echter eveneens op zeer korte tijd werk gemaakt worden van een gedeelde visie, een duidelijk samenwerkingsprotocol, een afdoend kader over hoe informatie veilig maar correct en relevant

kan worden gedeeld (welke informatie is noodzakelijk? Wanneer moet dit worden gedeeld? Met wie en waarom?), en moeten eveneens de verschillende rollen, verwachtingen en doelstellingen van alle actoren besproken en verduidelijkt worden (zie aanbeveling 12). Ook op deze manier zou een multi-agency samenwerking mogelijk kunnen gemaakt worden.

4. (DE)POLARISATIE IN DE AANPAK VAN GEWELDDADIGE RADICALISERING

De meest belangrijke en bijzonder sterk gesatureerde vaststelling in het onderzoek is de aanwezigheid van diverse, sterk geladen polaire tegenstellingen die zich vertalen in het denken en handelen van actoren. Deze tegenstellingen werken niet alleen de mogelijkheid tot wederzijds begrip en respect tegen, maar evenzeer het benoemen en het bespreken van problemen. Op deze manier is het onmogelijk om een succesvolle multi-agency samenwerking uit te bouwen, waarbinnen een gezamenlijk engagement wordt aangegaan en consciëntieus wordt gehandeld door alle verschillende actoren (zie o.a. De Wit, 2018; Greenhouse, 2013; RAN, 2018).

Het wetenschappelijk team had noch de middelen, noch de tijd om het tot stand komen van deze tegenstellingen te onderzoeken, hun veelzijdige uitingsvormen in detail te analyseren. Evident is wel dat deze polaire tegenstellingen waarschijnlijk de meest fundamentele en belangrijke drempels zijn voor een werkzaam handelen van de consultants en, vanzelfsprekend, van alle andere betrokken actoren.

Aanbeveling:

13. De betrokken actoren dienen zo snel als mogelijk de polaire tegenstellingen gezamenlijk door te spreken en hier afstand van te nemen door te zoeken naar het gedeelde midden tussen de tegengestelde posities. Dit kan niet alleen op het werkveld of alleen op managementniveau gebeuren, maar dient op beiden te gebeuren. Pas nadien kan werk worden gemaakt van een écht transparante en gedeelde visieontwikkeling -en formulering; van het expliciteren van de uit de gedeelde visie afgeleide algemene doelen die met, in en doorheen deze trajecten gerealiseerd moeten worden; en van het concretiseren van de implementatiedoelen, procedures en specifieke werkkaders die toelaten dat alle actoren met elkaar werkzame methodieken kunnen gaan toepassen. Gezien het sterk geladen karakter van deze tegenstellingen zijn volgehouden initiatieven zoals polarisatiemanagement essentieel (zie Brandsma, 2016).

INHOUDSTAFEL

Hoofdstuk 1	Inleiding	19
1.1	Probleem- en doelstelling	19
Hoofdstuk 2	Methodologie	21
2.1	Literatuurstudie	21
2.2	Framing-analyse	21
2.3	Diepte-interviews	22
2.3.1	Consulenten	23
2.3.2	Partners binnen de Vlaamse overheid	24
2.3.3	Partners binnen de federale overheidsdienst justitie	25
2.3.4	Externe partner	26
2.4	Observaties	27
2.5	Validiteit en betrouwbaarheid van de bekomen onderzoeksresultaten	28
Hoofdstuk 3	Literatuurstudie	31
3.1	Proces(sen) van gewelddadige radicalisering	31
3.1.1	Theoretische modellen	32
3.1.2	Geïntegreerd theoretisch kader	34
3.2	Deradicalisering en disengagement	37
3.3	Exit in Europa	39
3.3.1	‘Back on track’ – Denemarken	40
3.3.2	‘Taking responsibility: breaking away from hate and violence’ – Duitsland	41
3.3.3	Inclusion – Nederland	42
3.3.4	Healthy identity intervention – Engeland	43
3.4	Wat kunnen we hieruit leren?	46
Hoofdstuk 4	Onderzoeksresultaten	49
4.1	Algemene vaststelling	49
4.2	Framing van een aantal bevindingen	50
4.2.1	Het CONRAD-onderzoeksproject: Frames en counterframes in de media	50
4.2.2	Verkenning van frames binnen huidige data	51
4.3	Context aanpak radicalisering in de gevangnissen	52
4.3.1	Gevangenisregime	52
4.3.2	Disengagementstrajecten	52
4.3.3	Gezamenlijke aanpak	53
4.4	Positionering werking consulenten	54

4.5	Doelstelling 1: Individuele begeleidingstrajecten met oog op disengagement en re-integratie	57
4.5.1	Algemeen	57
4.5.2	Doelstelling begeleidingstrajecten	59
4.5.3	Methodieken	60
4.5.4	Evaluatie en follow up	61
4.5.5	Aansluiting disengagementtrajecten op aanwezige hulpverleningsdiensten binnen de gevangenis	62
4.5.6	Aansluiting disengagementtrajecten op aanwezige hulpverleningsdiensten buiten de gevangenis	64
4.5.7	Drempels consulenten	65
4.6	Doelstelling 2: Professioneel advies aan hulp- en dienstverleners in de Vlaamse en Brusselse gevangenissen	66
4.7	Doelstelling 3: Beleid adviseren rond de aanpak van radicalisering in de gevangenis	67
Hoofdstuk 5	Conclusie	69
Hoofdstuk 6	Aanbevelingen	73
6.1	Functies en doelstellingen consulenten	73
6.1.1	Uitbouwen individuele begeleidingstrajecten	74
6.1.2	Consultfunctie en beleidsrol	75
6.2	Context waarbinnen de aanpak wordt uitgewerkt	76
6.3	Positionering werking consulenten	77
6.4	(De)Polarisatie in de aanpak van gewelddadige radicalisering	81
Bibliografie		83
Bijlagen		89

Hoofdstuk 1

Inleiding

1.1 Probleem- en doelstelling

De aanpak van gewelddadige radicalisering in de Belgische gevangenen werd vanaf 2015 bovenaan de politieke agenda geplaatst en maakt deel uit van een integraal en sensibiliserend beleid. In dit kader werd in 2015 het Actieplan *'Preventie van radicaliseringsprocessen die kunnen leiden tot extremisme en terrorisme'* goedgekeurd door de Vlaamse regering, gevolgd door het Actieplan *'ter preventie van gewelddadige radicalisering en polarisering'* in 2017. Met deze actieplannen wil de Vlaamse regering signalen van gewelddadige radicalisering zo vroeg mogelijk detecteren en voorkomen dat personen radicaliseren, teneinde hen aan boord te kunnen houden van de samenleving. Dit aan de hand van een sterkere coördinatie en samenwerking tussen de verschillende partners, een betere informatiedeling en repressieve en preventieve maatregelen waarbij terzelfdertijd wordt ingezet op een inclusieve samenleving (Vlaamse Regering, 2015).

Gezien deze problematiek een gedeelde verantwoordelijkheid betreft, is samenwerking, overleg en afstemming met alle betrokken partners binnen de Vlaamse en Federale overheid noodzakelijk om een zo coherent en gestructureerd mogelijke aanpak van de problematiek te garanderen (Vlaamse Regering, 2015). In dit kader werd in 2015 het Actieplan *'Aanpak radicalisering in gevangenen'* (FOD Justitie, 2015) bekendgemaakt door de Minister van Justitie. Via een aangepast penitentiair beleid wil men voorkomen dat gedetineerden radicaliseren tijdens de detentie (*preventief beleid*) en voorzien in een gespecialiseerde omkadering voor reeds gewelddadig geradicaliseerde gedetineerden (*reactief beleid*).

Het beleid van deradicalisering en disengagement binnen de Vlaamse gevangenen staat nog in de kinderschoenen, wat onzekerheid meebrengt over de aanpak van de deradicalisering- en disengagementstrategieën. Teneinde dit te ondervangen en de hulp- en dienstverlening in de gevangenen te versterken, wierf het departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin (WVG) van de Vlaamse overheid in 2016 twee consultants aan in het kader van de aanpak van radicalisering¹. Zij hebben drie doelstellingen: (1) vanuit hun expertise geïndividualiseerde begeleidingstrategieën opzetten met extreem geradicaliseerde gedetineerden gericht op disengagement en re-integratie; (2) professioneel advies geven aan hulp- en dienstverleners in de Vlaamse en Brusselse gevangenen; (3) meewerken aan de ontwikkeling van visie/beleid rond de aanpak van deze problematiek (Vlaams Parlement, 2016). Het departement WVG maakte alvast werk van een gedeelde definitie van disengagementstrategieën waar sociale re-integratie als doel wordt vooropgesteld: *"Een disengagementstrategie dat sociale re-integratie beoogt, is een strategie op maat van een individu in de aanpak van gewelddadig extremisme dat ingrijpt op meerdere levensdomeinen en werkzame factoren. Binnen een dergelijk strategie zijn de facto meerdere actoren betrokken. De begeleiding omvat zowel veiligheids- als sociopreventieve begeleidingsaspecten binnen een langetermijnperspectief en waarin de continuïteit van de opvolging wordt verzekerd. Gelet op het belang van de sociale context vindt het strategie ook aansluiting bij de lokale realiteit van het individu en kan het steunen op de lokale partners. Bij het opbouwen van het strategie worden minstens volgende levensdomeinen onderzocht: psychosociale begeleiding, opleiding en tewerkstelling, trauma- of gespecialiseerde geestelijke gezondheidszorg, waaronder ook verslavingszorg, be-*

---

¹ Verder benoemd als 'consultanten'.

trokkenheid en begeleiding van de sociale context en het betrekken van personen die een alternatief discours aan het gedachtegoed van gewelddadig extremisme kunnen bieden, zoals personen met een religieuze autoriteit en andere steunfiguren” (Vlaams Parlement, 2016: 13-14).

Gezien de werking van de consultants in het kader van de aanpak van radicalisering een nieuw gegeven betreft in het landschap, beoogt dit interuniversitair onderzoek (Vrije Universiteit Brussel, Universiteit Gent, KU Leuven) aan de hand van een kwalitatief onderzoeksopzet een beschrijving en evaluatie te bieden van de opgezette begeleidingstrajecten en de professionele praktijken van de twee consultants, en van de context waarin zij worden ingezet. Om deze doelstellingen te verwezenlijken zullen niet enkel de consultants worden betrokken in het onderzoek, maar ook de belangrijkste partners binnen de Federale en Vlaamse overheid. Volgende onderzoeksvragen worden beantwoord:

1. Wat is de context waarbinnen de aanpak van de consultants wordt uitgewerkt?
2. Waar situeren we de werking van de consultants?
3. Werkt de inbedding/positionering van de consultants in een overheidscontext belemmerend of net als voordeel?
4. Wat is de inhoud van de aanpak van de consultants? Welke methodieken zetten de consultants in om de beoogde doelstellingen na te streven?
5. Hoe en in welke mate slagen de consultants erin om disengagementtrajecten aansluiting te laten vinden op de reeds aanwezige hulpverleningsdiensten?
6. Op welke drempels botsen de consultants?
7. Wat zijn de minimum kwaliteitsnormen om goed werk te kunnen leveren?
8. Welke interventies en methodieken werken goed in een begeleidingstraject met het oog op deradicalisering, disengagement en re-integratie? Welke andere aspecten dragen bij tot een goed resultaat?

Hoofdstuk 2

Methodologie

In dit onderzoek worden vier grote onderzoeksluiken opgezet: (1) een literatuurstudie, (2) een framing-analyse, (3) diepte-interviews en (4) observaties. De resultaten van deze vier luiken worden samen als basis genomen voor onze uiteindelijke besluiten en aanbevelingen.

2.1 Literatuurstudie

Vanuit nationale en internationale wetenschappelijke literatuur rond gewelddadige radicalisering, terrorisme, disengagement en deradicalisering, worden in dit onderzoek theoretische kaders bij elkaar gebracht die inzichten bieden in gewelddadige radicaliserings-, disengagement- en deradicaliseringsprocessen. Omdat er in België nog maar beperkte ervaring is met betrekking tot de aanpak van gewelddadige radicalisering, worden bovendien goede praktijken van EXIT-initiatieven in het buitenland in kaart gebracht. We beperken ons tot recente exit-programma's van vier Europese landen: Denemarken, Duitsland, Nederland en Engeland. Deze landen werden gekozen omwille van het feit dat ze gebruik maken van exit-strategieën, ze zich focussen op (onder meer) gewelddadige geradicaliseerde personen en ze worden toegepast binnen de penitentiaire context. Op basis van deze inzichten wordt de werking van de consulenten geëvalueerd, en gaan we na waar we attent voor moeten zijn bij het implementeren van deradicalisering- en disengagementstrategieën in de Vlaamse context.

De context waarbinnen de werking van de consulenten plaatsvindt, wordt in kaart gebracht door een analyse van verschillende beleidsdocumenten: Vlaamse en Federale actieplannen, het Strategisch Plan hulpen dienstverlening aan gedetineerden 2015-2020, adviesnota's en voorstellen van parlementaire commissies.

2.2 Framing-analyse

Zoals dit vaak het geval is met gevoelige onderwerpen op persoonlijk of maatschappelijk niveau, ontwikkelen er zich verschillende benaderingswijzen of denkmodellen om te kijken naar, te communiceren over en te handelen ten aanzien van (gewelddadige) radicalisering en deradicalisering. Het bestaan van uiteenlopende denkmodellen maakt begrijpelijk waarom er een aanzienlijke kloof kan optreden tussen het fenomeen 'radicalisering' enerzijds en het discours (of meerdere discours) hieromtrent anderzijds. Het identificeren en benoemen van 'frames' kan ons helpen om meer inzicht te verwerven in deze uiteenlopende discursieve dynamieken. Dergelijke 'frames' komen op inductieve wijze tot stand op basis van de analyse van – onder meer – beleidsdocumenten en mediaberichten. Hierbij wordt duidelijk vanuit welke gezichtshoeken men bepaalde problematiseringen hanteert. Elk 'frame' staat dus voor een bepaalde lens waardoor men het fenomeen – in dit geval radicalisering – waarneemt en definieert en waardoor men tot een indicatie komt waarom het een probleem is, in welke richting de oorzaken moeten gezocht worden en welke de gevolgen en mogelijke remedies zijn.

Het identificeren van een veelheid aan 'frames' leidt in vele gevallen ook tot de vaststelling van een aantal 'counterframes', die vaak als minder problematiserend of dramatiserend worden ervaren. Die 'counter-

frames' kunnen alternatieve denkwijzen herkenbaar maken en kunnen handvaten bieden aan praktijkmensen en beleidsverantwoordelijken om op een andere manier te gaan communiceren over het fenomeen, om elkaars zienswijzen beter te begrijpen en om nieuwe benaderingen te ontwikkelen in de praktijk. 'Frames' en 'counterframes' worden vaak uitgedrukt in metaforen of visuele beelden. Een voorbeeld van een 'frame' met betrekking tot radicalisering is het 'virus'-frame, waarbij het probleem gedefinieerd wordt in termen van interpersoonlijke besmetting en de respons dan ook vooral zal opgevat worden in termen van 'behandeling' op het individuele niveau. Een voorbeeld van een 'counterframe' wordt geboden door de 'weerbaarheidsbenadering' (resilience), waarbij het fenomeen beschouwd wordt als een gevolg van het verliezen van cohesie op individueel en maatschappelijk niveau en het antwoord dan vooral gericht is op het aanboren van nieuwe mogelijkheden en het (opnieuw) verwerven van een persoonlijke en maatschappelijke identiteit.

Een frame biedt dus een structurerend denkbeeld (een schema) dat aan een fenomeen samenhang en betekenis verleent vanuit bepaalde culturele motieven zoals waarden en stereotypen. Als culturele elementen overstijgen frames het individuele, cognitieve niveau en gaan ze zich op een bepaald moment maatschappelijk institutionaliseren. Op individueel niveau beïnvloeden frames op dynamische wijze de perceptie (en vice versa), mede op basis van vooraf verwerkte informatie over het fenomeen, eigen ervaringen, motiveeringen en emoties (Van Gorp, 2004, 2005). Frames kunnen als 'gedeeld denkraam' strategisch ingezet worden, maar functioneren vaak op impliciete wijze, zonder als dusdanig benoemd te worden. Eens deze explicitering gebeurd is, kunnen actoren zichzelf – of de positie van anderen – erin herkennen. Met betrekking tot actuele maatschappelijke problemen kunnen vaak meerdere 'frames' geïdentificeerd en benoemd worden, zoals zij verschijnen in de berichtgeving en officiële en beleidsmatige communicatie. Dit zijn dan de dominante, 'problematiserende' frames, die het thema (in dit geval 'radicalisering') op een bepaalde wijze definiëren, de oorzaken en verantwoordelijkheden ervoor op een bepaalde wijze voorstellen en de gevolgen in een bepaalde richting duiden. Daarbij wordt een morele betekenis toegekend en wordt een zekere emotionaliteit gehanteerd, om tenslotte te komen tot bepaalde oplossingen of handelingsperspectieven. Frames en counterframes vallen niet samen met 'negatief' en 'positief', alsof het ene te vermijden is en het andere altijd de voorkeur heeft. Ieder frame is positioneel en dus relatief, ook al zouden de gebruikte termen (frame vs. counterframe) tot dergelijke interpretatie aanleiding kunnen geven (Van Gorp, 2018: 237-299).

Voor de framing-analyse van een aantal onderzoeksbevindingen in het huidige project werd inspiratie geput uit de benadering die werd gehanteerd in het CONRAD-onderzoeksproject (zie verderop).

2.3 Diepte-interviews

De inhoud en context van de praktijken worden onderzocht aan de hand van kwalitatieve semigestructureerde diepte-interviews die werden afgenomen in de periode december 2017 – mei 2018. In totaal werden 44 interviews afgenomen: 34 individuele interviews en 10 in groep. Dit laatste gebeurde op vraag van de respondenten of omwille van praktische redenen (o.a. haalbaarheid onderzoek). In totaal zijn 51 respondenten betrokken in het onderzoek (zie tabel 1). Dit aantal bleek voldoende te zijn, daar theoretische saturatie werd bereikt.

Voorafgaand aan de formele diepte-interviews werden 9 informele (niet-opgenomen) interviews afgenomen met 10 respondenten: de consultants, actoren binnen het Departement WVG, actoren binnen de Federale overheidsdienst Justitie, een lokale deradicaliseringsambtenaar en een wetenschappelijk, academisch expert inzake radicalisering en dadergedrag bij collectief geweld.

Op basis hiervan kregen we zicht op de belangrijkste thema's voor de vragenprotocollen (zie hoofdstuk 8: bijlage 1, 2 en 3):

- (1) inhoud en context eigen werking;
- (2) samenwerking met de (belangrijkste) partners;
- (3) evolutie in werking en samenwerking;
- (4) visie werking en samenwerking consultants;
- (5) werkpunten en drempels;
- (6) visie gewelddadige radicalisering, disengagement en deradicalisering

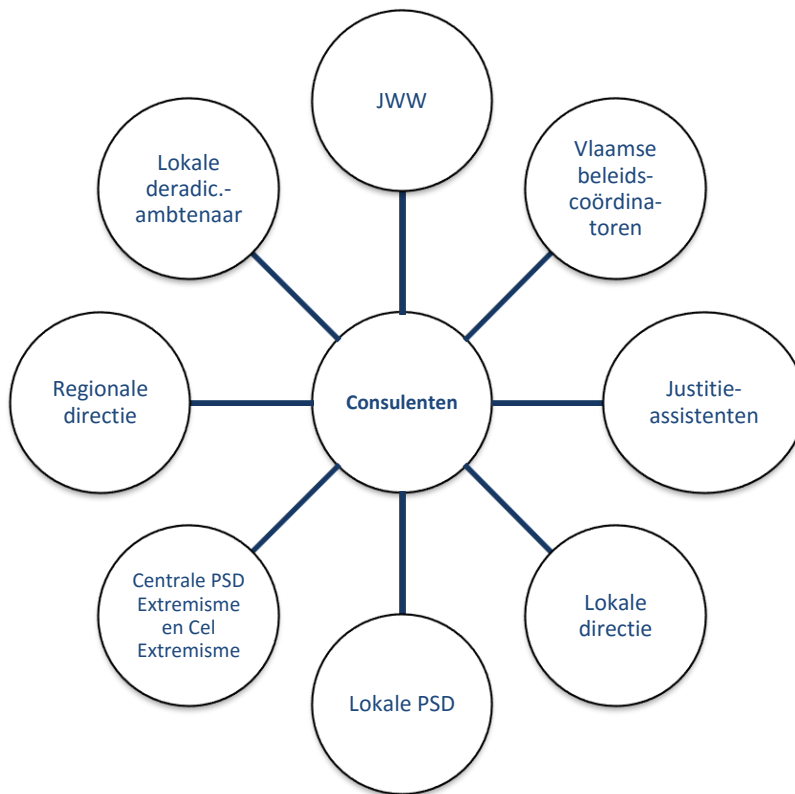
Dezelfde thema's kwamen in elk interview met iedere respondent terug. Enkel de vragenprotocollen van de interviews met de consultants werden steeds afgestemd op de reeds verkregen informatie van de observaties en de interviews met de verschillende partners.

Naast de consultants zelf, werden de belangrijkste justitie-, hulp- en dienstverleningspartners van de consultants geïnterviewd. Voor de selectie van de verschillende respondenten werd gebruik gemaakt van een doelgerichte steekproef. Meer bepaald werden de partners geselecteerd op basis van de twee informele interviews met de consultants en op basis van de bestudeerde beleidsdocumenten: trajectbegeleiders en teamverantwoordelijken Justitieel Welzijnswerk (JWW), Vlaamse beleidscoördinatoren, justitieassistenten, lokale gevangenisdirecties, medewerkers van de Psychosociale Dienst, de Centrale Psychosociale Dienst Extremisme, de Cel extremisme, de Regionale gevangenisdirectie en een lokale deradicaliseringsambtenaar (zie figuur 1).

De Moslimconsultanten – die eveneens een zeer belangrijke partner zijn in het kader van de aanpak van radicalisering – werden niet betrokken in het onderzoek. Zij werden meermaals gecontacteerd door het onderzoeksteam, maar zonder succes. Omwille van de korte onderzoeksperiode werden ook geen interviews afgenomen met het bewakend personeel, actoren binnen de centra Geestelijke Gezondheidszorg (CGG), onderwijscoördinatoren of actoren binnen de Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding (VDAB). Informatie over hun werking en samenwerking met de consultants werd wel verkregen via de interviews met de consultants, de justitie- en hulpverleningspartners en via de observaties. Een interview met het Coördinatieorgaan voor de Dreigingsanalyse (OCAD) werd gepland, maar kon niet binnen de voorziene onderzoeksperiode plaatsvinden.

2.3.1 Consultants

De consultants werden gedurende de onderzoeksperiode meermaals geïnterviewd. Teneinde de individuele insteek, visie en werkwijze van de consultants in kaart te brengen, werd geopteerd om hen telkens afzonderlijk te interviewen. In totaal werden 7 interviews afgenomen op verschillende tijdstippen: november, december, januari, maart, april 2018. De periode tussen de verschillende interviews liet toe om evoluties in de werking van en de samenwerking met de consultants vast te stellen.

Figuur 1 Overzicht betrokken respondenten in relatie tot consulenten

2.3.2 Partners binnen de Vlaamse overheid

Na ieder interview met één van de consulenten werden enkele van hun belangrijkste partners binnen de Vlaamse Gemeenschap geïnterviewd: teamverantwoordelijken en trajectbegeleiders Justitieel Welzijnswerk (JWW), Vlaamse beleidscoördinatoren en justitieassistenten van de Vlaamse justitiehuisen.

Justitieel Welzijnswerk

Een eerste belangrijke partner van de consulenten zijn de teams Justitieel Welzijnswerk (JWW) binnen het CAW. Deze actoren staan in voor de organisatieondersteuning, de begeleiding van gedetineerden gedurende de detentie en de uitbouw van een hulpaanbod aan de directe sociale omgeving van gedetineerden (Steunpunt Algemeen Welzijnswerk, 2009). Aangezien de consulenten individuele trajecten uitbouwen voor gedetineerden opgevolgd in het kader van radicalisering supplementair aan en in overleg met de trajectbegeleiding van het JWW en de andere hulp- en dienstverlening in de gevangenis, is een nauwe samenwerking tussen de consulenten en de trajectbegeleiders JWW voor de hand liggend.

In het onderzoek werden de teamverantwoordelijken en enkele trajectbegeleiders van JWW bij de gevangissen van Hasselt, Brugge, Gent, Beveren en Antwerpen geïnterviewd. Deze teams werden geselecteerd op basis van de gevangissen waar de consulenten werkzaam zijn. In totaal werden 4 interviews afgenomen met 10 respondenten. Omwille van praktische redenen (haalbaarheid) werden 3 interviews in groep afgenomen.

Vlaamse beleidscoördinatoren

De Vlaamse beleidscoördinatoren vormen een zeer belangrijke, rechtstreekse partner van de consultants. Op lokaal niveau coördineren zij het geheel aan hulp- en dienstverlening in de gevangenis. Samen met de lokale gevangenisdirectie en de verantwoordelijken binnen de verschillende hulp- en dienstverlenende organisaties, nemen zij de nodige beslissingen met betrekking tot de afstemming, programmatie en de uitvoering van de hulp- en dienstverlening (Polfliet, 2015). Wat de aanpak van radicalisering in de gevangenis betreft, wordt het thema besproken onder de Vlaamse beleidscoördinatoren en wordt gekeken welke acties mogelijk zijn gegeven het profiel van de doelgroep en de detentiecontext. De Vlaamse beleidscoördinatoren van de Deradex en de satellietgevangenis komen onderling samen ter voorbereiding hiervan, en kunnen hierin ondersteund worden door de consultants.

In totaal werden 4 individuele interviews afgenomen met de Vlaamse beleidscoördinatoren van de gevangenis van Hasselt, de satellietgevangenis Gent en Brugge, en de gevangenis van Beveren.

Vlaamse Justitieassistenten

Een zeer belangrijke partner van de consultants na detentie zijn de justitieassistenten. Zij staan o.a. in voor het onthaal van slachtoffers, de bemiddeling in strafzaken, de justitiële begeleiding van daders en de opvolging van alternatieve maatregelen en sancties. Aangezien de consultants een rol spelen in de (informatie)overdracht van het dossier van binnen (intra-penitentiair) naar buiten (extra-penitentiair), is samenwerking en overleg – indien een strafuitvoeringsmodaliteit werd opgelegd – met de justitieassistenten essentieel zodat verder gewerkt kan worden op de trajecten die intra-muros werden gerealiseerd.

In het onderzoek werden justitieassistenten geïnterviewd van de justitiehuizen Kortrijk, Brussel, Hasselt, Gent en Antwerpen. In totaal werden 5 interviews afgenomen met 10 respondenten: 9 justitieassistenten – waaronder enkele ‘experts radicalisering’ – en 1 directeur van het justitiehuis. Van de 5 interviews werden 2 interviews op vraag van de respondenten in groep afgenomen. De justitiehuizen werden geselecteerd op basis van het aantal dossiers in het kader van terrorisme; de respondenten op basis van de samenwerking met de consultants.

2.3.3 Partners binnen de federale overheidsdienst justitie

Naast de partners binnen de Vlaamse overheid, werden ook de belangrijkste partners binnen de Federale overheidsdienst Justitie bevraagd: lokale gevangenisdirecties, medewerkers van de Psychosociale Dienst, de Centrale Psychosociale Dienst Extremisme, de Cel extremisme en de Regionale gevangenisdirectie.

Gevangenis

In het onderzoek werden 5 van de 6 gevangenis geselecteerd waar de consultants werkzaam zijn: Hasselt (Deradex), Brugge, Gent, Beveren en Antwerpen. De gevangenis van Oudenaarde werd niet opgenomen in het onderzoek gezien de consultants hier nog maar recent zijn gestart (voorjaar 2018). Van iedere gevangenis werd minstens één lokaal gevangenisdirectielid en één PSD-medewerker geïnterviewd. In totaal werden 12 interviews afgenomen met 14 lokale justitieactoren: 6 lokale gevangenisdirectieleden en 8 PSD-medewerkers. In 2 gevangenis werden de interviews met de PSD-medewerkers in groep afgenomen.

Centrale Psychosociale dienst Extremisme en de Cel Extremisme

De Centrale Psychosociale dienst Extremisme en de Cel Extremisme staan beiden in voor de screening van gedetineerden die worden opgevolgd in het kader van radicalisering (adviserende rol). De Centrale Psychosociale dienst Extremisme staat eveneens in voor de supervisie inzake de voorbereiding en opvolging van strafuitvoeringsmodaliteiten in alle dossiers met betrekking tot terroristische misdaden of vermoedelijke radicalisering.

De Cel Extremisme van DG EPI volgt alle dossiers op lokaal niveau in het kader van radicalisering op en formuleert voorstellen omtrent het te ontwikkelen regime, de benodigde infrastructuur, de noodzaak van eventuele toegevoegde veiligheidsmaatregelen, de mate van controle op interne en externe contacten en de vereiste competenties van het personeel. De Cel staat eveneens in voor de centrale aansturing van de toekomstige lokale coördinatoren, de bevordering van de informatie-uitwisseling en de verzameling van kennis met betrekking tot de problematiek (FOD Justitie, 2015).

In het onderzoek werd 1 interview afgenomen met 1 actor binnen de Centrale PSD Extremisme en 2 actoren van de Cel Extremisme.

Regionale gevangenisdirectie

Daar waar de Centrale PSD Extremisme en de Cel Extremisme een adviserende rol hebben in de screening-fase, de detentieplanning en de voorbereiding/opvolging van eventuele strafuitvoeringsmodaliteiten voor gedetineerden opgevolgd in het kader van radicalisering, hebben de regionale directies de beslissende stem.

In het onderzoek werd 1 respondent binnen de Regionale Directie Noord betrokken.

2.3.4 Externe partner

Tenslotte werden nog een externe partner van de consultants geïnterviewd, namelijk een lokale deradicaliseringsambtenaar.

Lokale deradicaliseringsambtenaar

Een belangrijke partner van de consultants op lokaal niveau is de lokale deradicaliseringsambtenaar. De lokale deradicaliseringsambtenaar van de stad creëert onder andere een beleid rond preventie van radicalisering en deradicalisering, helpt initiatieven rond de preventie van radicalisering mee te coördineren en stimuleert overleg en partnerschap tussen scholen, veiligheidsdiensten, de sociale sector en andere logische diensten.

In het onderzoek werd 1 interview afgenomen met een lokale deradicaliseringsambtenaar.

Tabel 1 Algemeen overzicht aantal interviews en respondenten

WIE?	# INTERVIEWS	# RESPONDENTEN
Consulenten	7	2
PARTNERS BINNEN DE VLAAMSE OVERHEID		
Trajectbegeleiders JWW	4	10
Vlaamse beleidscoördinatoren	4	4
Justitieassistenten	5	10
PARTNERS BINNEN DE FEDERALE OVERHEID		
Lokale gevangenisdirectie	6	6
PSD	6	8
Regionale gevangenisdirectie	1	1
Centrale PSD Extremisme en Cel Extremisme	1	3
EXTERNE PARTNER		
Lokale deradicaliseringsambtenaar	1	1
Informele interviews	9	10 ²
TOTAAL	44	51

2.4 Observaties

Gedurende de periode november 2017 – mei 2018 werden, aansluitend op de kwalitatieve diepte-interviews, 16 observaties uitgevoerd van uiteenlopende interacties: vormingen die werden gegeven door de consulenten aan lokale justitie- en hulpverleningspartners in de gevangenis, bovenlokale overlegmomenten met het Departement WVG en het DG EPI, lokale casuoverleggen in de gevangenis van Hasselt en Beveren, partnertafels WVG, interne stuurgroepvergaderingen van het Departement WVG (zie tabel 2). In het onderzoek werden geen individuele begeleidingen met gedetineerden bijgewoond, gezien dit door de opdrachtgever niet wenselijk werd geacht in functie van het belang van de hulpverleningsrelatie tussen de cliënt en de consulenten. Ook werden er geen observaties uitgevoerd in de satellietgevangnissen of de Deradex.

De observaties lieten toe om een duidelijk zicht te krijgen op de bredere samenwerkingscontext en de verschillende overlegmomenten in het kader van de aanpak van radicalisering in de gevangenis. Tijdens de observaties werd specifiek gelet op de behandelde thema's, de inbreng van de verschillende actoren, de manieren van informatiedeling, de interactie tussen de partners en de manier waarop er naar de problematiek wordt gekeken. Dit werd telkens neergeschreven aan de hand van veldnota's. Op basis van de nota's werden de vragenlijsten, indien relevant, aangepast en kon er tijdens de interviews doorggevraagd worden op bepaalde onderwerpen.

2 Bij de som worden slechts 6 mensen gerekend gezien 4 respondenten van de 10 reeds betrokken zijn in de formele interviews en zij anders dubbel zouden geteld worden.

Tabel 2 Algemeen overzicht aantal observaties

DATUM	OBSERVATIES
14-11-2017	Bovenlokaal overleg DG EPI
01-12-2017	Vorming CORT XL gevangenis Gent
12-12-2017	Gemengde commissie
13-12-2017	Overleg hulpverleners gevangenis Hasselt
18-12-2017	Overleg CAW
10-01-2018	Lokaal casusoverleg (partnertafel) Justitiehuis Gent
16-01-2018	Werkgroep radicalisering VVSG
22-03-2018	Gesprek Moderator VZW – CAW Hasselt
26-03-2018	Stuurgroep Radicalisering WVG
28-03-2018	Vorming gevangenis Dendermonde
13-04-2018	Bovenlokaal overleg DG EPI
16-04-2018	Lokaal casusoverleg gevangenis Hasselt
17-04-2018	Afstemming consultants CAW/JWW
25-04-2018	Experimentengesprek Hasselt
02-05-2018	Stuurgroep Radicalisering WVG
07-05-2018	Lokaal casusoverleg gevangenis Beveren

2.5 Validiteit en betrouwbaarheid van de bekomen onderzoeksresultaten

Zoals reeds vermeld, konden in het onderzoek geen observaties uitgevoerd worden in de satellietgevangnissen of de Deradex, noch gedurende de individuele begeleidingen met gedetineerden. Deze methodische beperking zorgde er voor dat we ons, voor wat betreft de inhoud van de individuele begeleidingstrajecten en de context waarbinnen de consultants te werk gaan, slechts konden baseren op de resultaten van de verschillende interviews. Methodologische-triangulatie was met andere woorden niet mogelijk voor deze delen van het onderzoek. Er werd wel een methodologische-triangulatie uitgevoerd – interviews én observaties – voor o.a. het bestuderen van de samenwerking en de informatiedeling tussen de consultants en de verschillende justitie- en hulpverleningspartners.

Het wetenschappelijk team is zich dan ook bewust van de beperkingen die interviews met zich kunnen meebrengen, zoals de mogelijkheid tot sociaal wenselijke antwoorden en het feit dat interviews slechts zicht geven op het ‘discursieve bewustzijn’, en (meestal) niet op het ‘onbewuste en praktische bewustzijn’ (Giddens, 1982; Beyens & Tournel, 2010). Om dit te ondervangen, werd in het onderzoek een triangulatie in tijd, ruimte, personen én in onderdelen toegepast (Cohen, Manion & Morrison, 2000; Maesschalck, 2010; De Volder, 2012). Zo werden de consultants op verschillende tijdstippen geïnterviewd, waardoor de mate van consistentie in antwoorden werd vastgesteld en de interne betrouwbaarheid van de resultaten werd verhoogd. De interviews gebeurden bovendien op verschillende locaties, binnen verschillende regio’s én met verschillende actoren (actoren met eenzelfde én/of verschillende functie). Wat de triangulatie in onderdelen betreft, bleef het originele vragenprotocol doorheen de verschillende interviews – hoewel dit werd aangevuld en bijgestuurd door nieuw verkregen informatie uit eerdere interviews en de observaties van de overlegmomenten – hetzelfde waardoor cruciale vragen herhaaldelijk konden gesteld worden.

Daarnaast werd gebruik gemaakt van *probing* om meer zicht en duidelijkheid te krijgen op bepaalde antwoorden en perspectieven van de respondenten (Beyens & Tournel, 2010). Hierbij werd zoveel als mogelijk vermeden om suggestieve vragen te stellen of de respondenten een weg te doen inslaan die ze spontaan niet zouden genomen hebben.

Op basis van deze verschillende onderzoeksmethoden, werden de interne validiteit en de betrouwbaarheid van de uitspraken van de respondenten, en dus ook van het onderzoek, verhoogd en konden we op methodisch wetenschappelijke én kritische wijze de resultaten analyseren en aanbevelingen formuleren (Maeschalck, 2010). Niettemin spreekt het voor zich dat verder onderzoek, met gerichte observaties (al dan niet participierend) nodig zal zijn.

Hoofdstuk 3

Literatuurstudie

3.1 Proces(sen) van gewelddadige radicalisering

Tot op heden bestaat er nog steeds geen algemeen aanvaarde definitie van gewelddadige radicalisering, extremisme en terrorisme (Freilich & LaFree, 2015; Mares, 2015; Al Raffie, 2013). In onderzoek en beleid worden deze begrippen vaak verkeerdelijk onder dezelfde noemer 'radicalisering' geplaatst, waarmee gewezen wordt op een fenomeen waar mensen extremistische ideologieën en overtuigingen omarmen die tot terroristische daden kunnen leiden (Borum, 2011; WANA, 2017). Met een dergelijke benadering wordt niet alleen het veranderingsproces dat voorafgaat aan de problematiek miskent, ook wordt radicalisering gedefinieerd doorheen de even gecontesteerde term 'terrorisme' (Ibid.). De afwezigheid van een vast begrippenkader zorgt er met andere woorden voor dat een radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag vaak op eenzelfde lijn worden gezet, wat contraproductieve gevolgen kan hebben zoals verdachtmakingen en beperkingen van afwijkende meningsuitingen (Miller & Chauhan, 2017).

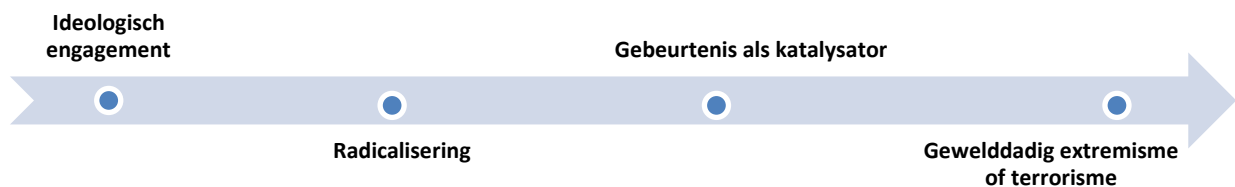
Verschillende onderzoekers (o.a. Borum, 2011; Sageman, 2004; Della Porta & LaFree, 2012) geven aan dat, hoewel attitudes (doelen en percepties) en gedrag met elkaar verbonden zijn, ze niet noodzakelijkerwijze gelijklopend zijn aan elkaar. Zij maken daarom een onderscheid tussen enerzijds cognitieve radicalisering en anderzijds gedragsmatige radicalisering (Neumann, 2013). Andere onderzoekers keuren deze tweedeling af en stellen dat een holistische benadering van radicalisering niet kan worden bereikt door cognities en overtuigingen te scheiden van het gedrag (Neumann, 2013). In dit kader maakt onder andere Dalgaard-Nielsen (2010) een onderscheid tussen radicalisering en gewelddadige radicalisering. Daar waar radicalisering wordt begrepen als de groeiende bereidheid tot het nastreven en ondersteunen van ingrijpende maatschappelijke veranderingen, wordt gewelddadige radicalisering gezien een proces waarbij radicale ideeën gepaard gaan met de ontwikkeling van een bereidheid om geweld te plegen en/of te ondersteunen.

De discussie en onduidelijkheid over de vraag of cognitieve (gewelddadige) radicalisering een eerste 'ver-eiste' is voor (gewelddadige) gedragsradicalisering, heeft niet alleen gezorgd voor uiteenlopende theoretische verklaringsmodellen van gewelddadige radicalisering, maar eveneens voor verschillende perspectieven over de aanpak van de problematiek (zie 3.2).

3.1.1 Theoretische modellen

Verskillende onderzoekers hebben getracht om het proces van gewelddadige radicalisering in theoretische verklaringsmodellen te gieten. Deze theoretische modellen kunnen ons helpen om een breder beeld te krijgen van de verschillende maatschappelijke en individuele factoren die mogelijk aan de basis liggen van de problematiek. Zoals vermeld stellen we vast dat de verschillende verklaringsmodellen niet enkel tot consensus, maar evenzeer tot discussie kunnen leiden.

De meeste verklaringsmodellen³ beschrijven gewelddadige radicalisering als een ‘proces van verandering’ waarbinnen zich persoonlijke en politieke transformaties voordoen (zie figuur 2). Dit proces verloopt geleidelijk en vereist progressie door de verschillende stadia heen (Muro, 2016). Een katalysator – wat een sociale, politieke, economische of persoonlijke gebeurtenis kan zijn – kan het gewelddadig radicaliseringsproces doen versnellen door er voor te zorgen dat een individu afstand neemt van eerdere sociale verwachtingen of overtuigingen en open komt te staan voor een radicale verandering van de waarden en het gedrag (Muro, 2016).

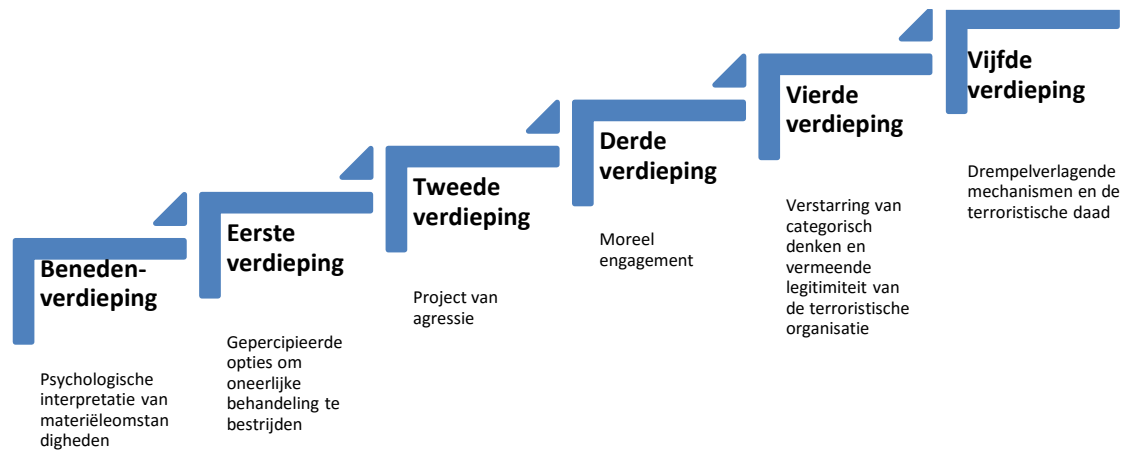

Figuur 2 Gewelddadige radicalisering als een *proces* (Muro, 2016).

Moghaddam (2005) gebruikt daarentegen de metafoor van een versmallende trap om gewelddadige radicalisering te verklaren (zie figuur 3). Hij onderscheidt in zijn ‘trapmodel naar terrorisme’ zes gewelddadige radicaliseringsfasen. Op de benedenverdieping ervaren mensen onrechtvaardigheid en oneerlijkheid ten opzichte van zichzelf of hun sociale groep en domineren gevoelens van relatieve deprivatie. Individuen die hun situatie willen verbeteren en een grotere rechtvaardigheid willen bereiken, klimmen verder naar de eerste verdieping. Wanneer hier geen mogelijkheden worden waargenomen voor individuele mobiliteit, klimmen ze verder naar de tweede verdieping waar gevoelens van kwaadheid en agressie worden geprojecteerd op een bepaalde ‘vijand’. Derden of leiders zullen deze gevoelens vaak aanmoedigen. De belangrijkste transformatie doet zich voor op de derde verdieping, waar het individu zich geleidelijk aansluit bij de ideologie van de terroristische organisatie en terrorisme begint te beschouwen als een gerechtvaardigde strategie. Diegenen die volledig betrokken raken bij deze moraal zullen vervolgens op de vierde verdieping worden gerekruteerd als actieve terroristen. Slechts de minderheid bereikt de hoogste en vijfde verdieping waar de terreurdaad plaatsvindt.

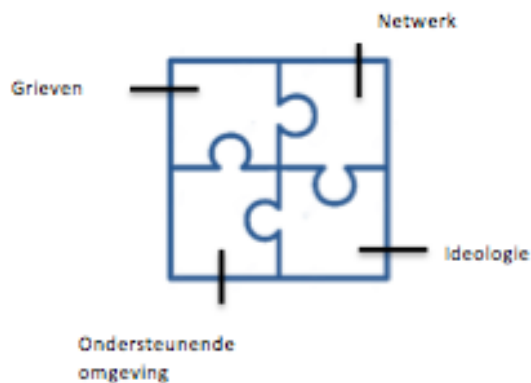
³ Voor een overzicht van meerdere modellen van gewelddadige radicalisering, zie onder andere Miller, C., & Chauhan, L. S. (2017). Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag, in Colaert, L. (red.), ‘Deradicalisering’. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid, Brussel: Vlaams Vredesinstituut, 25-42; Center for the study of Democracy (2016). Understanding radicalisation. Review of literature. Geraadpleegd op 10 augustus 2018, https://www.researchgate.net/publication/309732865_Understanding_Radicalisation_Review_of_Literature.

Figuur 3 De *trap naar terrorisme* (Moghaddam, 2005).

Onder andere Hafez en Mullins (2015) stellen een dergelijk trap- of fasemodel in vraag gezien dit volgens hen te lineair is voorgesteld. Zij opteren met hun metafoor van de puzzel voor een combinatie van vier componenten die onderling afhankelijk zijn van elkaar (zie figuur 4): netwerken, ideologieën, grieven en een ondersteunende omgeving die het gewelddadig radicalisme mogelijk maakt. Ook Sageman (2008) bepleit een model met vier niet-openvolgende elementen: resonantie met persoonlijke ervaringen, een gevoel van morele verontwaardiging, een specifieke interpretatie van de wereld en mobilisatie via netwerken.

Figuur 4 De *puzzelmetafoor* (Hafez en Mullins, 2015).

Een belangrijke consequentie in het procesmatig denken is dat er niet één specifiek, compleet traject is naar gewelddadige radicalisering, waardoor er ook niet één eenvoudig sluitend verklaringsmodel bestaat dat op iedere individuele case van toepassing is (Feddes, 2017; Miller & Chauhan, 2017). Wel zijn de meeste onderzoekers het eens dat gewelddadige radicalisering kan worden beschouwd als een dynamisch, niet-lineair proces (Hafez & Mullins, 2015). In tegenstelling tot de modellen die uitgaan van een lineair, sequentieel proces waarbij alle stappen eenmaal en in een bepaalde volgorde worden doorlopen, wordt gewelddadige radicalisering doorgaans benaderd als een interactie tussen verschillende, vaak onderling afhankelijke variabelen. Hoewel in veel cases **vaak** dezelfde variabelen terugkomen (push- en pullfactoren, motivatie, identiteit, sociaal netwerk, ideologie), kan het belang, de volgorde, en de context van hun convergentie variëren, wat verschillende paden naar gewelddadige radicalisering definieert (Hafez & Mullins, 2015; Kruglanski et al., 2014).

3.1.2 Geïntegreerd theoretisch kader

Rekening houdend met bovenstaande bevindingen, presenteren we gewelddadige radicalisering in dit rapport als een dynamisch, niet-lineair proces van persoonlijke verandering waar individuen zich door middel van sociale netwerken en groepsdynamieken wenden tot een gewelddadig radicale ideologie die het plegen, faciliteren en/of ondersteunen van geweld als een legitiem middel beschouwt om een doel te bereiken. Deze verandering, die vaak een reactie is op persoonlijke en contextuele grieven, wordt gekenmerkt door een persoonlijke crisis in de zoektocht naar betekenis (WANA, 2017; Doosje et al., 2016; Nasser-Eddine et al., 2011).

Deze benadering van gewelddadige radicalisering wordt weergegeven in onderstaande figuur⁴, waar we de kernidee van drie theoretische modellen van gewelddadige radicalisering combineren: het triggerfactor-model van Feddes et al. (2015), de ‘Significance quest’ theorie van Kruglanski et al. (2009) en de Devoted Actor theorie van Scott Atran (2010). Deze modellen werden gekozen gezien het meer omvattende modellen zijn die de basiselementen van verschillende – waaronder bovenstaande – theorieën behelzen, en toelaten om individuele trajecten in detail te bekijken. Belangrijk is dat we met ons geïntegreerd theoretisch model een strikt lineair proces willen vermijden. Sommige variabelen (o.a. de collectivistische verschuiving, de cognitieve opening, de activatie van de lens) impliceren namelijk dat ze zich ‘plots’ in het leven van een individu manifesteren zonder dat dit kon worden voorspeld op basis van een voorgaande stap of fase.

Figuur 5 Geïntegreerd theoretisch model van gewelddadige radicalisering

⁴ Het visueel weergeven van een dynamisch, niet-lineair proces is complex. Figuur 5 is een voorlopige weergave die in verder onderzoek zal moeten worden fijngesteld.

In de literatuur naar gewelddadige radicalisering wordt frequent gesproken over onderliggende (psychosociale, sociaaleconomische, geografische, culturele, politieke) factoren of '*root factors*' die een voedingsbodem kunnen zijn voor gewelddadige radicalisering (Feddes et al., 2015; Veldhuis & Staun, 2009). In dit kader wordt er vaak een onderscheid gemaakt tussen '*push- en pullfactoren*' die zich op verschillende niveaus manifesteren: micro- (persoonlijk), meso- (groep) en macroniveau (nationaal/internationaal) (Doosje et al., 2016). Daar waar pushfactoren gekoppeld zijn aan negatieve kenmerken die iemand 'wegduwen' uit de maatschappij, gaat het bij pullfactoren over positieve kenmerken die individuen 'toetrekken' naar de (gewelddadig geradicaliseerde) groep. Vaak genoemde pushfactoren zijn gepercipieerde onrechtvaardigheden en relatieve deprivatie, identiteit gerelateerde factoren zoals discriminatie en integratie, gepercipieerde fysieke of symbolische groepsdreiging en gevoelens van onzekerheid. Pullfactoren zijn onder andere de behoefte aan avontuur en opwinding en de behoefte aan identiteit en zingeving in het leven (Doosje et al., 2016; Feddes et al., 2015; Moghaddam, 2005). Mellis (2007) geeft in dit kader aan dat individuele weerbaarheid een belangrijke bepalende factor is in hoe individuen zullen omgaan met dergelijke situaties. Individuen vertonen namelijk een bepaalde veerkracht die als buffer fungeert tegen negatieve gebeurtenissen.

Volgens de **Significance Quest-theorie** werken deze mogelijke onderliggende push- en pullfactoren in op een meer algemene motivatiekracht op een dieper niveau, namelijk de '**zoektocht naar betekenis**'. Gewelddadige radicalisering wordt in dit kader beschouwd als doelgericht gedrag, waarbij het streven naar betekenis het uiteindelijke doel is en het gewelddadig gedrag het middel om dit doel te bereiken. Het proces naar gewelddadige radicalisering bevat volgens deze theorie drie cruciale elementen die individuen in een verschillende volgorde kunnen tegenkomen: (1) de motivationele component die een doel definieert waar naar men streeft (het vinden van betekenis), (2) de ideologische component die geweld als een geschikt, legitiem middel identificeert om dit doel te bereiken en (3) het sociaal proces van netwerken en groepsdynamieken waardoor het individu terecht komt in de geweldlegitimerende ideologie.

Volgens de **Devoted Actor-theorie** is een cruciaal kenmerk van deze zoektocht naar betekenis de verankering in '**heilige waarden**', zoals liefde, eer en rechtvaardigheid, die definiëren wat moreel en bewonderenswaardig is en welke acties een individu onder bepaalde omstandigheden zou moeten ondernemen (Atran, 2016; Kruglanski & Gelfand, 2013).

De zoektocht naar betekenis kan worden aangewakkerd door de verschillende reeds besproken onderliggende push- en pullfactoren die kunnen zorgen voor (a) een verlies van betekenis (van een individu of de groep), (b) voor een bedreiging van de betekenis of voor (c) een kans om betekenis te winnen (Kruglanski et al., 2018; Doosje et al., 2016). Wanneer de zoektocht naar betekenis wordt geïnitieerd, zal het individu op zoek gaan naar middelen om dit doel te bereiken. Deze middelen zijn sociaal gedeeld en gebaseerd op culturele ideologieën (Decker & Pyrooz, 2011). **Ideologie** is dus belangrijk gezien het een bepaalde actie of gedrag naar voor schuift en deze legitimeert als de beste methode om betekenis te krijgen (Kruglanski et al., 2018). Ideologie kan hierdoor tot op zekere hoogte gezien worden als de cognitief-affectieve component van agency (Durnescu, 2018).

Volgens de Significance Quest-theorie veroorzaakt het verlies van betekenis een inconsistentie die dissonant is voor een positief, kwaliteitsvol zelfbeeld. Dit kan de noodzaak oproepen om tot een groep te behoren die gefuseerd is met heilige waarden (Atran, 2016). Bescherming van de heilige waarden wordt bijgevolg de ultieme taak van het individu en wordt beloond door respect en erkenning van de groep wat het gevoel van betekenis van het individu vergroot. Wanneer de ideologie van de groep geweld rechtvaardigt en terrorisme als een legitiem middel tot betekenis identificeert, kunnen personen zich hiertoe verbinden

en terrorisme en geweld gaan ondersteunen (Atran, 2010; Kruglanski & Gelfand, 2013; Kruglanski & Weber, 2014). Deze **collectivistische verschuiving**, die een fusie inhoudt van de eigen **identiteit** met de collectieve identiteit en met de heilige waarden die bepalen hoe betekenis kan verworven worden (Atran, 2016; Pape, 2005), wordt gedragen door een sociaal proces van **groepsdynamieken**. Via o.a. vriendschappen, familiebanden, (sociale) media wordt toegang geboden tot een geweldlegitimerende cultuur. Het netwerk maakt de geweldlegitimerende ideologie cognitief toegankelijk voor het individu en valideert het als een acceptabel middel. Met andere woorden zijn zowel sociale banden als ideologie van cruciaal belang in het proces naar gewelddadige radicalisering, gezien sociale netwerken verbonden zijn door een gedeelde ideologie of een gemeenschappelijk wereldbeeld dat de toegang tot geweld toekent. In deze context constateren Swann et al. (2014) dat een persoon meer geneigd is om familiale relaties met leden van de in-groep uit te bouwen wanneer ze ervaren dat de groepsleden dezelfde heilige waarden delen.

De collectivistische verschuiving kan worden beschouwd als **de lens** waardoor het individu en de andere groepsleden naar de wereld kijken en deze beoordelen. Onder andere het 'group identity lens model' van Verkuyten (2009) stelt dat een dergelijke groeps lens mensen gevoelig en waakzaam maakt voor alles wat hun groep betreft of zou kunnen schaden. Groepsidentificatie leidt in die zin tot een grotere gepercipieerde (groeps)dreiging. Om deze lens te activeren, en het individu open te stellen voor de visies en ideeën die voorheen als extremistisch werden beschouwd, dient een **cognitieve opening** te ontstaan (Ponsaers et al., 2010; Mellis, 2007). Deze kan worden opgewekt door **triggerfactoren** (gebeurtenissen zoals problemen, incidenten of keuzes) die zich op verschillende momenten op verschillende niveaus kunnen manifesteren: micro-, meso- en macroniveau. Daar waar de reeds vernoemde onderliggende push- en pullfactoren een voedingsbodemp kunnen zijn voor gewelddadige radicalisering en het individu stimuleren tot het zoeken van antwoorden hierop, geven triggerfactoren het beslissende duwtje in de rug en breken ze door de muur van veerkracht heen.

Volgens het **triggerfactormodel** (Feddes et al., 2015) kunnen triggerfactoren enerzijds fungeren als '*katalysator*' en het proces naar gewelddadige radicalisering doen vertragen of versnellen. Anderzijds kunnen triggerfactoren een '*keerpunt*' zijn in het leven van een persoon en het gewelddadig radicaliseringsproces in gang zetten of doen omkeren (deradicalisering en disengagement, zie verder). Op microniveau kunnen problemen thuis, aanvaringen met autoriteiten, directe ervaringen met racisme, discriminatie en uitsluiting, verlies van werk/schooluitval, de confrontatie met de dood en detentie een invloed hebben op het gewelddadig radicaliseringsproces. Op mesoniveau gaat het onder andere over het ontmoeten van een gewelddadig radicaal persoon, de confrontatie met propaganda, de toetreding tot een gewelddadig radicale groep, het sluiten van een huwelijk en het verbreken van sociale bindingen. Triggerfactoren op macroniveau zijn waargenomen aanvallen op de eigen groep, het oproepen tot actie en een overheidsbeleid dat gericht is op de eigen groep en op gewelddadige radicalisering (Feddes et al., 2015).

Eenmaal de cognitieve opening de lens activeert, kan dit resulteren in (1) een gevoel van empowerment en verminderde angst voor de dood (**empowerment-effect**) en (2) de bereidheid om de normen en handelingen van de groep te volgen en opofferingen te maken voor de groep (**sacrifice-effect**) (Atran, 2016; Kruglanski et al., 2013).

Zoals aangetoond vullen de drie theoretische kaders elkaar aan in die zin dat de Devoted Actor-theorie zich richt op de lens waardoor gewelddadig geradicaliseerde individuen naar de wereld kijken en deze beoordelen, en de Significance Quest-theorie en het triggerfactormodel uitleggen hoe die lens wordt beïnvloed en geactiveerd.

3.2 Deradicalisering en disengagement

Net zoals gewelddadige radicalisering worden ook deradicalisering en disengagement doorgaans beschouwd als intensieve, niet-lineaire dynamische processen (Doosje et al., 2016). Hoewel ze niet simpelweg het omgekeerde zouden zijn van gewelddadige radicalisering, is er vanzelfsprekend enig bewijs van een relatie tussen de instap- en de exit-ervaringen (Bjørgero, 2012; Barelle, 2015). In de literatuur wordt er doorgaans een onderscheid gemaakt tussen deradicalisering en disengagement. Horgan (2009: 152) beschrijft deradicalisering als volgt: *“It is the social and psychological process whereby an individual’s commitment to, and involvement in, violent radicalisation is reduced to the extent that they are no longer at risk of involvement and engagement in violent activity. Deradicalisation may also refer to any initiative that tries to achieve a reduction of risk of re-offending through addressing the specific and relevant disengagement issues”*. Daar waar deradicalisering een cognitieve en gedragsmatige verandering inhoudt waarbij men afstapt van het radicale gedachtegoed en de weerstand tegen het systeem en de maatschappij afneemt (Demant et al., 2008), zou het bij disengagement louter om een gedragsverandering gaan – het stoppen van het geweldgebruik en/of het verlaten van de radicale groep – zonder dat de radicale overtuigingen en attitudes per se worden opgegeven (Doosje et al., 2016; Speckhard, 2010).

Het verschil en de relatie tussen gedragsverandering en ideologische verandering is echter complex. Zoals eerder aangehaald is ideologie essentieel voor ons gedrag, gezien het bepaalt hoe we kijken naar de wereld en welke acties we wel en niet moeten ondernemen. Een programma gericht op disengagement kan de deradicaliseringscomponent bijgevolg niet negeren (Durnescu, 2018).

Rabasa et al. (2010) stellen deradicalisering en disengagement voor als een ‘levensloop-ontwikkelingspad’ waar **triggerfactoren** – net zoals in het proces naar gewelddadige radicalisering – een cognitieve opening opwekken die voor een keerpunt zorgt in het leven van een persoon en een proces van deradicalisering en disengagement kan inleiden (Feddes et al., 2015). Het onderzoek van Barelle (2015), waar 22 voormalige terroristen werden geïnterviewd, toont aan dat ontgoocheling in het gedrag van groepsleiders de meest genoemde reden was om het gewelddadig geradicaliseerde netwerk te verlaten, gevolgd door ontgoocheling in het gedrag van de groepsleden en een fysieke/psychologische burn-out. Een laatste reden is de schadelijke impact van het geweldgebruik. Eenmaal een cognitieve opening ontstaat door (één van) deze triggers, begint het individu de kosten en baten van het verlaten van de gewelddadig geradicaliseerde groep te overwegen, en komt hij of zij open te staan voor de verschillende **push- en pullfactoren** van deradicalisering en disengagement (Bjørgero, 2002; Barelle, 2015; Rabasa et al., 2010). Daar waar pushfactoren gekoppeld zijn aan negatieve kenmerken van de groepering die iemand ‘wegduwen’ van het gewelddadig radicalisme, zoals negatieve sociale sancties en stigma, verlies van sociale steun en verlies van vertrouwen in de groepsideologie, gaat het bij pullfactoren over de positieve kenmerken die individuen ‘toetrekken’ naar de omgeving buiten de gewelddadig geradicaliseerde groepering, zoals het verlangen naar vrijheid en het leiden van een normaal leven, het oprichten van een familie met nieuwe verantwoordelijkheden, carrièrevooruitzichten en nieuwe positieve relaties met mensen buiten de gewelddadig radicale groep (Bjørgero, 2009; Pauwels & Hardyns, 2016; Koehler, 2017).

Het verlaten van de gewelddadig geradicaliseerde groepering kan echter bemoeilijkt worden door een aantal factoren, waaronder: een gebrek aan ondersteuning bij het overwegen om te vertrekken, angst voor vergelding of negatieve sancties van de groep, gebrek aan ondersteunende structuren bij het verlaten van de groep vanwege het breken van de banden met familie en vrienden, verlies van bescherming tegen voormalige vijanden, vrees dat carrièremogelijkheden verwoest zijn, positief gewaardeerde kenmerken van de groep en sociale isolatie en eenzaamheid (Bjørgero, 2002). Eenmaal de geanticiperde voordelen van het

vertrek de geanticipeerde nadelen overschrijden, start het loskomen van de gewelddadig geradicaliseerde groep (Rabasa et al., 2010; Pauwels & Hardyns, 2016). Volgens Rabasa et al. (2010) zal dit eerst gedragsmatig plaatsvinden (disengagement) en vervolgens, wanneer een nieuwe identiteit en/of gedachtenkader is ontwikkeld, op cognitief niveau (deradicalisering). We kunnen vanuit een procesmatig benaderen van gewelddadige deradicalisering echter ook veronderstellen dat een persoon weliswaar het gedachtengoed loslaat, maar niet direct gedragsmatig disengageert.

Een meer algemene benadering van deradicalisering en disengagement kan ook worden afgeleid uit reeds vernoemde Significance Quest-theorie. Volgens deze theorie kan deradicalisering beschouwd worden als de omkering van gewelddadige radicalisering op een dieper, meer abstract niveau (Kruglanski et al., 2013). Op basis van het geïntegreerd theoretisch kader (zie figuur 5) stellen we vast dat gewelddadige radicalisering een enorme toewijding weerspiegelt aan het ideologisch voorgestelde doel en aan geweld als middel om dit doel te bereiken. Dit in combinatie met een verminderde inzet voor alternatieve doelen en waarden. Omgekeerd zou deradicalisering een herstel van deze alternatieve doelen en waarden vertegenwoordigen en/of een reductie van de toewijding aan het centrale, ideologische doel en de aanbevolen middelen (van geweld en terrorisme) (Kruglanski et al., 2014). In deze context geeft ook Barelle (2015) aan dat deradicalisering en disengagement in concreto gaat over zich 'engageren' in iets anders. Op basis van interviews met 22 voormalige terroristen stelt zij het Pro-Integratie Model (PIM) voor dat interventies suggereert in vijf levensdomeinen van een individu: coping, identiteit, sociale relaties, ideologie en actie-oriëntatie (zie figuur 6). Iedere interventie installeert een afstand tussen het individu en geweld, en bevordert de individuele veerkracht in relatie tot de onderliggende (psychosociale, sociaaleconomische, geografische, culturele, politieke) risicofactoren (RAN, 2018).

Verder onderzoek zal echter moeten uitwijzen in welke mate het PIM van deradicalisering en disengagement en haar implicaties ondersteund zullen worden. Noteer tenslotte ook dat bovenstaande beschrijving veel gemeen heeft met aspecten van desistance-onderzoek (Maruna, 2001; Marsden, 2016; LaFree & Miller, 2008). Ook hier zal verder onderzoek moeten uitwijzen in welke mate beide onderzoekdomeinen elkaar verder kunnen versterken en, zo ja, op welke manier.

Figuur 6 Pro-integratiemodel (PIM) Barelle (2015)

3.3 Exit in Europa

Door de geïndividualiseerde aard van exit-programma's en het feit dat ze afhankelijk zijn van hun specifieke context, zijn exit-programma's niet gemakkelijk te vergelijken met elkaar. Alle programma's zijn immers aangepast aan de specifieke lokale, politieke en culturele context waarin ze worden uitgevoerd en hebben elk hun eigen doelstelling. Een disengagement- en/of deradicaliseringsprogramma van een bepaald land kan dus niet zomaar geïmplementeerd worden in een ander land, zelfs niet binnen dezelfde regio. Bovendien is het niet altijd mogelijk om te bepalen of een programma al dan niet werkt aangezien er onduidelijkheid bestaat over het concept 'succes' en de manier waarop dit gemeten wordt (meten we het stopzetten van gewelddadig gedrag, of meten we een verandering en/of voorkoming van extreme attitudes?) (Colaert, 2017; Rabasa et al., 2010). Wel is het mogelijk om door middel van een evaluatie van de strategieën en initiatieven in verschillende nationale contexten bepaalde elementen van 'good practices' te identificeren. Met 'good practices' verwijzen we naar praktijken die bijdragen aan het verminderen van de toewijding aan of de betrokkenheid bij terroristische of extremistische groeperingen (Koehler, 2017). De resultaten afkomstig uit deze praktijken kunnen als informatiebron gebruikt worden voor het beleid van andere landen (ISD, 2014).

In wat volgt bespreken we de belangrijkste ervaringen, leer- en werkpunten van recente exit-programma's van een aantal Europese landen⁵: Denemarken (Back on Track), Duitsland (Taking Responsibility), Nederland (Inclusion) en Engeland (Healthy Identity Intervention). De programma's⁶ werden zorgvuldig geselecteerd op basis van drie criteria: (1) context, (2) doelgroep en (3) het gebruik van exit-strategieën. Zo kozen we voor Europese exit-programma's binnen de gevangeniscontext met een focus op gewelddadig geradicaliseerde personen⁷. De inhoud van ieder geselecteerd programma werd getoetst aan de kwaliteitsstandaarden opgesteld door Koehler (2017). Op basis van bestaand onderzoek en praktijkervaring geeft hij drie zaken mee waar initiatiefnemers rekening mee moeten houden bij het implementeren van exit-programma's: (1) de actor (wie voert de exit-programma's uit?) (2) de contactbenadering (hoe wordt de doelgroep bereikt? Wie is de begeleider of contactpersoon?), (3) het belang van de ideologische component in de exit-programma's. Hier wordt later in de tekst verder op ingegaan. Ten slotte hebben we ons in dit luik gebaseerd op de RAN-Collection (2017) die de belangrijkste inzichten en lessen weergeeft van deze Europese praktijken. Het werk illustreert de soorten maatregelen die door verschillende landen kunnen worden toegepast om, onder andere, het bewustzijn en de competentie van eerstelijnsbeoefenaars te vergroten.

De meeste van de geselecteerde programma's zijn relatief recent geïmplementeerd, waardoor er nog geen kwaliteitsvolle *outcome*-evaluaties zijn gebeurd. Dit maakt het momenteel zeer moeilijk om programma's weer te geven die zonder enige twijfel 'werken' of effectief zijn (RAN, 2017). Bovendien is er vaak weinig gedetailleerde informatie beschikbaar over de inhoud en het verloop van verschillende initiatieven. Niettemin kunnen we op basis van de beschikbare, meer 'globale' informatie, ervaringen en inzichten een aantal aanbevelingen doen voor de Vlaamse situatie.

---

5 Zie ook De Pelecijn, L., Hardyns, W., Janssens, J., Decoene, S., & Pauwels, L. (2018). Waar een wil is, is een (uit)weg? Exit in de gevangenis: processen, programma's en aanbevelingen, *Panopticon*, 39(1), 18-33.

6 De klassieke Noorse en Zweedse exit-programma's werden bestudeerd, maar zijn niet in dit overzicht betrokken gezien we ons focussen op programma's binnen de penitentiaire context. Deze context brengt een aantal specifieke uitdagingen met zich mee zoals isolatie en barrières inzake het werken met de sociale context van de gedetineerde.

7 Eén programma (Inclusion – Nederland) doet zich voor in kader van Probatie, en zal mogelijks na positieve evaluatie geïmplementeerd worden in de terrorisme afdelingen van de Nederlandse gevangenissen.

3.3.1 'Back on track' – Denemarken

Het pilootproject '*Deradicalization - Back on Track*' is een gouvernementeel project dat werd gelanceerd door 'the Ministry of Children, Gender Equality, Integration and Social Affairs' in nauwe samenwerking met de Deense '*Prison and Probation Service*'. Het project werd uitgevoerd van 2011 tot 2014 en werd grotendeels gefinancierd door de Europese Unie. Het totale budget voor het project was 335.000 euro (Ministry of Children, Gender Equality, Integration and Social Affairs, 2014).

De doelgroep bestaat uit (1) gedetineerden die beschuldigd zijn van of veroordeeld zijn voor terroristische misdrijven en (2) gedetineerden (al dan niet in voorlopige hechtenis) die potentieel kwetsbaar zijn voor gewelddadige radicalisering. In totaal werd met 6 van de 33 personen die verdacht werden van of veroordeeld werden voor het schenden van de anti-terroriswet een begeleiding uitgewerkt. Het doel van het project is om gedetineerden aan de hand van een individuele begeleider of mentor te helpen bij het vinden van een weg uit hun extremistische groepering en hen beter te leren omgaan met dagelijkse situaties, problemen en conflicten door:

- de gedetineerde te motiveren om zich aan te sluiten bij positieve netwerken en uit de criminaliteit en extremistische omgevingen te blijven;
- de gezinnen en sociale netwerken van de gedetineerden te betrekken om hen zo een langdurige ondersteuning te bieden bij hun terugkeer naar de samenleving;
- de gedetineerden te helpen met concrete vragen/uitdagingen bij de vrijlating (het vinden van een huis, werk etc.).

Tussen 2012 en 2013 werden in totaal 13 mentoren of individuele begeleiders met verschillende achtergronden in termen van leeftijd, etniciteit, onderwijs en geslacht getraind gedurende een periode van één jaar. De meeste mentoren werden gerekruteerd uit de Deense Prison and Probation Service en uit een toenmalig EU-gefinancierd mentorproject over de preventie van gewelddadige radicalisering (*Deradicalisation - Targeted Intervention*). Tevens werden enkele mentoren gerekruteerd die interesse kregen in het project omwille van hun werk bij de politie of de sociale dienstensector. De mentoren werden aangeworven op basis van een telefonisch interview, gevolgd door een psychologische test en een bijkomend interview. Pas nadat de mentoren over de nodige vaardigheden beschikten werden ze gematched met de mentees.

Er werd vastgesteld dat de training(programma's) van de mentoren een essentieel onderdeel/resultaat is van het project. Het doel van deze trainingen is het uitbouwen van competenties en instrumenten om de rol van mentoren aan te pakken en hen meer kennis bij te brengen over extremisme. De training richt zich op gesprekstechnieken, coaching en conflictmanagement, en op hoe families en sociale netwerken meer actief kunnen betrokken worden bij de begeleiding en ondersteuning van gedetineerden. De domeinen waar men zich op focust gedurende de training en begeleiding zijn gebieden die volgens onderzoek een impact hebben op het risico op recidive en de individuen kunnen helpen om recidive tegen te gaan (vb. steun bieden bij het vinden van een opleiding/werk en het uitwerken van nieuwe netwerken) (Ministry of Children, Gender Equality, Integration and Social Affairs, 2014).

Op basis van het eindrapport van het project, werd tevens vastgesteld dat een voortdurende aanwerving van mentoren noodzakelijk is en het voor de 'mentor-cliënt matching' van cruciaal belang is dat de groep mentors uit zoveel mogelijk verschillende persoonlijkheden, professionele en etnische achtergronden bestaat (Ministry of Children, Gender Equality, Integration and Social Affairs, 2014). Verder kreeg het project te maken met enkele implementatieproblemen. Deze hadden betrekking op de identificatie van potentiële

cliënten, het betrekken van de sociale netwerken in het programma (sommige gedetineerden wensten hun sociaal netwerk niet te betrekken), en het motiveren van de cliënten/gedetineerden om deel te nemen aan het project.

Volgens het RAN (2017) zou 'Back on Track' in de meeste gevangenissen moeten geïmplementeerd worden. Centraal in dit programma staat het opbouwen van een werkzame vertrouwensrelatie en het hebben van goed opgeleide mentoren met een breed scala aan competenties, mentoren die kunnen leren uit hun eigen ervaringen maar ook inspiratie kunnen putten uit anderen, mentoren die kunnen reflecteren over hun eigen praktijk om hun aanpak te kunnen aanpassen ten behoeve van de cliënten/gedetineerden (UNODC, 2016). Het project vereist wel dat er goede relaties tussen gedetineerden, gevangenispersoneel en mentoren worden opgebouwd. Back on Track werd reeds voorgesteld in twee RAN-vergaderingen en onder meer Noorwegen is geïnteresseerd om het concept toe te passen binnen hun gevangenisstelsel.

Belangrijk te vermelden, is dat het volgens het eindrapport van het project moeilijk is om te bepalen of het project al dan niet een effect heeft, gezien men zich zou moeten baseren op een meting die een inschatting maakt van het aantal leden dat zich in de toekomst zou onthouden van extremistische feiten (toekomstig gedrag). Momenteel voert het project wel een evaluatie uit vertrekkende vanuit het perspectief van de mentoren. Hierbij zal men zich baseren op hun ervaringen met de mentor-cliënt matching en relaties, de toepassing van de methodes, de instrumenten, de kennis en ervaring die ze hebben opgedaan gedurende de trainingen, en hun ervaring met de individuele trajecten (RAN, 2017).

3.3.2 'Taking responsibility: breaking away from hate and violence' – Duitsland

Het 'Taking Responsibility' project in Duitsland werd opgericht in 2001 door de niet-gouvernementele organisatie 'Violence Prevention Network' en loopt momenteel nog. Het project wordt gefinancierd door het *Federal Agency for Civil Education*, dat deel uitmaakt van het (federale) ministerie van Binnenlandse Zaken. Sinds 2001 namen meer dan 900⁸ geïdeologiseerde jonge gewelddadige overtreeders deel aan het programma. De algemene doelstelling van het project is om jongeren – meer bepaald rechts-extremistisch georiënteerde daders en (Jihadistisch – extreem) Islamitisch georiënteerde daders – die gearresteerd zijn wegens ideologisch gemotiveerde gewelddaden in staat te stellen om een verantwoordelijk en niet-gewelddadig leven te leiden en afstand te nemen van 'de-humaniserende' ideologieën (Violence Prevention Network, 2015). De deelname aan het project vindt plaats op vrijwillige basis. De doelstellingen, die de mentoren samen met de cliënten trachten te bereiken, zijn (RAN, 2017):

- het ontwikkelen van relatievaardigheden, empathie, zelfbeeld, het vermogen om over zichzelf te reflecteren;
- het nemen van verantwoordelijkheid en het ontwikkelen van afstand tot 'onmenselijke' haatideologieën;
- het beter begrijpen van hun gewelddadige gedrag en dit corrigeren;
- het fundamentele recht op vrijheid van elke individu leren accepteren;
- het leren hoe conflicten gewelddoos kunnen worden opgelost;
- het leren verantwoordelijkheid nemen voor hun acties;
- een actieve rol spelen bij het plannen van hun toekomst.

---

⁸ Cijfers voor het laatst bijgewerkt in 2015.

De methodologie van het project bestaat uit een combinatie van deradicaliseringstrainingen, groepstrainingen (4 tot 6 maanden), individuele trainingen, workshops, politieke opleidingen, transition management (voorkomen dat deelnemers hervallen in gewelddadig gedrag en benadrukken wat ze geleerd hebben gedurende de trainingen), stabilisatie-coaching (bijstand en begeleiding gedurende 6 tot 12 maanden na de vrijlating) en familiedagen. Belangrijk in het project is enerzijds het onderscheid dat gemaakt wordt tussen de 'dader' en het 'misdrijf', en anderzijds de bevraging naar het misdrijf, de ideologie en de rechtvaardigingsstrategieën van het individu. Ook de relatie tussen de mentoren en de cliënten is belangrijk. Dit moet een werkzame vertrouwensrelatie zijn gebaseerd op wederzijds respect. De mentoren hebben een eenjarige competentie- en anti-gewelddiscursus afgerond (AKT®trainer) en hebben jarenlange ervaring in het werken met geweldgevoelige en bevooroordeelde jongeren. Hun kwalificatie omvat een hoog niveau van methodologische kennis, zoals noodzakelijk binnen werkzame interventieprogramma's (Violence Prevention Network, 2015; RAN, 2017).

Een evaluatieonderzoek van het project vond plaats in 2012 (Lukas & Korn, 2012). Hier werd vastgesteld dat van de 188 deelnemers aan het programma, 60⁹ (31,9%) een terugval hadden die werd bestraft met een gevangenisstraf¹⁰. Naast dit evaluatieonderzoek, wordt er in het programma voortdurend kwaliteitsmanagement gerealiseerd, bestaande uit feedback van de doelgroep, rapporten van de mentoren en peer-review. Het project krijgt gevarieerde feedback, inclusief verzoeken van andere landen om presentaties te geven teneinde de praktijk te kunnen implementeren in het eigen land. Verder heeft men de territoriale overdraagbaarheid van de praktijk aangetoond door deze eveneens te implementeren in verschillende federale staten binnen Duitsland, alsook in Denemarken en Noord-Ierland (Violence Prevention Network, 2015; RAN, 2017).

3.3.3 Inclusion – Nederland

Het Nederlandse project 'Inclusion' startte in juli 2017 door Reclassering Nederland in nauwe samenwerking met Team TER (*Terrorists, Extremists and Radicals* - een leergemeenschap die haar eigen EXIT-benadering ontwikkelt). Beide organisaties zijn onafhankelijke organisaties, die grotendeels gefinancierd worden door het Ministerie van Justitie en Veiligheid. Reclassering Nederland werkt nauw samen met justitie, politie, gemeenten en het gevangeniswezen teneinde te werken aan een veiligere samenleving en recidive te voorkomen¹¹. *Inclusion* is een geïndividualiseerd, op maat gemaakt programma dat wordt uitgewerkt gedurende de probatie en streeft naar deradicalisering en disengagement van gewelddadig geradicaliseerde Moslims (= doel en doelgroep). Het project is geïnspireerd door twee reeds bestaande programma's: EXIT Zweden (zie Christensen, 2015) en het Nederlandse cognitieve gedragsprogramma 'Solo' (zie Robinson, 2007). Van beide programma's werden elementen geselecteerd die het meest/best toepasbaar zouden zijn op de doelgroep van dit project. Het belangrijkste element van het project 'Solo' is de participatie van een zogenaamde 'significante andere' in het re-integratieproces. Bij EXIT Zweden was het meest belangrijke element het opbouwen van een nieuwe identiteit buiten het extremistische netwerk (RAN, 2017).

Het project is oorspronkelijk ontworpen voor een ambulante setting (probatie) en bestaat uit drie modules: (1) '*praktische hulp*': waar eventuele huisvesting-, werkgelegenheid- of schuldproblemen worden aange-

---

9 25 personen van de 60 werden veroordeeld voor misdaden.

10 Voor meer resultaten zie Lukas, Lukas & Korn (2012): "Untersuchung zur Legal Bewährung der Teilnehmer an VPN-Trainingskursen im Jugendstrafvollzug", Berlin.

11 Zie www.reclassering.nl

pakt door de mentor en een goede vertrouwensrelatie ontstaat, (2) *'netwerkbenadering'*: waar een 'significante andere'¹² wordt aangeduid (bv. vriend, familielid, Imam, leraar) en de cliënt wordt aangemoedigd om zijn/haar netwerk uit te breiden en om (gedrags-) verandering te behalen, en tenslotte (3) *'cognitieve gedragstraining'*: negen categorieën van gedragsoefeningen worden uiteengezet (impulsiviteit, woede, denkpatronen/houding/gedrag, locus of control, identiteit/kwetsbaarheid, coping, universele waarden, religieuze betekenis, sociale vaardigheden). Afhankelijk van de situatie van de cliënt, selecteert de mentor de thema's. De significante andere kan deelnemen aan de sessies mits toestemming van de cliënt.

Hoewel het *'Inclusion'* project een nieuw (en dus nog niet geëvalueerd) initiatief is, is het afgeleid van twee programma's die een zeer goede *theoretische basis* hebben. Het project combineert daarenboven de succesvolle methoden van het Deense en het Duitse programma, zijnde mentoring en een intensieve training met de cliënten. Bovendien werd het project ontwikkeld in nauwe samenwerking met het Team TER, werden Nederlandse deskundigen geraadpleegd en ging er uitgebreid bureauonderzoek aan vooraf. Tevens werd er voortdurend feedback ingediend op eerdere versies van het programma. In juli 2017 wordt terzelfdertijd een pilootproject gelanceerd om het project te evalueren. Als het programma positief wordt geëvalueerd, zal het (mogelijk) geïmplementeerd worden binnen de Terrorisme afdelingen van de Nederlandse gevangenis (RAN, 2017).

3.3.4 Healthy identity intervention – Engeland

Healthy Identity Intervention (HII) is ontworpen in 2008 door een team binnen de interventie-eenheid van de overheidsorganisatie *'National Offender Manager Service'* (NOMS) in Engeland en Wales. Het NOMS heeft in de loop van tientallen jaren bewezen expertise ontwikkeld en internationale erkenning gekregen voor het ontwikkelen van interventieprogramma's gericht op crimineel gedrag. De interventie wordt reeds gedurende een aantal jaren uitgevoerd in de Prison and Probation service van Engeland en Wales bij (1) personen die overtreding(en) hebben gepleegd vanwege hun betrokkenheid bij en/of identificatie met een specifieke extremistisch(e) groep, doel of ideologie, (2) personen die zijn veroordeeld voor een overtreding van de terrorismewet en voor (3) personen die op grond van het strafrecht zijn veroordeeld voor andere strafbare feiten maar waarbij de motivatie achter de daden als extremistisch wordt beschouwd. De interventie kan ook worden gebruikt voor personen die niet zijn veroordeeld voor een eerdere extremistische overtreding, maar waarbij er bewijs is van een actuele betrokkenheid bij een extremistische groep of ideologie (NOMS, 2013; Dean, 2016).

Het doel van de HII is voorkomen dat individuen toekomstige extremistische misdrijven plegen door zich enerzijds te richten op de factoren, omstandigheden, attitudes, overtuigingen en percepties die mensen bereid maken om feiten te plegen namens een extremistisch(e) groep, doel of ideologie, en door anderzijds de omstandigheden die deradicalisering, disengagement en desistance bevorderen te faciliteren (Dean, 2014). Centraal in de HII staat het begrip identiteit. Volgens de interventie zijn identiteitsproblemen namelijk zowel de kern van waarom mensen extremistische feiten plegen als van de keuze om te disengageren. De HII erkent dat wanneer mensen zich sterk identificeren met andere groepen of waarden, deze banden een krachtig effect kunnen hebben op hun gedachten, gevoelens en gedrag (NOMS, 2013).

De HII is ontworpen op basis van specifieke methoden die reeds gekend zijn voor het effectief aanpakken van overtredend gedrag, zoals pro-sociale modellering, emotioneel management en cognitieve herstructurering. Hiervoor werd gebruikt gemaakt van resultaten van effectieve interventies vanuit de 'What Works'-

---

12 Dit is iemand anders dan de mentor.

literatuur, literatuur over effectief ingrijpen bij extremistische daders, de *'Extremism Risk Guidelines 22+'* (ERG), overheidsrapporten, desistance-, deradicalisering- en disengagementliteratuur en talloze theoretische modellen uit de psychologische en sociologische literatuur (NOMS, 2013; Dean, 2014). De interventie is bovendien ontwikkeld in overeenstemming met de beginselen van effectieve interventies: een transparante theoretische basis met duidelijke doelen en methoden, een trainingsprogramma en handleiding voor consistentie van gebruik en integriteit, begeleiding tijdens de interventie, een gegronde kwalificatie van de facilitators.

De interventies worden geleverd door psychologen of reclasseringspersoneel die ervaring hebben met interventiewerk en die zelfverzekerd en bekwaam zijn in het hebben van een discretionaire ruimte over hoe sessies worden uitgevoerd. Ze moeten bovendien therapeutisch georiënteerd en psychologisch ingesteld zijn en openlijk kunnen reflecteren over hun aanpak en interventies (Dean, 2014).

De interventie wordt geleverd in een één-op-één-setting (of door twee facilitators voor één deelnemer), zodanig dat deelnemers opnieuw contact kunnen maken met hun eigen persoonlijke waarden en overtuigingen. Het is de bedoeling dat de interventie wordt geleverd en ervaren als een samenwerkingsproces waarin de deelnemers zelf verantwoordelijkheid opnemen voor hun eigen vooruitgang, maar met de steun en de vaardigheden van de facilitator(s). De verschillende sessies bestaan uit: (1) betrokkenheid en inzichtsessies, (2) fundering sessies, (3) mindfulness sessies, (4) persoonlijke identiteit sessies, (5) groepsbetrokkenheidssessies, (6) zelfbeeldsessies, (7) groepsconflictsessies, (8) veranderingszoektocht sessies en (9) vooruitgangssessies. De facilitators kunnen bepalen welke sessies het meest geschikt zijn voor hun deelnemer en over welke periode ze dit willen afronden. De geselecteerde sessies zullen diegenen zijn die het meest relevant zijn om de individuele risicofactoren, noden en omstandigheden van het individu te kunnen aanpakken) (Dean, 2014; NOMS, 2013).

De HII werd in 2010 en 2011 getest in verschillende gevangnissen en gemeenschapsregio's die beschikten over extremistische daders gerelateerd aan verschillende ideologieën en groepen (bijvoorbeeld gewelddadige radicalisering, extreemrechts, dierenrechten). Deze daders verschilden in leeftijd, geslacht en soort delict. Op basis van een evaluatie¹³ van de interventie die in 2011 werd afgerond, werden aanbevelingen geformuleerd om de interventie te verbeteren. Op basis hiervan werden herzieningen gemaakt en sinds 2012 is de interventie beschikbaar voor alle veroordeelde extremistische daders die als geschikt worden beoordeeld, zowel in detentie als in de gemeenschap (NOMS, 2013; Dean, 2014).

Tabel 3 geeft een beknopt overzicht van het doel, de doelgroep, de gehanteerde methoden en de belangrijkste resultaten van ieder programma.

---

13 Details over de evaluatie of de evaluatie zelf zijn niet teruggevonden in de literatuur.

Tabel 3 Overzicht EXIT-programma Denemarken, Duitsland, Nederland en Engeland

PROGRAMMA	ACTOR EN PERIODE	DOEL	DOELGROEP	METHODEN	ESSENTIËLE AANDACHTSPUNTEN
DENEMARKE BACK ON TRACK	Ministry of Children, Gender Equality, Integration and Social en Deense 'Prison and Probation Service' (GO) Mei 2011 tot mei 2014	Helpen bij het verlaten van extremistische groepering	Gewelddadige extremisten; Families; Gevangenis-, Probatie-, gerechtelijke actoren	Exit-strategieën; Training voor mentoren	Opleiding mentoren
DUITSLAND TAKING RESPONSIBILITY	Violence Prevention Network (NGO) Gestart in 2001 en nog steeds bezig	Deradicalisering van jonge mensen in de gevangenis	Rechts-extremistisch georiënteerde (jonge) daders; Islamitisch georiënteerde (jonge) daders; Gevangenis/ Probatie/ gerechtelijke actoren	Exit-strategieën; Training voor mentoren	Intensieve training met cliënten
NEDERLAND INCLUSION	Reclassering Nederland in nauwe samenwerking met TER team (NGO) Gestart in juli 2017 en nog steeds bezig	Deradicalisering en disengagement van gewelddadig geradicaliseerde Moslims	Gewelddadige extremisten; Gevangenis-, Probatie-, gerechtelijke actoren; Praktijkactoren	Exit-strategieën Mentoring en intensieve training met cliënten	Betrekking 'significant other' + identiteitsvorming buiten extremistisch netwerk
ENGELAND HEALTHY IDENTITY INTERVENTION	National Offender Manager Service' (GO) Ontworpen in 2008 en nu nog steeds bezig	Deradicalisering en disengagement van extremistische daders; Voorkomen van recidive (extremistische feiten)	Extremistische daders; Personen betrokken in extremistische groepering; Gevangenis-, Probatie	What works-benadering; RNR; Good Lives; ERG 22+	Methodologisch opzet; Verschillende sessies; Flexibele interventies

3.4 Wat kunnen we hieruit leren?

Zoals reeds aangehaald, werd de inhoud van ieder programma getoetst aan de drie kwaliteitsstandaarden van Koehler (2017): (1) actor, (2) contactbenadering en (3) de rol van de ideologische component.

Een eerste belangrijk punt waar ieder programma rekening mee dient te houden, is het **'type actor'** dat de disengagement- en deradicaliseringsprogramma's uitvoert. Dit kan immers een impact hebben op de doelgroep, de doeltreffendheid en de geloofwaardigheid van de programma's (Koehler, 2017). Enerzijds stellen we uit de literatuur vast dat gedetineerden zich in een eerste fase minder argwanend opstellen ten opzichte van niet-gouvernementele organisaties (NGO's) gezien zij, in tegenstelling tot overheidsinstanties, geen deel uitmaken van het "systeem" dat hen vervolgd en veroordeeld heeft. Anderzijds zijn de economische en sociale ondersteuning en de nazorg gewoonlijk werkzamer en stabielere wanneer ze vanuit de overheid worden verstrekt. Zij beschikken namelijk over meer logistieke en financiële middelen dan NGO's. In een onderzoek in Duitsland (Glaser et al., 2014) werd bovendien vastgesteld dat rechts-extremisten (met een hoge rang) de voorkeur geven aan disengagement- en deradicaliseringsprogramma's die vanuit de overheid komen, gezien deze meer geloofwaardige economische ondersteuning kunnen bieden, en omwille van de betere bescherming die ze kunnen bieden tegen vergelding(en) van de groep (Koehler, 2017).

Belangrijk in dit kader is dat de economische en sociale ondersteuning van een overheidsinitiatief afhankelijk zijn, en dus kunnen verschillen, van de lokale en politieke context waarin ze worden uitgevoerd (Colaert, 2017; Rabasa et al., 2010). Wat de Vlaamse context betreft, kunnen de huidige besparingen binnen de Vlaamse overheid en het gevangeniswezen mogelijk een hypotheek leggen op de kwaliteit van de hulp- en dienstverlening in de gevangenis (Gemengde commissie Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden, 2015). Mee om deze reden wordt een multi-agency samenwerking (o.a. tussen NGO's en overheidsinstanties) binnen wetenschappelijk onderzoek aangeraden om zo de voordelen van verschillende diensten en instanties te combineren (RAN, 2016).

Multi-agency samenwerking wordt door het RAN (2018a: 3) geconceptualiseerd als "*working in collaboration across organisations to enhance services in order to meet complex needs*". Multi-agency samenwerking laat toe om, vertrekkende vanuit een gedeelde visie, op gecoördineerde, effectieve, beheerde en continue wijze expertise, kennis en informatie te delen onder verschillende relevante partners en professionals, ongeacht hun positionering (cf. informatiecontinuïteit, zie 4.5.5) (RAN, 2018a). Tevens kan het een effectief middel zijn om op gecoördineerde wijze en met respect voor de sociale grondrechten van de cliënt, individuele casussen te bespreken teneinde tot consensus te komen over de meest geschikte manier om het individu te ondersteunen en pro-sociaal te laten re-integreren, en om bij te dragen aan de aanpak van de problematiek (cf. managementcontinuïteit, zie 4.5.5) (Ibid., 2018a; Greenhouse, 2013; De Wit, 2018). Gezien elke partner over relevante informatie beschikt die een meer holistisch beeld kan geven van de risicofactoren en de behoeften van individuen, dient iedere actor die zich met (potentiële) geradicaliseerde gedetineerden bezighoudt toegang te hebben tot deze informatie. **Op deze manier wordt het identificeren en aanpakken van kwetsbare, risicovolle individuen mogelijk gemaakt, kunnen de effectiviteit en de efficiëntie van de deradicalisering- en disengagementinterventies worden verbeterd, en wordt een adequate follow-up mogelijk** (Kirkland & Baron, 2015; RAN, 2018a; Haggerty et al., 2003; Freeman & Hughes; 2010).

Echter, zoals wetenschappelijk onderzoek heeft aangetoond, is het delen van informatie tussen verschillende partners in de praktijk geen sinecure. De uitdaging van informatie-uitwisseling ligt in het tegelijkertijd bereiken van twee doelen die (voor sommige actoren) als tegenstrijdig kunnen worden beschouwd, namelijk: informatie delen over professionele, organisatorische en sectorale grenzen heen, en (terzelfdertijd)

informatie beschermen zodat de benodigde en met de cliënt besproken vertrouwelijkheid niet wordt geschonden (Richardson, 2016). Een vaak voorkomende belemmering voor het delen van informatie heeft dan ook te maken met de bezorgdheid die ontstaat door het subjectief gebrek aan controle over de mate waarin informatie met gevoeligheid wordt behandeld en in vertrouwen wordt gehouden (RAN, 2018a; De Wit, 2018; Van Puyenbroeck, 2016; Richardson & Asthana, 2006). Gezien informatie- en managementcontinuïteit zeker in het kader van gewelddadige radicalisering van cruciaal belang zijn (zie boven), is deze zorg een belangrijk aandachtspunt (UNODC, 2016; Evans, 2005).

Hiermee wordt echter niet bedoeld dat 'alle' informatie zomaar op tafel moet worden gegooid. Vertrouwelijkheid speelt immers een belangrijke rol in de werkrelatie tussen hulpverlener en cliënt (De Wit, 2018). Wat wél wordt bedoeld, en uitermate belangrijk is, is dat de **relevante informatie** in functie van de risico- én de behoefteanalyse wordt gedeeld onder partners. Dit zowel met het oog op maatschappelijke veiligheid als met het oog op het met de cliënt en de verschillende betrokken actoren kwaliteitsvol kunnen uitbouwen van individuele deradicalisering- en disengagementtrajecten. Multi-agency vraagt met andere woorden **een duidelijk samenwerkingsprotocol, een afdoend kader inzake informatiedeling (welke info, wanneer, aan wie?), en duidelijkheid over de verschillende rollen, verwachtingen en doelstellingen van alle betrokken actoren**. Op deze manier kunnen **goede werkrelaties tussen de verschillende partners** ontstaan, en kan een **effectieve multi-agency samenwerking ontwikkeld en versterkt worden** (De Wit, 2018; RAN, 2018a, Colaert, 2017; Greenhouse, 2013; Defiliet, 2012; Sloper, 2004).

Ten tweede is niet alleen een goede samenwerkingswerkrelatie tussen de verschillende (overheid)instanties, NGO's en praktijkactoren belangrijk, ook de **contactbenadering tussen de cruciale actoren (bv. de mentor) en de cliënt, hun onderlinge verstandhouding en het wederzijds respect**, wordt door EXIT als belangrijk beschouwd in de begeleiding. Werkbaar vertrouwen is immers de essentie van sociale interactie en kan leiden tot een verandering in de acties van de cliënt (ISD, 2014; Pauwels & Hardyns, 2016). Om dit te bereiken, dienen individuen een consistente en continue begeleiding te krijgen over de gevangensmuren heen door begeleiders die vertrouwen genieten bij de doelgroep en werken binnen een correcte multi-agency context. De organisatie en de uitbouw van de begeleidingen zullen immers rekening moeten houden met de lokale en politieke context waarbinnen ze worden geïmplementeerd, wat dient te gebeuren in samspraak met alle relevante actoren (RAN, 2018a; De Wit, 2018; Greenhouse, 2013).

Zowel de betrokken actor(en) (bv. de mentor) als de cliënt moeten **gemotiveerd** zijn en zich inzetten voor het betreffende programma, aangezien deradicalisering een moeilijk en langdurig proces is waarbij terugtrekkingen verre van ongebruikelijk zijn. Zo gaf het Deense pilootproject '*Back on track*' aan dat veel cliënten niet gemotiveerd waren om te veranderen en dus weigerden om deel te nemen aan het project. In het eindverslag benadrukten zij dan ook het belang van de persoonlijke motivatie en de ontwikkeling van een uitgebreid motivatieproces. In dit kader stelt het RAN (2016) dat een persoonlijk gekozen deelname (net zoals binnen elk sterktegericht what-works programma, zie o.a. Andrews et al., 2011; Cullen & Gilbert, 2013; Decoene & Vandeveld, 2016) een fundamentele voorwaarde is voor het succes van elke interventie gericht op disengagement en deradicalisering, gezien de kans op een cognitieve opening mogelijk groter wordt naarmate het individu meer uit eigen keuze deelneemt. Indien er bij de betrokkene geen bereidheid is om deel te nemen aan het gesprek, zal het gesprek – en dus ook de hulpverlening – sneller falen (Coolsaet, 2016; Colaert, 2017). Verder is **een intensieve personeelsopleiding en ondersteuning** van alle betrokken actoren uitermate belangrijk. Actoren dienen zich immers bewust te zijn van de potentiële tekenen van radicalisering en de belemmeringen met betrekking tot deradicalisering en disengagement waarmee ze kunnen worden geconfronteerd (UNODC, 2016; Koehler, 2017). In de vier verschillende EXIT-programma's bestonden de mentoren dan ook steeds uit professionals die intensief werden opgeleid inzake therapeutisch begeleidend werken, deradicalisering en disengagement.

Een derde belangrijk punt volgens Koehler (2017), is dat exit-programma's zich best niet rechtstreeks focussen op de **ideologie** van extremisten. Begeleiders kunnen hier beter indirect op inspelen door zonder oordeel vragen te stellen aan de cliënt en twijfel te creëren, eerder dan een theologisch debat te voeren (Colaert, 2017). Interessant in dit kader is dat het onderzoek van Barelle (2015) aantoonde dat wanneer een voormalig gewelddadig radicaal persoon zijn betrokkenheid bij gewelddadige of illegale activiteiten heeft stopgezet, dit niet per se wil zeggen dat zijn of haar ideologie is gematigd. Wanneer de overtuigingen, ideeën en narratieven belangrijk blijven voor individuen, dienen ze te leren hoe ze op een respectvolle wijze ideeën kunnen uitdagen en bevragen, en hoe ze zichzelf kunnen bijscholen in hun ideologie teneinde zonder haat of conflict samen te leven in de maatschappij (Barelle, 2015; Gielen, 2017). Naast ideologie moeten deradicalisering- en disengagementprogramma's ook inspelen op **verschillende levensdomeinen** van een persoon, teneinde de mogelijke push-, pull- en triggerfactoren te identificeren die inspelen op het creëren van een cognitieve opening en betekenis-zoekende motivaties, gedachten en gevoelens (cf. de lens). (Bjørge en Horgan, 2009; Schmid, 2013; Koehler, 2017).

Ook het **sociaal netwerk** van de gedetineerde mag niet vergeten worden. Verschillende onderzoekers (o.a. Jasko et al., 2016; Webber et al., 2017) zijn het erover eens dat sociale relaties en netwerken niet alleen een cruciale rol spelen in het proces naar gewelddadige radicalisering, maar eveneens in de motivatie voor disengagement en deradicalisering. Zij vormen immers een sterk aansturende kracht in hoe individuen hun relatie met de rest van de samenleving (her)interpreteren. Pro-sociale connecties van een persoon kunnen dus als een stimulerende factor fungeren door te voorkomen dat het individu zich met gewelddadig of extreem gedrag bezighoudt. In de vier voorgestelde programma's streefde men naar een uitbreiding van de pro-sociale netwerken teneinde de re-integratie in de samenleving te faciliteren. Hierbij dient men oog te hebben voor de ontwikkeling van **autonomie en zelfrespect** teneinde individuen te helpen om weerstand te bieden aan negatieve invloeden van vriendschap en verwantschap (RAN, 2018).

Ten slotte is het van cruciaal belang dat de verschillende exit-programma's **informatie blijven delen** met elkaar, zodat hun successen elders kunnen worden gerepliceerd en (mogelijke) eerdere fouten kunnen worden vermeden (Koehler, 2017; RAN, 2018). Het 'inclusion' project is hier een goed voorbeeld van, gezien het zich laat inspireren door (de ervaringen van) twee reeds bestaande exit-programma's. Dit veronderstelt **gestructureerde en relevante informatiedeling (via welk medium ook) en systematische proces- en uitkomstevaluatie**s van de verschillende initiatieven. Tevens dienen mentoren en projectmedewerkers ervaringen onderling uit te wisselen en een soort van zelflerende organisatie te ontwikkelen door zelf de 'what works' vraag te stellen (UNODC, 2016; Cullen & Gilbert, 2013).

Hoofdstuk 4

Onderzoeksresultaten

4.1 Algemene vaststelling

De afgenomen interviews vertonen een zeer grote saturatie van gelijkwaardige krachtlijnen, thema's en breuklijnen. Het wetenschappelijk team kon vaststellen hoe sterk gelijkend de bevindingen uit de interviews en observaties in dit opzicht zijn, onafhankelijk van het specifieke perspectief of de organisatie. Voorbeelden van steeds terugkerende, sterk tegengestelde thema's zijn:

- Justitie vs. welzijn;
- Veiligheid vs. re-integratie;
- Risicotaxatie vs. hulpverlening
- Zwijgen vs. spreken;
- Objectief vs. subjectief;
- Beleving vs. controle
- Methode vs. vertrouwensrelatie
- Begeleiding vs. programma
- Maatschappelijk vs. individueel
- Veiligheid vs. vertrouwen
- Veiligheid vs. burgerschap
- Re-integratie vs. deradicalisering en disengagement

Echter, indien het wetenschappelijk team deze tegenstellingen één voor één zou beschrijven en analyseren op hun betekenis en waarde, dreigen we mee terecht te komen in de negatieve dynamiek die deze diverse posities vaak genereert (Brandsma, 2016), en zou het wetenschappelijk team ongewild of zelfs onbewust de polariserende dynamiek mee versterken. Eerder dan deze tegenstellingen op hun betekenis en wetenschappelijke waarde te analyseren en te evalueren, hebben we ervoor gekozen om ons waar mogelijk te richten op de vaststellingen waar de verschillende actoren elkaar positief en constructief ontmoeten in hun inschatting van vastgestelde sterktes en zwaktes (zie ook 4.2).

De resultaten worden weergegeven aan de hand van de onderzoeksvragen (zie inleiding). Er wordt waar mogelijk telkens een onderscheid gemaakt tussen enerzijds de formulering van de vooropgestelde praktijk in de beleidsdocumenten en visieteksten, en anderzijds de beschrijving van de concrete praktijk zoals die blijkt uit de interviews en observaties. We besluiten met aanbevelingen die, over de verschillende tegenstellingen heen, door alle actoren werden geformuleerd als zeer belangrijk.

4.2 Framing van een aantal bevindingen

4.2.1 Het CONRAD-onderzoeksproject: Frames en counterframes in de media

In hoofdstuk 2 werd reeds kort de methode van de framing-analyse voorgesteld. Voor de framing-analyse van een aantal onderzoeksbevindingen in het huidige project werd inspiratie geput uit de benadering die werd gehanteerd in het CONRAD-onderzoeksproject. In het CONRAD project werd de framing-analyse doorgevoerd op basis van een uitgebreide steekproef van mediaberichten (Nederlandstalige en Franstalige), verschenen in de tweede helft van 2017, met betrekking tot de problematiek van, en het interveniëren bij, radicalisering¹⁴.

Er werden een viertal dominante 'frames' herkend, en een achttal 'counterframes'. De dominant aanwezige frames keken naar het fenomeen 'radicalisering' respectievelijk als (1) 'een virus' (een ziekte of een kwaadaardige ideologie die zich sluimerend verspreidt en kwetsbare individuen 'besmet', waarop de overheid moet reageren door de ideologie te bestrijden, ronselaars te vatten en besmette individuen te isoleren); (2) 'twee hanen in één hok' (radicalisering als een vorm van agressief gedrag resulterend uit voortdurende provocatie in een ruimte waar geen plaats is voor tegengestelde ideologieën en waartegen bijgevolg een dam moet opgeworpen worden); (3) 'muitერი' (radicalisering als een oproer tegen gezagsdragers door een groep die zich achtergesteld voelt en die een omwenteling van de samenleving beoogt; hiertegen moet de overheid hardhandig optreden ten einde de politieke stabiliteit te herstellen); (4) 'een criminele carrière' (de ontwikkeling van kleine jeugddelinquent tot ultieme crimineel, gesterkt door foute vrienden, drugs of (de dreiging van) een gevangenisstraf; politie en justitie moeten potentiële criminelen opsporen en opsluiten in isolatie).

'Counterframes' verschenen in Belgische berichtgeving als volgt: (1) 'een continuüm' (radicalisering in de context van een veelheid van verschillende waarden en overtuigingen, waarbij te veel aandacht gaat naar het relatief kleine aandeel van de extreme posities; de samenleving moet een open kijk bewaren en omgaan met een variëteit aan interpretaties); (2) 'een katalysator' (radicalisering als de uiting van fundamenteel alternatieve ideeën over het functioneren van de samenleving, wat positief is voor het voortdurend evolueren van een democratisch bestel; de samenleving moet ruimte bieden aan radicaal gedachtegoed en zo gewelddadige uitschieters vermijden); (3) 'veerkracht' (radicalisering als een onverwachte, tijdelijke ontlasting van opgebouwde energie en spanning op individueel en samenlevingsniveau, waarbij de grip verloren wordt op een snel veranderende omgeving; samenleving en individu moeten weer leren incasseren en weerbaar zijn); (4) 'de puber' (radicalisering als een tijdelijke fase van psychologische zoektocht naar identiteit, waarbij grenzen afgetast worden en men soms in extremen vervalgt; niet dramatiseren noch overreageren is de boodschap); (5) 'zingeving' (radicalisering als een intense ervaring van een ideologie in een te rationele samenleving die religie als verbindende kracht verbannen heeft; de samenleving moet deze zoektocht van groepen naar zingeving aanvaarden); (6) 'de vrijheidsstrijder' (radicalisering als een teken van moed en heldendom omdat geweld niet geschuwd wordt om het wereldwijd onrecht tegen moslims te

---

¹⁴ CONRAD - Constructive analysis on the attitudes, policies and programmes that relate to radicalisation' is een onderzoeksproject dat loopt van 1.05.2017 tot 30.04.2019 en gefinancierd wordt door BELSPO in het kader van haar BRAIN-be programma (BR/165/A4/CONRAD). Het CONRAD project wordt gecoördineerd door KU Leuven (Leuven Instituut voor Criminologie) en heeft als partners het Instituut voor Mediastudies (KU Leuven), de Université de Liège (Centre d'Etudes de l'Ethnicité et des Migrations (CEDEM)), Odisee Brussel (Onderzoeksgroep Sociaal Werk), D'Broej vzw in Molenbeek en het Centre Régional de Verviers pour l'Intégration (CRVI). De centrale doelstelling van het project bestaat uit het creëren van nieuwe ervarings- en kennisruimtes waar lokale gemeenschappen nieuwe percepties en praktijken rond 'radicalisering' kunnen ontwikkelen op basis van een relationele en meervoudige interpretatie van het fenomeen.

bevechten en voor de zwakkeren op te komen; de internationale gemeenschap moet daadkrachtig optreden, volgens de principes van het internationale recht); (7) ‘omarm de dreiging’ (radicalisering geduid in de context van negatieve gedachten en percepties die de kloof tussen bevolkingsgroepen vergroot, waarbij men ook naar de eigen houding moet kijken; erkennen dat het kwade een deel van ons is, empathie opbrengen en inzien dat ook anderen streven naar ‘het goede’); (8) ‘boetedoening’ (radicalisering als een herbronning, een manier om vergeving te krijgen voor fouten begaan in het verleden door zich devoot toe te leggen op religie en bereid zijn tot het uiterste te gaan in naam van God).

4.2.2 Verkenning van frames binnen huidige data

Onderstaande bevindingen kwamen tot stand op basis van de lectuur van alle uitgeschreven of samengevatte interviews met de diverse betrokken actoren zoals in de komende hoofdstukken voorgesteld. Deze resultaten werden vergeleken met een masterproef¹⁵ te UGent (Verschoote, 2018), waar een framing-analyse werd uitgevoerd van 5 interviews van dit onderzoek, samen met 4 beleidsdocumenten inzake geweldadige radicalisering, deradicalisering en disengagement. De interviews en de beleidsdocumenten werden enerzijds onderworpen aan een framing-analyse via de typologie van Semetko en Valkenburg en anderzijds door de matrix die ontwikkeld is door Van Gorp en Figoureux. Er werd niet gestreefd naar een methodisch gestructureerde analyse van alle mogelijke aspecten die verband houden met het studieobject.

Een belangrijk, dominant frame in onze analyse wordt geboden door de politieke en beleidsmatige context waarbinnen de concrete aanpak van consultants en andere lokale actoren wordt uitgewerkt. Een bijzonder dominant frame lijkt *‘beheersing’* te zijn. Vandaar, in deze benadering, het belang van ‘containment’, het hanteren van een strikt veiligheidsregime (Deradex of IBVR) en isolatie ten aanzien van andere, niet-besmette gedetineerden (zie ook de frames bekomen in het CONRAD-onderzoek). Tegenover dit frame staat een counterframe dat kan benoemd worden als *‘toenadering en re-integratie’*.

Deze twee frames genereren twee andere frames die we voorlopig benoemen als *‘problematisering en normalisering’*. Het problematiserende frame gaat uit van het uitzonderlijke karakter van radicalisering, waarbij een belangrijk ‘framing device’ wordt gebruikt, namelijk het begrip ‘TERRO-gedetineerde’ (‘TERRO-dossier’ wat ook het beeld impliceert van ‘de andere’ of ‘othering’ in het algemeen). Daartegenover staat – in zekere zin op ambivalente wijze – het counterframe *‘normalisering’*: de gedetineerde gewoon laten participeren aan de reguliere activiteiten. Deze frames werden eveneens vastgesteld in de masterproef van Verschoote (2018).

Frames met betrekking tot basishouding, werkwijze of interventies situeren zich binnen sterk geladen tegenstellingen die we benoemden in 4.1. Merkwaardig hier is dat in de interviews die vooral gericht zijn op het uitwerken van praktische antwoorden, frames met betrekking tot oorzaken en motieven voor radicalisering niet frequent aan bod komen. We merkten echter wel indicaties van de eerder in CONRAD beschreven frames en counterframes: puber, criminele carrière, zingeving, veerkracht, virus, ...

---

¹⁵ Deze masterproef werd geclassificeerd als confidencieel, en wordt dus niet openbaar gemaakt.

4.3 Context aanpak radicalisering in de gevangenissen

4.3.1 Gevangenisregime

Met het oog op de aanpak van radicalisering in de gevangenis koos de Federale regering in 2015 voor een tweesporenbeleid bestaande uit een *'weloverwogen plaatsingspolitiek op basis van een oordeelkundige selectie'* (FOD Justitie, 2015). Dit houdt in dat gedetineerden in eerste instantie zoveel mogelijk worden geïntegreerd op de gewone afdelingen zolang ze geen ernstig risico vormen op vlak van gewelddadige radicalisering, ze zich niet verder engageren in een gewapende strijd vanuit ideologische motieven en hun radicaliseringsproces wordt beheerst. Indien er zich echter wel een risico van toenemende radicalisering stelt, kan de gedetineerde vanuit zijn penitentiaire instelling worden doorverwezen naar één van de vijf satellietgevangenissen (Lantin, Andenne, Sint-Gillis, Gent of Brugge). Deze satellietgevangenissen fungeren als observatie-unit en beschikken over een satellietteam bestaande uit de lokale gevangenisdirectie(s) en de PSD leden die specifiek zijn opgeleid in het kader van radicalisering. Wanneer de dreiging te reëel is of indien er tekenen zijn dat medegedetineerden actief worden gerekruteerd, wordt de gedetineerde doorverwezen naar een gespecialiseerde afdeling, genaamd de Deradex (te Hasselt of Ittre). Op deze afdeling, waar een gemeenschappelijk regime wordt gehanteerd, worden gedetineerden volledig afgezonderd van andere gedetineerden teneinde de verspreiding van hun gewelddadig radicaal gedachtegoed te vermijden.

Gedetineerden beklaagd of veroordeeld voor terrorisme-gerelateerde feiten en gedetineerden die vatbaar zijn voor radicalisering tijdens detentie, worden gemonitord door de Cel Extremisme van het Directoraat Generaal Penitentiaire Inrichtingen (DG EPI). In dit kader wordt telkens de noodzaak tot het opleggen van een Individuele Bijzondere Veiligheidsmaatregel (IBVM) of een Individueel Bijzonder Veiligheidsregime (IBVR) onderzocht. Hierbij wordt rekening gehouden met mogelijke risico's tot contactopname met medegedetineerden en/of de buitenwereld, en risico's met betrekking tot de orde en veiligheid. Wanneer een IBVM of IBVR wordt opgelegd, kan dit een volledige isolatie van andere gedetineerden inhouden.

4.3.2 Disengagementtrajecten

De detentie-invulling van gedetineerden opgevolgd in het kader van radicalisering betreft een gedeelde verantwoordelijkheid van het DG EPI en de Vlaamse Gemeenschap. Het uitgangspunt van het DG EPI en de Vlaamse Gemeenschap is dat iedere reguliere dienst een rol kan spelen in het wegnemen van factoren die een mogelijke voedingsbodem zijn voor gewelddadige radicalisering. Multi-agency wordt met andere woorden beschouwd als 'de' hoeksteen in de aanpak van gewelddadige radicalisering.

Vanuit het Departement WVG situeert de uitbouw van individuele begeleidingstrajecten op maat met het oog op disengagement en re-integratie zich binnen de uitvoering van het Strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden 2015-2020 (Gemengde commissie Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden, 2015). Dit gebeurt door twee consultants in samenwerking met zoveel mogelijk verschillende reguliere hulp- en dienstverleningsactoren binnen de gevangenis, zoals trajectbegeleiders Justitieel Welzijnswerk (JWW), psychologen van de Centra Geestelijke Gezondheidszorg (CGG), onderwijscoördinatoren, de Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding (VDAB). Daarnaast worden ook de reguliere justitiële actoren binnen de gevangenis betrokken, waaronder de lokale gevangenisdirectie, de Psychosociale Dienst (PSD) en de moslimconsultanten.

De verschillende hulpverleningsdiensten¹⁶ hanteren waar mogelijk een proactieve aanpak (o.a. de consultants, de trajectbegeleiders JWW). Wanneer er externe partners zijn die een aanbod hebben dat aansluit op de noden van de gedetineerde, kunnen zij eveneens betrokken worden in de individuele trajecten. De trajecten dienen een combinatie te vormen van een individuele aanpak en een groepsaanpak waarbij iedere dienst vanuit zijn eigen deskundigheid aspecten van het traject opneemt. De onderlinge afstemming tussen de verschillende diensten binnen de Vlaamse overheid kan gebeuren via partnertafels.

Belangrijk te vermelden is dat de verschillende diensten en actoren die een rol spelen in de aanpak van gewelddadige radicalisering, meer divers zijn dan een eenvoudige opdeling tussen Justitie en Welzijn zou kunnen doen vermoeden. Zo is o.a. het Centrum Algemeen Welzijnswerk een niet-gouvernementele instantie, daar waar bijvoorbeeld de Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding wel een gouvernementele organisatie is. Tevens stellen we vast dat, zelfs wanneer diensten wél onder eenzelfde gouvernementele koepel vallen (zoals de Psychosociale Dienst, lokale gevangenisdirecties, de Regionale Directie, ...), actoren nog steeds in visie en aanpak van elkaar kunnen verschillen.

4.3.3 Gezamenlijke aanpak

Deze multi-agency approach vraagt coördinatie, een gedeelde visie en een gemeenschappelijke doelstelling tussen de verschillende partners binnen de Federale en Vlaamse overheid. Het DG EPI en Departement WVG streven dan ook zoveel mogelijk naar een maximale afstemming en complementariteit in het beleid rond de aanpak van radicalisering in de gevangenen. Een beleid gericht op sociale inclusie en re-integratie, waar actoren een evenwicht vinden tussen controle en veiligheid enerzijds en het werken naar deradicalisering, disengagement en re-integratie anderzijds, dient centraal te staan (UNODC, 2016; Colaert, 2017). In dit kader wordt er via gezamenlijke activiteiten systematisch gebouwd aan een gedeelde visie: via bovenlokaal overleg, lokale casusbesprekingen en opleidingen.

a. Bovenlokaal overleg radicalisering

Op het bovenlokaal overleg radicalisering komen het DG EPI, het Departement WVG en de raadgevers van de Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Gezin en de Minister van Justitie samen om zich gezamenlijk te buigen over strategische en beleidsmatige keuzes. Op dit overleg – dat minstens 4 keer per jaar plaatsvindt – worden eveneens criteria bepaald om lokaal prioriteiten te stellen, worden knelpunten gesignaleerd met betrekking tot de lopende trajecten, en worden de gezamenlijke doelstellingen tussen het DG EPI en het Departement WVG systematisch opgevolgd. Een recent resultaat van dit overleg is het gezamenlijk draaiboek ‘aanpak radicalisering in gevangenen’ dat in juni 2018 werd gefinaliseerd. In dit draaiboek worden de samenwerkingsafspraken en de wederzijdse verantwoordelijkheden en verwachtingen van het DG EPI en het Departement WVG weergegeven.

b. Lokaal casusoverleg

Het lokaal casusoverleg, dat bestaat uit de lokale directie, de PSD en een vertegenwoordiger van de Vlaamse Gemeenschap, vindt minstens 3 keer per jaar plaats in iedere gevangenis waar gedetineerden aanwezig zijn die worden opgevolgd in het kader van radicalisering. De Centrale PSD Extremisme, de Cel Extremisme en de regionale directie dienen het lokaal casusoverleg minstens 2 keer per jaar bij te wonen in de Deradex en de satellietgevangenen, en minstens 1 keer in de overige gevangenen. Op dit overleg

¹⁶ We verwijzen hier slechts naar de hulpverleningsdiensten, gezien de psychosociale dienst (PSD) deze doelgroep wel reeds proactief opvolgt.

worden de dossiers die opgevolgd worden in het kader van radicalisering systematisch overlopen, wordt er op basis van de op bovenlokaal niveau vastgelegde criteria bepaald welke dossiers prioriteit moeten krijgen, en gebeurt de opvolging in het kader van strafuitvoeringsmodaliteiten. Met het oog op dit laatste, kunnen sinds kort ook de justitiehuizen uitgenodigd worden wanneer de gedetineerde in aanmerking komt voor een voorlopige invrijheidstelling of wanneer deze een strafuitvoeringsmodaliteit heeft aangevraagd (beperkte detentie, elektronisch toezicht, voorwaardelijke invrijheidstelling). Op deze manier wordt de continuïteit van de opvolging naar buiten gefaciliteerd en verzekerd.

c. Kennisvergaring rond (de aanpak van) gewelddadige radicalisering

Teneinde preventief te werk te gaan en te vermijden dat personen radicaliseren tijdens hun detentie, zetten het DG EPI en het Departement WVG zoveel als mogelijk in op het vergroten en verdiepen van de kennis en expertise met betrekking tot gewelddadige radicalisering. Zoals vermeld in het Strategisch Plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden 2015-2020, wordt prioritair ingezet op het verspreiden van kennis onder de verschillende lokale justitie- en hulpverleningsactoren binnen de gevangenis aan de hand van vormingen en opleidingen. Zo werden in de loop van 2017-2018 twee basisopleidingen radicalisering georganiseerd (CoPPRa-training) voor de hulp- en dienstverleners in de gevangenis en het bewakingspersoneel, vond een verdiepingsdag plaats rond het thema voor de hulp- en dienstverleners in de gevangenis, en werden twee vormingen gegeven op maat aan de hulp- en dienstverleners en PSD-medewerkers van de gevangenis van Gent en Dendermonde door de consultants. Ook de justitiehuizen kregen een intensieve opleiding met betrekking tot de problematiek. Begin 2018 werden tien justitieassistenten en een medewerker van het Vlaams Centrum voor elektronisch toezicht binnen de Vlaamse justitiehuizen geselecteerd om een opleiding te krijgen tot 'expert radicalisering' in het behandelen van terrorisme gerelateerde dossiers. Deze opleiding bestond onder andere uit de Vera-2R training (risicotaxatie bij gewelddadig extremisme), een uitgebreide vorming rond cultuur-sensitief werken, radicalisering en polarisering, identiteitsontwikkeling bij (Moslim)jongeren, interculturele communicatie en gesprekstechnieken. Deze experts zullen ondersteuning bieden aan andere justitieassistenten bij het behandelen van dergelijke dossiers (Vlaamse regering, 2018).

4.4 Positionering werking consultants

a. Beschrijving theorie

De consultants vormen een versterking van de reeds aanwezige hulp- en dienstverlening in het kader van de aanpak van radicalisering in de gevangenissen. Enerzijds staan ze in voor het opzetten van geïndividualiseerde begeleidingstrajecten met het oog op disengagement en re-integratie, en het bieden van ondersteuning aan hulp- en dienstverleners in de Vlaamse en Brusselse gevangenissen. Anderzijds werken ze mee aan de ontwikkeling van visie/beleid rond de aanpak van deze problematiek. Deze dubbele positie – hulpverlener én beleidsmedewerker op overheidsniveau – maakt dat de consultants, in tegenstelling tot de reguliere hulp- en dienstverleners, op het niveau van de overheid functioneren. Meer specifiek worden zij beschouwd als de rechtstreekse partner van de Vlaamse beleidscoördinator in de gevangenis.

De dubbele positie zorgt ervoor dat de consultants, als ambtenaren, geen beroepsgeheim hebben en dus niet onder de reglementering van artikel 458 van het strafwetboek vallen. Zij hebben wel ambtsgeheim (discretieplicht), wat inhoudt dat informatie die wordt vernomen bij het uitoefenen van het beroep niet tegen 'om het even wie' en enkel met bijzonder zorgvuldige voorzichtigheid mag worden vrijgegeven (Steunpunt Jeugdhulp, 2014).

Het (niet) hebben van het beroepsgeheim zou de samenwerking en de informatiedeling tussen de consultants en de verschillende justitie- en hulpverleningspartners in theorie niet kunnen hinderen, gezien casusoverleg wordt mogelijk gemaakt door de zogenaamde “Potpourri V-wet” die werd goedgekeurd op 29 juni 2017. Deze wet voegt het artikel 458ter toe aan het Strafwetboek, dat toelaat om casusinformatie te delen onder partners zonder het beroepsgeheim te schenden. Dit artikel is van toepassing op overleg dat georganiseerd wordt met het oog op de bescherming van de fysieke of psychische integriteit van de persoon of van derden, ter voorkoming van terroristische misdrijven of misdrijven gepleegd in het raam van een criminele organisatie. Belangrijk is echter dat deze nieuwe regeling een ‘sprekrecht’ en geen ‘sprekplicht’ invoegt. Verschillende actoren kunnen met andere woorden nog steeds zelf bepalen of ze al dan niet informatie delen. Het nieuwe artikel lijkt hiermee geen concreet kader te bieden voor informatiedeling binnen een multi-agency (samen)werking.

b. Vaststelling praktijk

In het onderzoek werd vastgesteld dat de overheidspositie van de consultants door de meerderheid van de justitie- en hulpverleningspartners en door de consultants zelf als een grote meerwaarde wordt beschouwd gezien het verschillende mogelijkheden genereert: (1) allereerst faciliteert de overheidspositie van de consultants de toegang tot verschillende partners binnen en buiten de gevangenis en maakt het overlegmomenten op lokaal en bovenlokaal niveau mogelijk. Dit laat toe om praktijkervaring, kennis en signalen¹⁷ in directe lijn terug te koppelen naar het beleid, wat eveneens werd vastgesteld tijdens de observaties van de verschillende lokale en bovenlokale overlegmomenten; (2) ten tweede geven de consultants aan dat ze relevante informatie kunnen delen met verschillende partners¹⁸ op lokaal en bovenlokaal niveau zonder strafrechtelijk vervolgbaar te zijn; (3) ten derde geven de consultants en enkele trajectbegeleiders JWW aan dat de overheidspositie van de consultants vaak als meer relevant en betekenisvol wordt ingeschat; niet alleen door de lokale justitie- en hulpverleningspartners zelf, maar eveneens door de gedetineerden¹⁹. Dit heeft onder andere te maken met de mogelijkheid van de consultants om signalen in directe lijn terug te koppelen naar het bovenlokaal niveau. Ook in het onderzoek uit Duitsland (Glaser et al., 2014) werd geconcludeerd dat rechts-extremisten (met een hoge rang) disengagement- en deradicaliseringsprogramma’s die vanuit de overheid komen doorgaans als geloofwaardiger inschatten (zie hoofdstuk 3).

De consultants geven echter terzelfdertijd aan dat ze in de praktijk werken volgens *de principes van het beroepsgeheim*. Met andere woorden, er wordt geen casusinformatie gedeeld tenzij er met de gedetineerde (en eventueel met de trajectbegeleider JWW die eveneens op dit dossier werkt) wordt besproken en afgesproken wat er al dan niet wordt gedeeld op lokale en bovenlokale overlegmomenten. Hoewel reeds werd aangetoond dat onder andere het delen van relevante informatie onder ‘alle’ relevante partners essentieel is voor het identificeren en het aanpakken van kwetsbare, risicovolle individuen en om de multi-agency samenwerking – gericht op het uitbouwen van kwaliteitsvolle deradicalisering- en disengagementtrajecten met oog op re-integratie – te doen slagen (zie o.a. RAN, 2018a; RAN, 2018b), tonen de interviews

17 Hiermee wijzen we niet op (casus)informatie over de inhoud en/of het verloop van de begeleidingen zelf, maar wel op o.a. signalen omtrent het groepsaanbod, transferts naar andere gevangenissen, strafuitvoeringsmodaliteiten etc.

18 Onder andere trajectbegeleiders Justitieel Welzijnswerk (JWW), Vlaamse beleidscoördinatoren, justitieassistenten, lokale gevangenisdirecties, lokale PSD-medewerkers, Centrale PSD Extremisme, Cel extremisme, de Regionale gevangenisdirectie, OCAD, externe hulpverleningsdiensten, lokale preventieambtenaren.

19 Gezien de opdrachtgever het niet wenselijk vond om individuele begeleidingen te observeren, noch om gedetineerden te interviewen (omwille van de vertrouwensrelatie met de consultants), is deze vaststelling slechts gebaseerd op de interviews met de verschillende respondenten en de observaties.

en observaties aan dat dit in de praktijk steeds bijzonder moeizaam gebeurt. Ondanks het gegeven dat artikel 458ter van het Strafwetboek casusoverleg mogelijk maakt zonder het beroepsgeheim te schenden, blijft de informatiedeling met betrekking tot de individuele begeleidingstrajecten beperkt tot het allernoodzakelijkste (cf. noodtoestand²⁰). De informatie die wel (steeds zeer omzichtig) wordt gedeeld, gebeurt hoofdzakelijk op informele wijze met slechts die partners waarmee de consultants een vertrouwensrelatie hebben opgebouwd.

We stellen in het onderzoek vast dat, hoewel de verschillende justitieactoren gedurende de interviews aangaven begrip te hebben voor de werkrelatie die de consultants en andere hulpverleningspartners hebben met de gedetineerden en ze deze dan ook willen bewaren, er wantrouwen en bezorgdheid heerst onder de consultants en andere hulpverleningspartners om 'te' veel te delen en zo hun vertrouwensrelatie met de gedetineerde te verstoren en/of te verliezen. Door het gebrek aan een duidelijk kader en afstemming tussen de verschillende partners, wordt dit probleem niet ondervangen en worden de mogelijkheden die de dubbele positie genereert niet ten volle benut, wordt relevante informatie niet gedeeld onder de partners, worden informatie- en managementcontinuïteit gehypothekeerd en wordt de multi-agency samenwerking sterk belemmerd. Daarnaast creëert deze 'vaagheid' omtrent (het al dan niet toepassen van) het beroepsgeheim veel onduidelijkheden ten aanzien van de verschillende justitie- én hulpverleningspartners. Zij geven aan dat het noodzakelijk is dat de consultants werken binnen een duidelijk deontologisch kader, dat op zijn beurt helder wordt gemaakt naar de verschillende partners en de gedetineerden toe en op multi-agency wordt afgestemd.

Wetenschappelijk onderzoek dat zich focust op de samenwerkingsverbanden tussen hulpverlening en justitie/politie (zie o.a. RAN, 2018; De Wit, 2018; Richardson, 2016; Van Caenegem, 2013; Defillet, 2012), toont aan dat de mogelijkheid tot samenwerking en informatiedeling tussen actoren, zowel binnen als buiten de gevangenis, momenteel wordt beperkt door (een verschillende toepassing en begrip van) het beroepsgeheim en de beperkte afstemming ervan tussen verschillende actoren. Gelijkaardig aan de bevindingen in dit onderzoek, stelt onder andere Van Puyenbroeck (2016) vast dat er een diffusie lijkt te zijn tussen professionals in het begrijpen van het concept 'beroepsgeheim' en dit bijgevolg vaak een '*onoverbrugbare muur*' vormt tussen justitie, politie en hulpverlening. Niet alleen kunnen de werkrelaties en het inherent vertrouwen tussen de verschillende partners hierdoor op de helling komen te staan, ook worden op deze manier essentiële stukjes informatie – ten behoeve van het kwaliteitsvol laten verlopen van de individuele trajecten en het management van de hervalkans en de begeleidingsintensiteit – vaak niet ter beschikking gesteld. Belangrijk in dit kader is dat het beroepsgeheim naast een individueel belang eveneens een maatschappelijk belang dient (Defillet, 2012; De Wit, 2018). Voornamelijk ten aanzien van gewelddadige radicalisering is het cruciaal dat informatie die van belang is voor de risico- én de behoeftanalyse wordt gedeeld onder alle relevante partners (UNODC, 2016, Evans, 2005). Een kader over hoe informatie veilig kan worden gedeeld en afspraken over wat de concrete '*need to know*' inhoudt, is bijgevolg noodzakelijk (De Wit, 2018; Colaert, 2017; Defillet, 2012).

---

²⁰ Onder noodtoestand verstaat men een acute gevaarsituatie waarin het overtreden van strafrechtelijke bepalingen (in dit geval het beroepsgeheim) het enige middel is om andere, meer belangrijke, door de wet erkende waarden of belangen te vrijwaren.

4.5 Doelstelling 1: Individuele begeleidingstrajecten met oog op disengagement en re-integratie

4.5.1 Algemeen

a. Beschrijving theorie

De opstart van de consulenten vond plaats in januari 2017 in de gevangenis van Hasselt op de Deradex. Op deze afdeling worden begeleidingstrajecten uitgewerkt met 8 gedetineerden²¹. In een tweede fase is het werkterrein van de consulenten uitgebreid naar de satellietgevangenis van Brugge en Gent. Tegelijkertijd werden dringende ondersteunings- en begeleidingsvragen opgenomen in de gevangenis van Antwerpen, Beveren en Oudenaarde. Sinds de start van de consulenten werden in totaal 33 begeleidingen opgezet. In juni 2018 waren er nog 24 lopende begeleidingen waarvan 20 in de gevangenis en 4 na detentie. Van de 33 dossiers werden 9 dossiers afgesloten (verwijdering van het grondgebied, transferts naar andere (Franstalige) gevangenis, begeleiding niet opportuun).

De aanmelding van de ‘dossiers in het kader van radicalisering’ bij de consulenten gebeurt op twee manieren: enerzijds door de hulp- en dienstverleningspartners (o.a. trajectbegeleiders Justitieel Welzijnswerk), anderzijds door lokale justitiepartners (lokale gevangenisdirectie of PSD). De consulenten bepalen in overleg met de lokale gevangenisdirectie de prioritaire dossiers per gevangenis. Hierbij wordt rekening gehouden met een aantal (niet-limitatieve) criteria die op bovenlokaal overleg werden vastgelegd door het DG EPI en Departement WVG:

- (1) leeftijd: hoe jonger de leeftijd, hoe meer prioriteit (dit in functie van de identiteitsontwikkeling);
- (2) strafduur: hoe dichterbij de invrijheidstelling, hoe meer prioriteit. De consulenten geven aan dat ze gedetineerden zoveel mogelijk stimuleren om strafuitvoeringsmodaliteiten aan te vragen, teneinde een ongecontroleerde en onbegeleide herintrede in de samenleving te vermijden;
- (3) openheid: hoe meer iemand bereid is om mee te werken, hoe meer prioriteit;
- (4) regime: hoe zwaarder het regime (zie IBVR), hoe meer prioriteit.

Praktische overwegingen zullen hierbij steeds een rol spelen. Zo is het voor de consulenten eenvoudiger om dossiers op te nemen in de gevangenis waar ze reeds begeleidingen lopende hebben. De consulenten zullen niet automatisch alle ‘dossiers in het kader van radicalisering’ opnemen, maar stemmen eerst af welke rol nodig is. Indien er al een intensieve begeleiding gebeurt door een partner binnen de hulp- en dienstverlening, bekijken de consulenten of ze niet eerder ondersteunend kunnen werken. Wanneer de bestaande ondersteuning als onvoldoende wordt ingeschat, gaan de consulenten een nieuw traject aan naast de reeds lopende begeleiding van de partner. Dit gebeurt in overleg met de partner(s).

In samenspraak met het DG EPI werd beslist om iedere gedetineerde die wordt opgevolgd in het kader van radicalisering (N=87)²² proactief te benaderen. Op deze manier wordt een traject niet alleen gestart op vraag van de gedetineerde, maar wordt het ook actief aangeboden door de consulenten. De deelname aan een traject blijft wel steeds vrijwillig. Belangrijk in dit kader is dat de consulenten aanklampend werken in die zin dat wanneer gedetineerden weigeren om een begeleidingstraject aan te gaan, de consulenten het

²¹ In juni 2018 verbleven op de Deradex 9 gedetineerden opgevolgd in het kader van radicalisering.

²² Deze 87 gedetineerden opgevolgd in het kader van radicalisering zitten verspreid over de Vlaamse- en Brusselse gevangenis. De laatste update van de cijfers gebeurde op 18 juli 2018.

voorstel later opnieuw zullen doen. Volgens internationaal onderzoek zou een persoonlijk gekozen deelname van de individuele gedetineerde een fundamentele voorwaarde zijn voor het succes van elke interventie gericht op disengagement en deradicalisering (RAN, 2016; Speckhard, 2010). Een randvoorwaarde voor de consultants om begeleidingstrajecten op te starten, is dat het probleem bespreekbaar moet zijn met de gedetineerden. Met andere woorden dient de gedetineerde te weten dat hij door meerdere justitie- en hulpverleningsactoren wordt opgevolgd in het kader van radicalisering.

b. Vaststelling praktijk

Het onderzoek toont aan dat het tijdsgebrek en de case-load van de consultants er voor zorgt dat er momenteel weinig tot geen nieuwe dossiers kunnen worden opgenomen door de consultants. Momenteel (juli 2018) bouwen de consultants individuele trajecten uit met 24 van de 87 gedetineerden opgevolgd volgens de bijzondere instructies extremisme²³. Dit houdt in dat slechts een beperkt aantal gedetineerden die worden opgevolgd in het kader van radicalisering (28%) een intensieve begeleiding krijgt, wat een voorrangbehandeling zou kunnen installeren, met het paradoxaal gevolg dat de normalisering van deze groep mogelijk minder makkelijk wordt. Dit kan een impact hebben op de motivatie en de persoonlijke keuze van diegenen die willen, maar niet kunnen instappen in een begeleidingstraject. Tijdelijke fluctuaties in de instroom van deze groep gedetineerden zorgt bovendien voor een mogelijk blijvend onevenwicht tussen vraag en aanbod waarbij de Vlaamse overheid de nodige flexibiliteit aan de dag zal moeten leggen wat betreft de energie en het personeel die voor deze doelgroep wordt ingezet.

We merken op dat de verschuiving van tweedelijns begeleiding (begeleiding vanuit de consultants) naar eerstelijnsbegeleiding (begeleiding van trajectbegeleiders JWW) momenteel ad hoc lijkt te gebeuren, wat vanuit een organisatorisch/management standpunt een aantal bedenkingen oproept. Daar waar eerstelijns hulpverlening doorgaans wordt beschouwd als de direct toegankelijke begeleiding, hulp en zorg, is tweedelijns eerder gespecialiseerd, subsidiair en gericht op de ondersteuning van de eerstelijns (Boot & Knapen, 2005). Echter is het voor deze situatie onduidelijk wat de concrete specialisatie en ondersteuning op tweedelijnsniveau inhoudt en wanneer de subsidiariteit wordt ingeroepen om eerstelijns te werken. Daarnaast kan men zich de vraag stellen of deze verschuiving voldoende wordt uitgeklaard, ook ten behoeve van de verschillende partners. Het inbouwen van een structurele eerste en tweedelijnsfunctie inzake 'disengagement en deradicalisering' en concrete werkafspraken tussen de verschillende partners, zou dit probleem kunnen ondervangen.

Tenslotte stellen we vast dat, aangezien het zwaartepunt van het aantal begeleidingen op de Deradex in de gevangenis van Hasselt ligt, een aantal lokale justitieactoren zich de vraag stellen in hoeverre gedetineerden *die tekenen vertonen van problematische radicalisering of van het radicaliseren van andere gedetineerden* worden opgevolgd door de consultants²⁴. Deze groep wordt voornamelijk door de justitiepartners beschouwd als misschien wel de belangrijkste groep, gezien er wordt verondersteld dat zij zich op een kantelmoment begeven in het gewelddadig radicaliseringproces.

---

²³ De laatste update van de cijfers gebeurde op 18 juli 2018.

²⁴ Deze groep gedetineerden verblijft niet op de Deradex, maar is aanwezig in de andere gevangenissen (al dan niet binnen satellietgevangenissen).

4.5.2 Doelstelling begeleidingstrajecten

a. Beschrijving theorie

Het is belangrijk dat de doelstelling van een interventie van meet af aan duidelijk wordt bepaald en gecommuniceerd naar de verschillende partners (UNODC, 2016). Hiertoe wordt er in de verschillende beleidsdocumenten meermaals vermeld dat er gezamenlijk wordt gestreefd naar deradicalisering en disengagement aan de hand van individuele begeleidingstrajecten (definitie zie hoofdstuk 1). Disengagement wordt in dit kader gedefinieerd als *“het afzien van gewapende strijd om het gewenste doel te bekomen”*. Zoals vermeld in hoofdstuk 3, is het belangrijk dat deze doelstelling wordt beoogd voor zowel gewelddadig als niet-gewelddadig gedrag. Gewelddadige radicalisering wordt immers beschouwd als de bereidheid om geweld te gebruiken, te faciliteren en/of te ondersteunen.

b. Vaststelling praktijk

Aangezien de persoonlijkheden, verhalen en push- en pullfactoren van gedetineerden dermate verschillen van persoon tot persoon, geven de consultants aan dat er volgens hen op maat moet worden gewerkt. Dit stemt overeenstemt met de implicatie van de theoretische onderbouw inzake gewelddadige radicalisering weergegeven in hoofdstuk 3. De consultants gaan er bijgevolg van uit dat ‘gestandaardiseerde’ deradicalisering- en disengagement *‘programma’s’* niet kunnen werken. Wanneer we kijken naar de in hoofdstuk 3 besproken EXIT-programma’s, merken we op dat hoewel programma’s bepaalde aspecten standaard opnemen in ieder individueel begeleidingstraject, een geïndividualiseerde aanpak ook hier mogelijk is en, meer nog, wordt vooropgesteld (zie o.a. Healthy Identity Intervention in hoofdstuk 3 en *what-works* in het algemeen).

Daarnaast blijkt uit de interviews met de consultants dat er gedurende de individuele begeleidingen niet wordt gestreefd naar ‘deradicalisering’. Ook ‘disengagement’²⁵ wordt niet voor iedere gedetineerde nagestreefd door de consultants, aangezien niet iedereen geweld heeft gebruikt²⁶. De doelstelling die de consultants wel voor iedere gedetineerde trachten na te streven is, net zoals de trajectbegeleiders JWW, het generieke eerstelijnsdoel, zijnde het beperken van de detentieschade en het bevorderen van de re-integratie in de maatschappij.

Het onderzoek brengt hiermee de onduidelijkheden aan het licht inzake de finaliteit die de consultants nastreven gedurende de begeleidingen. Indien wordt verondersteld dat er in de (meerderheid van de) dossiers slechts moet worden gestreefd naar het beperken van de detentieschade en het bevorderen van de re-integratie in de maatschappij, rijst de vraag in hoeverre opvolgingen in het kader van radicalisering verschillen van andere dossiers binnen de gevangenis, en in hoeverre zij een specifieke(re) aanpak vergen. Echter, wanneer we kijken naar hoofdstuk 3, merken we op dat de besproken deradicalisering- en disengagementprogramma’s er van uit gaan dat deze dossiers wél een specifieke aanpak vergen en re-integratie als ‘een middel’ wordt vooropgesteld om deradicalisering en disengagement te bereiken, zoals past binnen een dynamisch, niet-lineair model van (de)radicalisering. Bovendien stellen we vast dat sommige justitie-

25 De onduidelijkheid met betrekking tot de termen deradicalisering en disengagement, maakt een consistent termgebruik doorheen het rapport moeilijk. Op basis van de bevindingen weergegeven in hoofdstuk 3, spreken we zoveel als mogelijk over zowel deradicalisering als disengagement. Wanneer het gaat over de individuele begeleidingstrajecten, verwijzen we enkel naar trajecten gericht op ‘disengagement’ en re-integratie, waarmee we wijzen op het onderscheid dat wordt gemaakt door de Vlaamse overheid.

26 Zo zijn er gedetineerden veroordeeld voor niet-terrorisme gerelateerde feiten (bv. druggerelateerde feiten), die wel worden opgevolgd in het kader van radicalisering omwille van hun link met terrorisme.

en hulpverleningspartners effectief veronderstellen dat – zoals het in de beleidsdocumenten inzake deradicalisering en disengagement wordt vermeld – de consulenten wél vertrekken vanuit de doelstelling om ‘iedere’ gedetineerde opgevolgd in het kader van radicalisering te ‘deradicaliseren of te disengageren’, onafhankelijk van de vraag of iemand al dan niet geweld heeft gebruikt²⁷. De term disengagement wordt in dit kader door meerdere actoren ruimer gehanteerd dan de consulenten dit nu doen, namelijk als een in gedrag zichtbare congruentie van hun sociale normen, waarden en attitudes met die van de samenleving, en een verwerping van de radicale overtuigingen en attitudes.

4.5.3 Methodieken

a. Beschrijving theorie

Voor een theoretisch overzicht verwijzen we naar hoofdstuk 3 waar we inzichten bieden over het proces naar gewelddadige radicalisering, disengagement en deradicalisering. Ook bespreken we verschillende (wetenschappelijk onderbouwde) EXIT-initiatieven die een inspiratie kunnen zijn voor de aanpak van gewelddadige radicalisering binnen de Vlaamse gevangenissen

b. Vaststelling praktijk

De consulenten beschrijven hun aanpak als bestaand uit vier fasen: (A) aansluiting, (B) begrijpen, binding, bezorgdheid, (C) confrontatie door contra-informatie (cf. *counter-narratives*) en (D) doelstellingen.

Tijdens het eerste gesprek met de gedetineerde proberen de consulenten een hulpvraag te definiëren. Dit kan van zeer praktische zaken tot een concrete hulpvraag gaan. Op deze manier wordt bekeken waar de problemen zich situeren, waar de persoon op botst en waar de consulenten hulp kunnen bieden. Gedurende de eerste gesprekken is het zeer belangrijk om voldoende vertrouwen te winnen van de gedetineerde en aansluiting te maken. Het opbouwen van een dergelijke werkrelatie is zeer belangrijk om te kunnen werken naar pro-sociaal perspectief (ISD, 2014; Pauwels & Hardyns, 2016). Eens dit er is, zullen gedetineerden volgens de consulenten ook openstaan om met andere diensten te werken. Met het oog hierop wordt de gedetineerde in het begin wekelijks gezien door de consulenten. Naargelang de inhoud van het dossier en de situatie van de gedetineerde, beslissen de consulenten of dit al dan niet kan worden afgebouwd naar twee- of driewekelijkse gesprekken. De consulenten geven aan dat de gesprekken gemiddeld twee uur maar ook beduidend langer kunnen duren. Naarmate de gesprekken vorderen en het vertrouwen is opgebouwd, worden de gedetineerden geleidelijk aan gestimuleerd tot kritische reflectie over hun denken en handelen en worden ze, rekening houdend met hun ideologisch kader, aangemoedigd om op zoek te gaan naar alternatieven om hun doelen te bereiken. Hiervoor worden onder meer boeken of artikels gebruikt of wordt er ingespeeld op de actualiteit (tv-programma's). De kennis van de consulenten over ideologie is in dit kader zeer belangrijk. De confrontatie over hun handelen en denken gebeurt nooit aanvullend of veroordelend, maar wel indirect vanuit een socratische gesprekshouding, waarbij het verhaal en de subjectieve beleving van de gedetineerde steeds centraal staan.

Tenslotte zullen de consulenten, vertrekkende vanuit de door hen benoemde kernkwaliteiten van de gedetineerde, doelstellingen opstellen en werken aan een toekomstperspectief. Hierbij wordt rekening gehouden met een aantal factoren die volgens de consulenten belangrijk zijn om disengagement en/of re-integratie te bekomen. Zo proberen de consulenten gedurende de detentie een netwerk uit te bouwen voor de

---

27 Hierbij wordt door de justitie- en hulpverleningsactoren wel rekening gehouden met de mogelijke aanwezigheid van vals-positieven.

gedetineerde en dit reeds tijdens de begeleiding te betrekken (voor zover mogelijk: vrienden, familie, experts, hulpverleningspartners buiten detentie, politie). Om dit netwerk te versterken, zullen de consultants door middel van huisbezoeken nagaan of er nood is aan verdere (gezins)ondersteuning. Een andere factor waar de consultants belang aan hechten, is de uitbouw van een sterke sociale identiteit²⁸.

De consultants geven aan dat de begeleidingen vanuit een open, niet-oordelende en cultuur-sensitieve²⁹ houding gebeuren. Deze basishouding is volgens de consultants uitermate belangrijk om de ervaring met de *'unexpected kindness'* te bevorderen – dit zijn onverwachte positieve ervaringen met een andere persoon, die opening kunnen helpen maken voor het ontstaan van vertrouwen. Naast intensiteit en betrokkenheid, hechten de consultants veel belang aan de continuïteit van de begeleiding. Indien een gedetineerde wordt getransfereerd naar een andere gevangenis, zullen de consultants de begeleiding daar verderzetten. Ook na de invrijheidstelling wordt het dossier nog een tijd opgevolgd in functie van de informatieoverdracht. De duur hiervan kan variëren dossier per dossier.

Bovenstaande beschrijving toont aan dat de consultants lijken in te gaan op de vijf levensdomeinen die o.a. volgens Barelle (2015) belangrijk zijn in het kader van deradicalisering en disengagement: sociale relaties, prosociale coping, identiteit, ideologie en actie-oriëntatie (zie hoofdstuk 3). We merken op dat een relationeel vertrouwen zeer centraal wordt gesteld in deze aanpak, waardoor andere domeinen (zowel de in hoofdstuk 3 besproken factoren en processen die bijdragen tot de (de)radicalisering van de gedetineerde, als andere aspecten zoals bv. gestructureerde interventies) van een werkzame, pragmatische aanpak mogelijk dreigen te worden overschaduwed. Echter moeten we noteren dat deze beschrijving slechts gebaseerd is op de verschillende interviews met de consultants. Aangezien observaties van individuele begeleidingen niet wenselijk werden geacht door de opdrachtgever in functie van het belang van de hulpverleningsrelatie tussen de cliënt en de consultants, kunnen we geen uitspraken doen over de vraag of de begeleidingen in de praktijk op deze manier gebeuren en in hoeverre de consultants rekening houden met de verschillende variabelen van gewelddadige radicalisering weergegeven in het geïntegreerd theoretisch model (inhoud begeleidingen) (zie hoofdstuk 3).

4.5.4 Evaluatie en follow up

a. Beschrijving theorie

Gestructureerde en relevante informatiedeling (via welk medium ook) inzake de individuele begeleidingen is zoals aangetoond in hoofdstuk 3 zeer belangrijk om proces- en uitkomstevaluaties mogelijk te maken. Op basis van deze evaluaties kan worden bepaald of de middelen geschikt zijn, de interventies efficiënt worden geïmplementeerd en of de doelstellingen die men beoogde na te streven, worden bereikt (UNODC, 2016). Het is ook essentieel om de individuele trajecten werkzaam te houden tussen en over diensten heen. Vanuit verschillende perspectieven getrianguleerde bevindingen dienen hier zoveel als mogelijk te worden geïntegreerd, op een wettelijk correcte maar werkzame hulpverlening, om zo alle relevante noden van de gedetineerden en de interventies die bijdragen tot deradicalisering en disengagement te identificeren en waar nodig bij te sturen (De Wit, 2017; Greenhouse, 2013).

28 Hoe dit concreet wordt geoperationaliseerd door de consultants en in welke mate hieraan gewerkt wordt, kon niet worden afgeleid uit de interviews.

29 Cultuursensitief verwijst naar de houding, kennis en methodes die nodig zijn om met etnisch culturele minderheden op een voor hen correcte en respectvolle manier om te gaan.

b. Vaststelling praktijk

Hoewel de besproken EXIT-initiatieven aantonen dat het zeer belangrijk is om informatie te blijven delen met elkaar teneinde successen te kunnen repliceren en (mogelijke) eerdere fouten te vermijden, blijkt dit in de praktijk niet plaats te vinden. Uit de interviews met de consultants blijkt dat de consultants gedurende de individuele begeleidingen geen verslagen opmaken en geen inhoudelijke informatie bijhouden over de verschillende individuele begeleidingstrajecten. Praktische zaken (o.a. afspraken, boeken, contact met familie/sleutelfiguren, artikels die worden uitgeleend) worden wel bijgehouden.

Uit de interviews blijkt bovendien dat verschillende lokale justitieactoren zich de vraag stellen of de informatie die zij aanreiken wel wordt meegenomen in de individuele begeleidingen, en hoe dit dan impact zou kunnen hebben op de overgang van intra-penitentiair naar extra-penitentiair. We noteren dat dit tevens de mogelijkheid tot wetenschappelijk onderzoek en evaluatie ernstig bemoeilijkt.

4.5.5 Aansluiting disengagementtrajecten op aanwezige hulpverleningsdiensten binnen de gevangenis

a. Beschrijving theorie

De individuele begeleidingstrajecten, die gericht zijn op disengagement en re-integratie, worden steeds op maat van de gedetineerde uitgetekend. Een traject zal inspelen op verschillende aspecten en levensdomeinen, afhankelijk van de noden van de gedetineerde: zelfbeeld, identiteit, onderwijs, werk, weerbaarheid, agressie, trauma, psychologisch welbevinden, sociaaleconomische facetten, gezin en familie, religie en ideologie, enzovoort. De consultants dienen hierbij zoveel mogelijk de bestaande reguliere hulpverleningsdiensten in de gevangenis te betrekken: trajectbegeleiders Justitieel Welzijnswerk, psychologen van Centra Geestelijke Gezondheidszorg, de onderwijscoördinator, de Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding (VDAB). Tevens wordt samenwerkt met de reguliere justitiële actoren binnen de gevangenis, waaronder de lokale gevangenisdirectie, de Psychosociale Dienst (PSD), de moslimconsulent. Iedere dienst neemt vanuit zijn eigen deskundigheid aspecten van het traject op. Het is belangrijk om de gedetineerden duidelijk te maken dat de begeleiding gebeurt door een multidisciplinair team bestaande uit justitie- en hulpverleningsactoren, en niet door één vertrouwenspersoon binnen het team (VVSG, 2015). Op deze manier kan het begeleidingstraject immers vlot verder worden gezet wanneer een vertrouwenspersoon wegvalt. Om wisselwerking op eenzelfde dossier mogelijk te maken, dient dit team best uit zoveel mogelijk verschillende persoonlijkheden, professionele en etnische achtergronden te bestaan.

Hoewel (basis)kennis over ideologie en de thematiek noodzakelijk is om signalen op te vangen, gedrag te interpreteren en de confrontatie over het denken en handelen aan te gaan, kunnen heel wat algemene vaardigheden vanuit de werking met andere problematieken worden ingezet in de deradicalisering- en disengagementtrajecten. De idee dat enkel experts op deze thematiek kunnen werken, werkt verlamdend en moet dan ook worden ontkracht (De Wit, 2018). Onderlinge afspraken en afstemming binnen dit team – zeker in het kader van de reclassering – zijn uitermate belangrijk en dienen te gebeuren op basis van structureel overleg.

De trajectbegeleiders van Justitieel Welzijnswerk vormen in dit kader een belangrijke partner. Voornamelijk in de gevangenissen en in de dossiers waar de consultants geen begeleidingen opnemen, spelen zij een belangrijke rol.

b. Vaststelling praktijk

Uit de interviews blijkt dat, sinds de start van de consulenten, de lokale en bovenlokale overlegmomenten op een meer gestructureerde wijze plaatsvinden. Wel wordt in een aantal gevangenis aangegeven dat de samenwerking met de justitiële en de hulp- en dienstverleningspartners – zeker wat de opbouw van zo naadloos mogelijke re-integratietrajecten en reclasseringsplannen betreft – nog meer (inhoudelijk) dient plaats te vinden. Ook de zichtbaarheid van de consulenten dient te verhogen. Het gebrek aan zichtbaarheid zorgt er immers voor dat het voor verschillende justitie- en hulpverleningsactoren niet (altijd) duidelijk is op welke dossiers de consulenten werken en welke aanpak zij hanteren.

De consulenten geven aan dat ze de reguliere hulpverleningsdiensten en externe partners, zoveel als ze zelf mogelijk en zinvol achten, trachten te betrekken in de individuele begeleidingstrajecten. Zo zijn 43³⁰ van de 87³¹ gedetineerden opgevolgd in het kader van radicalisering in begeleiding bij een trajectbegeleider JWW en 9 gedetineerden in begeleiding bij het CGG. De begeleidingen van de trajectbegeleiders JWW worden sinds kort proactief aangeboden aan alle gedetineerden opgevolgd in het kader van radicalisering, waardoor ze niet meer enkel worden geïnitieerd op vraag van de gedetineerde. Bovendien worden stappen genomen om trajectbegeleiders JWW te laten aansluiten op het lokaal casusoverleg, wat zou kunnen bijdragen tot een versterking van de multi-agency samenwerking.

Niettemin blijkt uit het onderzoek dat er momenteel weinig tot geen dossiers van de consulenten volledig zijn overgedragen aan de trajectbegeleiders JWW. Het doorgeven van de dossiers wordt bemoeilijkt door de langdurige contacten en begeleidingen tussen de consulenten en de gedetineerden, wat ook een impact heeft op de case-load van de consulenten, en bijgevolg op de mogelijkheid tot het opstarten van nieuwe dossiers (zie 4.5.1). Bovendien zorgt het gebrek aan een duidelijke afbakening van de eerste en tweede lijnsfunctie (zie 4.5.1) voor een onduidelijke rolverdeling tussen de trajectbegeleiders JWW en de consulenten in de dossiers waar beide actoren actief zijn. De consulenten geven hierbij zelf ook aan dat, naast de intensiteit van de begeleidingen en de kennis over ideologie, er weinig inhoudelijke verschillen zijn tussen hun werking en die van de trajectbegeleiders. Aangezien er geen individuele begeleidingen met de consulenten, noch met de trajectbegeleiders JWW konden bijgewoond worden, was het voor het onderzoeksteam niet mogelijk om de eventuele inhoudelijke verschillen in werking tussen beide actoren in kaart te brengen.

Tenslotte geven verschillende justitie- en hulpverleningsactoren aan dat de proactieve aanpak en de aandacht die naar deze doelgroep en problematiek gaat, mogelijk gevolgen heeft voor de hulp- en dienstverlening aan andere gedetineerden. Zo kunnen de extra inspanningen die voor deze groep ondernomen worden ten koste gaan van een ander aanbod aan andere doelgroepen. Ook het UNODC (2016) geeft aan dat de aandacht voor en de investering in gewelddadig geradicaliseerde gedetineerden de aandacht niet mag afleiden van de algemene gevangenispopulatie, inclusief andere individuen of groepen die specifieke behoeften hebben of een andere bedreiging voor de samenleving kunnen vormen. Alle aanvullende materiële of financiële steun dient daarom het hele systeem ten goede te komen, wil het een duurzaam positief effect hebben en discriminatie voorkomen.

---

30 De laatste update van de cijfers gebeurde op 01/06/2018. Er is echter geen cijfermatig overzicht van dubbele tellingen (vb. een dossier kan zowel door de trajectbegeleiders JWW als door het CGG en/of de consulenten begeleid worden). Het is bovendien mogelijk dat de begeleiding reeds lopende was nog voor de start van de consulenten. Op het moment van de telling werden deze dossiers nog niet prioritair behandeld door de trajectbegeleiders JWW.

31 De laatste update van de cijfers gebeurde op 18 juli 2018.

Wat de langdurige begeleidingen van de consultants betreft, kan een link worden gemaakt met wetenschappelijk onderzoek inzake 'continuïteit van zorg'. Binnen de literatuur worden doorgaans drie vormen van continuïteit onderscheiden, zijnde: (1) relationele continuïteit, (2) managementcontinuïteit en (3) informatieve continuïteit (Haggerty et al., 2003; Freeman & Hughes; 2010). Daar waar management- en informatiecontinuïteit wijst op een consistente coördinatie en communicatie van relevante informatie tussen en binnen relevante partners om de huidige interventie geschikt te maken voor het individu (zie ook hoofdstuk 3), gaat relationele continuïteit over een als 'doorlopend' ervaren therapeutische relatie tussen actor en cliënt (Haggerty et al., 2003). Op basis van de interviews stellen we vast dat de consultants zoveel als mogelijk proberen te streven naar een relationele continuïteit, gezien begeleidingen worden verder gezet wanneer gedetineerden worden getransfereerd naar een andere gevangenis (zie 4.5.3) of na een onderbreking van de straf. Echter is het belangrijk te melden dat relatiecontinuïteit niet beperkt moet worden tot één enkele actor/begeleider (Freeman & Hughes, 2010). Cliënten kunnen immers therapeutische relaties aangaan en waarderen met verschillende actoren, zolang ze maar aanvoelen dat de verschillende betrokken actoren/partners het eens zijn over het interventieplan en de informatie vlot werd doorgegeven aan elkaar. Met andere woorden moet de interventie als '*verbonden en coherent*' worden ervaren door de cliënt, wat slechts kan gebeuren indien er sprake is van management- en informatiecontinuïteit.

Bovendien toont wetenschappelijk onderzoek aan dat, daar waar een algemene consensus bestaat over de wenselijkheid van management- en informatiecontinuïteit en het feit dat dit moet worden gemaximaliseerd (Donaldson, 2001; Vanderplasschen et al., 2002), de meningen over relatiecontinuïteit verdeeld zijn. Volgens Freeman & Hughes (2010) kan relatiecontinuïteit namelijk een aantal risico's inhouden, waaronder een verminderde flexibiliteit van de betrokken actoren. Ook in dit onderzoek stellen we vast dat de langdurige, doorlopende begeleidingen voor een enorme werklast en een verminderde flexibiliteit van de consultants zorgen en, bovendien, de mogelijkheid tot een consistente coördinatie, communicatie en informatiedeling (cf. management- en informatiecontinuïteit) hypothekeren.

4.5.6 Aansluiting disengagementtrajecten op aanwezige hulpverleningsdiensten buiten de gevangenis

a. Beschrijving theorie

Na de invrijheidsstelling proberen de consultants te zorgen voor een warme overdracht van het dossier naar de externe partners: de justitieassistent, externe (hulpverlening)diensten, het LIVC, de lokale deradicaliseringsambtenaar. Hiertoe volgen de consultants de gedetineerden nog een tijd op na detentie (het gaat momenteel (juli 2018) over 4 dossiers) en wordt na de invrijheidsstelling een partnertafel georganiseerd waar de belangrijkste informatie met betrekking tot de begeleiding wordt geïnventariseerd teneinde een maatgericht traject uit te stippelen: op welke aspecten werd reeds gewerkt tijdens de detentie? Op welke punten dient er gewerkt te worden na detentie? Belangrijk is dat er op dit overleg een plan van aanpak wordt opgesteld met concrete doelstellingen (De Wit, 2018). In samenspraak met de externe partners, beslissen de consultants of het dossier volledig kan overgedragen worden. Dit gebeurt pas wanneer er voldoende vertrouwen is opgebouwd tussen de gedetineerde en de externe partner(s) en de externe partners aangeven dat ze geen problemen ondervinden.

b. Vaststelling praktijk

Het onderzoek toont aan dat de geleidelijke overdracht van het dossier als een grote meerwaarde wordt beschouwd door de justitieassistenten. De justitieassistenten waar de consultants reeds mee samenwerken, geven aan dat deze samenwerking vlot verloopt.

Het is uit de interviews en observaties niet mogelijk een gedetailleerd zicht te bekomen over de manieren waarop de consultants bij dossiers betrokken blijven, hoe intensief dit precies is, of er door beide consultants een gedeelde aanpak of visie is hieromtrent, ... Niettemin blijkt ook hier het afronden en loslaten van de dossiers een moeilijk punt te zijn voor de consultants.

Daarnaast blijkt uit de interviews dat, hoewel de justitieassistenten vertrekken vanuit de assumptie dat dossiers van gedetineerden opgevolgd in het kader van radicalisering moeten worden beschouwd als een ander dossier en dit geen specifieke aanpak vergt, de justitieassistenten nood hebben aan meer basiskennis over de islam, het cultuur-sensitief werken, de interpretatie van bepaalde gedragingen, intervisie en casusbespreking. Door het gebrek aan kwaliteitsevaluaties is het bovendien niet eenvoudig om de juiste partners in het kader van de aanpak van radicalisering buiten detentie te vinden. De consultfunctie, de kennis en de ervaring van de consultants met verschillende externe partners, zou volgens de justitieassistenten dan ook een grote meerwaarde kunnen zijn. Echter blijkt het niet voor iedereen duidelijk te zijn welke rol de consultants opnemen, welke doelstelling ze nastreven, welke aanpak ze hanteren in de dossiers, of ze al dan niet beroepsgeheim hebben, en hoe/wanneer ze de consultants kunnen contacteren.

4.5.7 Drempels consultants

a. Beschrijving theorie

De penitentiaire context waarbinnen de consultants te werk gaan, biedt niet alleen mogelijkheden maar eveneens beperkingen. Gekende beperkingen zijn onder andere de deprivatie van vrijheid, goederen en diensten, autonomie en sociale relaties (Sykes, 1985; 2007). Dergelijke deprivaties kunnen zorgen voor bedreigingen van of tekortkomingen in bepaalde fundamentele individuele behoeften, die gedetineerden mogelijk kwetsbaarder en vatbaarder maken voor delinquente of radicale invloeden. Belangrijk in dit kader is dat het niet de gevangenen (of gevangenisomstandigheden) an sich zijn die ervoor zorgen dat gedetineerden gewelddadig radicaliseren. Gewelddadige radicalisering zou dan namelijk de regel eerder dan de uitzondering zijn. Gevangenisomstandigheden kunnen wel sociale en psychologische mechanismen activeren die, onder bepaalde omstandigheden en voor bepaalde individuen, een verschuiving kunnen teweegbrengen in de richting van gewelddadig radicale houdingen en/of gedragingen (UNODC, 2016).

Zoals aangetoond in hoofdstuk 3, is het in dit kader zeer belangrijk dat gevangenispersoneel dat in contact komt met gewelddadig geradicaliseerde gedetineerden goed is opgeleid; enerzijds om tekenen van gewelddadige radicalisering te herkennen, anderzijds om het proces van deradicalisering, disengagement en re-integratie en de belangrijke rol die zij hierin spelen, zorgvuldig te begrijpen en waar mogelijk te faciliteren en te ondersteunen. Acties die dit proces kunnen ondermijnen, dienen zoveel als mogelijk vermeden te worden. Het spreekt voor zich dat dit een zorgvuldige aanwerving en een intensieve opleiding/training van het personeel vraagt (UNODC, 2016; RAN, 2018).

b. Vaststelling praktijk

De regimes van gedetineerden opgevolgd in het kader van radicalisering, hetzij de individuele bijzondere veiligheidsregimes in de gewone gevangenen en de satellietgevangenen, hetzij het groepsregime op de Deradex, bemoeilijken volgens de consultants, de justitie- en hulpverleningspartners het werken naar perspectief en re-integratie, zowel intra- als extra-penitentiair. Het beveiligingsklimaat zorgt voor weinig mogelijkheden tot groepsaanbod, waardoor er in beperkte mate preventief en curatief kan worden gewerkt met deze groep. Individugerichte interventies die worden uitgevoerd met gewelddadig geradicaliseerde gedetineerden in isolatie hebben echter weinig kans op succes (UNODC, 2016). Een gecontroleerde deel-

name aan groepsaanbod moet volgens de consultants en verschillende lokale justitie- en hulpverleningsactoren dan ook mogelijk worden gemaakt. Hoewel lokale actoren aangeven dat hier geleidelijk aan vooruitgang in komt, menen ze dat een gecontroleerde re-integratie nog meer moet worden nagestreefd, zowel intra- als extra-penitentiair.

De consultants geven aan dat de individuele begeleidingen kunnen verstoord worden door de manier waarop actoren binnen het bewakend personeel de gedetineerden soms benaderen. Volgens enkele justitieactoren heeft dit onder andere te maken met het feit dat personeel nog onvoldoende opgeleid is en onvoldoende handvaten heeft over hoe hun rol als bewakingspersoneel kan bijdragen tot het deradicaliserings- en disengagementproces. In dit kader werd eveneens vastgesteld dat het bewakingspersoneel nog te weinig zicht heeft op de concrete werking en doelstellingen van de consultants, wat voor vragen en verwarring kan zorgen.

Sommige justitiële -en hulpverleningsactoren geven dan weer aan dat de consultants niet steeds voldoende kennis en inzicht hebben in de procedurele aspecten van een gevangenis en de diverse strafuitvoeringsmodaliteiten, en daarbinnen de doelen en methodes van de verschillende justitiële actoren onvoldoende appreciëren.

Het wetenschappelijk team verkreeg, zoals eerder aangegeven, geen toestemming om de consultants binnen het penitentiaire werkveld te volgen en te observeren, en kan dit daarom niet meer concreet evalueren.

4.6 Doelstelling 2: Professioneel advies aan hulp- en dienstverleners in de Vlaamse en Brusselse gevangenissen

a. Beschrijving theorie

Naast het uitwerken van individuele begeleidingen, staan de consultants in voor het bieden van consult rond de thematiek van gewelddadige radicalisering en disengagement aan de verschillende justitie- en hulp- en dienstverleningspartners. Dit kan onder andere gebeuren aan de hand van telefonisch consult, interviews, vormingen, beleidsteams in de gevangenissen. Voornamelijk in de gevangenissen waar de consultants niet actief zijn, is het belangrijk dat er vorming wordt gegeven over hoe bepaalde gedragingen moeten geïnterpreteerd worden, op welke wijze disengagementtrajecten worden uitgewerkt, welke aanpak dit vereist en wat ieders rol is in het disengagement- en re-integratieproces.

b. Vaststelling praktijk

Het onderzoek toont aan dat de expert- en consultrol van de consultants door iedere justitie- en hulpverleningspartner wordt beschouwd als 'de' belangrijkste functie. De verschillende hulp- en dienstverleners, lokale justitieactoren (gevangenisdirectie, PSD, bewakingspersoneel) en justitieassistenten geven aan nood te hebben aan blijvende ondersteuning en vorming. Hoewel de consultants zoveel mogelijk proberen in te zetten op kennisoverdracht aan de hand van vormingsdagen, intervisiemomenten en casusoverleg, zorgt het intensief inzetten op individuele begeleidingen dat dit voornamelijk op informele wijze gebeurt in de gevangenissen waar de consultants het vaakst komen. Het gebrek aan zichtbaarheid zorgt ervoor, zoals ook hierboven al vermeld, dat het voor verschillende partners³² niet duidelijk is welke rol de consultants

---

³² Zowel voor lokale justitieactoren, hulpverleningspartners als justitiehuisen.

opnemen, welke doelstelling ze nastreven, welke aanpak ze hanteren in de dossiers, of ze beroepsgeheim hebben of niet, en hoe/wanneer ze de consultants kunnen contacteren.

4.7 Doelstelling 3: Beleid adviseren rond de aanpak van radicalisering in de gevangenis

a. Beschrijving theorie

Naast het uitwerken van individuele begeleidingen en het bieden van ondersteuning, zijn de consultants actief betrokken bij het beleidswerk. Zo wordt onder meer intern structureel overleg gepleegd met de stuurgroep radicalisering van het Departement WVG, de interne werkgroepen binnen het Departement WVG, de verschillende Vlaamse beleidscoördinatoren en het kabinet van de minister van Welzijn. Daarnaast zijn de consultants aanwezig op het lokaal en bovenlokaal overleg met het DG EPI. De overheidspositie van de consultants laat toe om signalen vanuit de praktijk in directe lijn neer te leggen op de verschillende overlegmomenten. Tenslotte nemen de consultants deel aan internationale bijeenkomsten en opleidingen.

b. Vaststelling praktijk

De beleidsrol van de consultants wordt door de verschillende lokale justitie- en hulpverleningsactoren als een grote meerwaarde beschouwd. Zoals reeds vermeld, vinden de verschillende lokale en bovenlokale overlegmomenten op dit moment op meer regelmatige basis plaats dan bij de start van de consultants. Niettemin geven de consultants aan dat ze weinig tijd en ruimte hebben om deze beleidsfunctie ten volle te realiseren omwille van de tijd die naar de individuele begeleidingen gaat. Ze geven aan hier in de toekomst meer op te willen inzetten.

Hoofdstuk 5

Conclusie

De consulenten vormen een versterking van de reeds aanwezige hulp- en dienstverlening in het kader van de aanpak van radicalisering in de gevangenissen. Zo staan ze in voor het opzetten van geïndividualiseerde begeleidingstrajecten met het oog op disengagement en re-integratie (functie 1); het bieden van ondersteuning en advies (consult) aan de hulp- en dienstverleners in de Vlaamse en Brusselse gevangenissen (functie 2); en het adviseren van het beleid rond de aanpak van radicalisering in de gevangenis (functie 3). De consulenten komen hierdoor terecht in een specifieke, druk bezette context, waar verschillende reguliere diensten vanuit hun deskundigheid hulp- en dienstverlening aanbieden voor aspecten en levensdomeinen die mogelijk kunnen bijdragen aan de aanpak van gewelddadige radicalisering. Een proactieve, aanklampende benadering wordt in dit kader vooropgesteld. Deze multi-agency samenwerking vraagt allereerst een gedeelde visie, coördinatie, een constructieve werkrelatie en een gemeenschappelijke doelstelling tussen de consulenten en de verschillende partners binnen de Federale en de Vlaamse overheid. Het onderzoek toont echter aan dat het geen sinecure is om dit in de praktijk te bereiken.

De dubbele positie van de consulenten – hulpverlener en beleidsmedewerker op overheidsniveau – maakt dat hun werking zich situeert op het niveau van de overheid. Deze inbedding binnen de overheidscontext kan volgens de meerderheid van de respondenten een aantal voordelen genereren: (1) zo wordt de toegang tot de verschillende partners binnen en buiten de gevangenis gefaciliteerd en worden overlegmomenten op lokaal en bovenlokaal niveau mogelijk gemaakt, wat eveneens werd vastgesteld gedurende de observaties; (2) tevens zorgt de situering van hun werking er voor dat de consulenten geen beroepsgeheim maar ambtsgeheim hebben, waardoor relevante informatie kan worden gedeeld met belangrijke justitie- en hulpverleningspartners zonder strafrechtelijk vervolgbaar te zijn; (3) ten derde geven de consulenten en enkele trajectbegeleiders JWW aan dat de overheidspositie van de consulenten vaak als meer relevant en betekenisvol wordt ingeschat; niet alleen door de lokale justitie- en hulpverleningspartners, maar eveneens door de gedetineerden. Echter blijkt uit het onderzoek dat deze voordelen die de overheidsinbedding genereert, niet ten volle worden benut. Zo werken de consulenten – ondanks hun ambtenarenstatuut – volgens de ‘principes van het beroepsgeheim’ teneinde een vertrouwensrelatie met de gedetineerden te kunnen aangaan. Niet alleen zorgt deze vaagheid omtrent het al dan niet hebben van het beroepsgeheim voor onduidelijkheid ten aanzien van de verschillende justitie- en hulpverleningspartners, ook blijft de mate van kwaliteitsvolle en werkzame informatiedeling met andere partners zeer beperkt, ondanks de toevoeging van artikel 458ter. Het gebrek aan een afdoend kader inzake informatiedeling binnen multi-agency (samen)werking, zorgt bovendien voor een grote angst om ‘te’ veel te delen, waardoor belangrijke informatie niet voldoende wordt gedeeld onder de verschillende partners en de multi-agency samenwerking (inclusief management- en informatiecontinuïteit) wordt belemmerd (zie ook o.a. De Wit, 2018; Van Puyenbroeck, 2016; Van Caenegem, 2013; Defillet, 2012).

Zoals reeds vermeld trachten de consulenten de disengagementstrajecten zoveel als mogelijk aansluiting te laten vinden op de reeds aanwezige hulpverleningsdiensten binnen de gevangenis: trajectbegeleiders Justitieel Welzijnswerk, de Psychosociale Dienst (PSD), psychologen van Centra Geestelijke Gezondheidszorg, de onderwijscoördinator, de Vlaamse Dienst voor Arbeidsbemiddeling en Beroepsopleiding (VDAB), de moslimconsulent. Uit de interviews en observaties blijkt dan ook dat er meer diensten betrokken zijn in de individuele begeleidingen ten opzichte van bij de start van de consulenten. Bovendien vinden de lokale en

bovenlokale overlegmomenten, die belangrijk zijn om deze multi-agency te doen slagen, op een meer gestructureerde wijze plaats. Niettemin stelt het onderzoek vast dat er momenteel weinig tot geen dossiers van de consultants volledig zijn overgedragen aan de trajectbegeleiders JWW, gezien dit wordt bemoeilijkt door de langdurige contacten tussen de consultants en de gedetineerden. Dit zorgt er niet alleen voor dat er weinig tot geen nieuwe dossiers kunnen worden opgenomen door de consultants, ook maakt dit de rolverdeling tussen de trajectbegeleiders JWW en de consultants onduidelijk in de dossiers waar beide actoren actief zijn. De samenwerking, afstemming en informatiedeling tussen de consultants en de verschillende justitiële, hulp- en dienstverleningspartners dient dan ook nog meer (inhoudelijk) plaats te vinden, waarbij een duidelijke afbakening van de verschillende functies wordt ingebouwd. Tenslotte dient ook de zichtbaarheid van de consultants te verhogen. Het gebrek aan zichtbaarheid zorgt namelijk voor onduidelijkheid over de rol van de consultants, de doelstelling die ze nastreven, de aanpak die ze hanteren in de dossiers, het beroepsgeheim, en over hoe/wanneer de consultants kunnen worden gecontacteerd.

Naast het tekort aan een grondige (inhoudelijke) informatiedeling, afstemming en multi-agency samenwerking, worden de individuele begeleidingstrajecten – en meer bepaald het werken naar perspectief en re-integratie toe – volgens de consultants, de justitie- en hulpverleningspartners bemoeilijkt door de individuele gevangenisregimes. Zoals in 4.5.7 aangegeven zijn de redenen daartoe waarschijnlijk eerder complex. Minimale kwaliteitsnormen voor de consultants om goed werk te kunnen leveren en de individuele disengagementtrajecten vlot te laten verlopen, hebben dan ook betrekking op de strikte gevangenisregimes die volgens de respondenten best geleidelijk versoepeld worden, en waarbij er ook kan worden ingezet op groepsaanbod om curatief en preventief te werken. Daarnaast wordt een zorgvuldige aanwerving en een intensieve opleiding/training van het gevangenispersoneel, net zoals dit voor alle betrokken actoren belangrijk is, vooropgesteld, teneinde gevangenispersoneel bewust te maken van de potentiële tekenen van radicalisering, de belemmeringen met betrekking tot deradicalisering en disengagement waarmee ze kunnen geconfronteerd worden, en hun rol die zij hierin opnemen. Zo wees onder meer het Deense *Back on Track*-initiatief specifiek op het belang van personeelsopleiding als essentieel onderdeel van hun EXIT-programma (zie hoofdstuk 3).

Wat de verschillende EXIT-initiatieven betreft, is het belangrijk te melden dat het zeer moeilijk is om een overzicht te geven van initiatieven die zonder enige twijfel werken. De wetenschappelijke literatuur inzake deradicalisering en disengagement bevat immers amper gedetailleerde informatie over de inhoud, het verloop, de methodieken én de effectiviteit van verschillende deradicalisering- en disengagementprogramma's. Bovendien is het ook zo dat een programma van een bepaald land niet zomaar kan worden geïmplementeerd in een ander land, gezien programma's zijn aangepast aan de specifieke lokale, politieke en culturele context waarin ze worden uitgevoerd (Colaert, 2017; Koehler, 2017; Rabasa et al., 2010).

De verschillende EXIT-initiatieven tonen aan dat het belangrijk is om in te spelen op o.a. de ideologie, het sociaal netwerk en verschillende levensdomeinen van een persoon, teneinde de mogelijke push-, pull- en triggerfactoren te identificeren die inspelen op het creëren van een cognitieve opening en betekenis-zoekende motivaties, gedachten en gevoelens (cf. de lens) en hierop te kunnen anticiperen. Het bevorderen van de re-integratie in de maatschappij wordt in dit kader beschouwd als een belangrijk onderdeel in de aanpak van deze problematiek. (Bjørngo en Horgan, 2009; Schmid, 2013; Koehler, 2017). Hoofdstuk 3 toont immers aan dat gewelddadige radicalisering kan worden beschouwd als een dynamisch, niet-lineair proces van persoonlijke verandering waar individuen zich wenden tot een gewelddadig radicale ideologie die het plegen, faciliteren en/of ondersteunen van geweld als een legitiem middel beschouwt om een doel te bereiken. Deze verandering, die vaak een reactie is op persoonlijke en contextuele grieven, wordt gekenmerkt

door een persoonlijke crisis in de zoektocht naar betekenis (WANA, 2017; Doosje et al., 2016; Nasser-Eddine et al., 2011).

Wanneer we kijken naar de aanpak van de consulenten, merken we op dat de individuele begeleidingstrajecten – die door de consulenten proactief worden aangeboden – eveneens proberen in te spelen op verschillende aspecten en levensdomeinen: zelfbeeld, identiteit, onderwijs, werk, weerbaarheid, agressie, trauma, psychologisch welbevinden, sociaaleconomische facetten, gezin en familie, religie en ideologie, enzovoort. Echter streven de trajecten van de consulenten niet (voor iedereen) dezelfde doelstelling na zoals de weergegeven EXIT-programma's, zijnde deradicalisering en disengagement. Aangezien we niet in de mogelijkheid waren om individuele begeleidingen van de consulenten bij te wonen, kunnen we ons niet uitspreken over de mate waarin de consulenten rekening houden met en inspelen op de verschillende levensdomeinen en variabelen van gewelddadige radicalisering. Echter, zoals aangegeven in hoofdstuk 2, werden de interne validiteit en de betrouwbaarheid van de uitspraken van de respondenten, en dus ook van het onderzoek, verhoogd door de verschillende onderzoeksmethoden. Dit liet toe om op methodisch wetenschappelijke én kritische wijze de resultaten te analyseren en aanbevelingen te formuleren (Maesschalck, 2010). Niettemin spreekt het voor zich dat verder onderzoek, met gerichte observaties (al niet participierend) nodig zal zijn.

Hoofdstuk 6

Aanbevelingen

In dit deel presenteren we aanbevelingen die gebaseerd zijn op de resultaten van het onderzoek. Meest fundamenteel komt uit de gegevens naar voren dat het werkveld waarin de consulenten opereren erg gepolariseerd is (zie 4.1.). Deze tegenstellingen maken het dan ook bijzonder moeilijk om verbetervoorstellen te formuleren zonder (onbewust) de polariserende dynamiek mee te versterken. Echter worden vanuit de huidige werking van de consulenten en de verschillende justitie- en hulpverleningspartners een aantal aanbevelingen verzameld die kunnen bijdragen tot een versterking van een langere-termijn werkzame aanpak van gewelddadige radicalisering in de gevangenis.

6.1 Functies en doelstellingen consulenten

Met de intrede van de consulenten is een grote stap vooruitgezet in de aanpak van gewelddadige radicalisering in de gevangenis. De consulenten lijken erin geslaagd te zijn om individuele begeleidingstrajecten uit te bouwen met geradicaliseerde gedetineerden in samenwerking met verschillende partners, om ondersteuning te bieden aan verschillende actoren en om mee vorm te geven aan het beleid. Bovendien is de samenwerking tussen de verschillende diensten sinds de start van de consulenten toegenomen.

Niettemin toont het onderzoek aan dat, mede door het gebrek aan tijd en mankracht, de combinatie van de drie functies niet haalbaar is. Zo worden momenteel weinig tot geen nieuwe dossiers opgenomen door de consulenten (zie 4.5.1), wordt er door de consulenten minder tijd besteed aan de consultfunctie en de beleidsrol (zie 4.6-4.7), en wordt de multi-agency samenwerking mogelijk belemmerd gezien rolverwarring ontstaat met hulpverleningspartners die eveneens een begeleidende functie uitoefenen (zie 4.5.1). Bovendien stellen we vast dat de drie functies verschillende vaardigheden, kennisinhouden en randvoorwaarden vereisen, die moeilijk comfortabel en kwaliteitsvol in één persoon kunnen worden verenigd.

Zelfs indien het aantal consulenten op termijn zou worden uitgebreid, bevelen we aan dat de verschillende deelfuncties worden opgesplitst.

Aanbeveling:

1. De drie verschillende deelfuncties en doelstellingen van de consulenten dienen te worden opgesplitst, waarbij een duidelijke afbakening van de functies wordt ingebouwd, namelijk: het uitbouwen van individuele begeleidingstrajecten enerzijds (functie 1) (**zie aanbevelingen 2-4**) versus het bieden van consult aan de verschillende justitie- en hulp- en dienstverleningspartners, en het adviseren van het beleid rond de aanpak van radicalisering in de gevangenis anderzijds (functie 2) (**zie aanbevelingen 5-8**).

6.1.1 Uitbouwen individuele begeleidingstrajecten

De consultants geven aan dat er weinig inhoudelijke verschillen zijn tussen hun werking en die van de trajectbegeleiders JWW, wat gedurende de interviews eveneens werd bevestigd door meerdere respondenten. Hoewel (basis)kennis over ideologie en de thematiek noodzakelijk is om signalen op te vangen, gedrag te interpreteren en de confrontatie over het denken en handelen aan te gaan, kunnen heel wat algemene vaardigheden vanuit de reguliere werking met andere problematieken – waar een adequaat opgeleide dienst- en hulpverlener over hoort te beschikken – worden ingezet in de disengagementstrajecten. Binnen de organisatie van het werkveld nu, lijkt het dan ook voor de hand liggend dat de huidige tweedelijnsfunctie van de consultants, zijnde het uitbouwen van individuele begeleidingstrajecten gericht op disengagement en deradicalisering, wordt opgenomen binnen de generieke eerstelijns hulpverlening van o.a. trajectbegeleiders JWW. Ook andere reguliere (hulpverlening)diensten, zoals het CGG, de Moslimconsulent, dienen zoveel als mogelijk mee in te zetten op deze doelgroep.

Aanbevelingen:

2. De individuele begeleidingstrajecten met het oog op disengagement en deradicalisering worden in de Vlaamse en Brusselse gevangenissen opgenomen door trajectbegeleiders. Dit kan de stigmatisering die hun statuut met zich meebrengt verminderen. De trajectbegeleiders dienen de tijd, middelen en ruimte te krijgen om meer verschillende aspecten voldoende intensief en continu op te nemen in de begeleidingen (o.a. sociale context, identiteit, ideologie – zie hoofdstuk 3).

Zoals reeds aangetoond in hoofdstuk 3, is het zeer belangrijk om zoveel mogelijk verschillende justitie- én hulpverleningspartners te betrekken bij deze begeleidingstrajecten (cf. multi-agency samenwerking). Op deze manier kan bovendien op een meer flexibele wijze worden ingespeeld op de vraag vanuit hulpverlening, justitie, en/of de gedetineerden naar meer individuele begeleidingstrajecten (zie 4.5.1) zonder telkens het personeelskader van de trajectbegeleiders te moeten herzien of aanvragers te weigeren.

De verschillende EXIT-initiatieven in hoofdstuk 3 tonen daarbij aan dat gerichte opleidingen en supervises, inclusief over hoe multi-agency blijvend kan worden gerealiseerd, voor alle betrokken actoren bijzonder belangrijk zijn (De Wit, 2018; Koehler, 2017; UNODC, 2016).

3. Een cultuur-sensitieve aansturing en aanwerving van trajectbegeleiders en andere hulp- en dienstverleningsactoren binnen de gevangenis wordt vooropgesteld. Verschillende profielen en culturele achtergronden maken wisselwerking op eenzelfde dossier mogelijk, zorgen voor een niet-discriminerende houding ten opzichte van minderheidsgroepen, bevorderen het vertrouwen van de gedetineerden, en verminderen uitdagingen met betrekking tot taal en interpretatie (UNODC, 2016). Dit wil echter niet zeggen dat enkel en alleen mensen met eenzelfde cultureel referentiekader op deze dossiers moeten worden ingezet. De praktijk toont immers aan dat dit zowel helpend als belastend kan werken (De Wit, 2018). Een minimale kennis van de thematiek en een open, niet-oordelende en cultuur-sensitieve houding is minstens even belangrijk.
4. Gezien continuïteit van opvolging belangrijk is, dienen trajectbegeleiders mee bij te dragen tot een warme overdracht van het dossier na detentie t.a.v. de diverse Vlaamse actoren (justitieassistenten, externe hulpverleners etc.). Informatieoverdracht aan de hand van bv. partnertafels of een schriftelijke rapportage van de begeleidingstrajecten kunnen hier mogelijk sterk bijdragen. Zoals aangetoond

in hoofdstuk 3 zijn systematische evaluaties van de individuele deradicalisering- en disengagement-trajecten en een gestructureerde en relevante informatiedeling noodzakelijk om na te gaan of de middelen geschikt zijn, de interventies efficiënt en werkzaam worden geïmplementeerd en of de doelstellingen worden bereikt. Op deze manier worden positieve en negatieve ervaringen gedeeld, en wordt er gezamenlijk gezocht naar oplossingen. De partnertafels en intervisiemomenten zouden kunnen plaatsvinden onder supervisie van de consultants.

6.1.2 Consultfunctie en beleidsrol

De consultfunctie en de beleidsrol van de consultants (doelstelling 2 en 3) worden door iedere partner als een zeer grote meerwaarde beschouwd. Hoewel verschillende justitie- en hulpverleningsactoren opleidingen kregen in het kader van de aanpak van radicalisering, is een blijvende ondersteuning noodzakelijk. Hier wordt momenteel minder tijd aan besteed omwille van de individuele begeleidingen. We bevelen daarom aan dat de consultants de consult- en beleidsrol blijven opnemen, die terzelfdertijd duidelijk worden afgebakend en verduidelijkt naar alle verschillende justitie- en hulpverleningspartners toe.

Aanbevelingen:

5. De consultants staan in voor de ondersteuning en vorming (consult) van de trajectbegeleiders in alle Vlaamse en Brusselse gevangenissen op basis van structureel overleg, intervisie- en feedbackmomenten. Belangrijk is dat de consultants vanuit hun ervaring de kennis en handvaten met betrekking tot de aanpak van radicalisering kunnen doorgeven. De consultants staan mede in voor de ondersteuning en vorming van de verschillende justitie- en hulpverleningspartners in alle Vlaamse en Brusselse gevangenissen (lokale gevangenisdirectie, PSD, penitentiaire beambten). Ook de justitieassistenten moeten, indien nodig, beroep kunnen doen op de consultants.
6. De consultants staan mede in voor visieontwikkeling en beleidsvorming in het kader van de aanpak van radicalisering in de gevangenissen, dit mee vanuit de maatschappijkritische visie van het Vlaams sociaal werk. De problemen en signalen die actoren³³ ervaren tijdens de individuele begeleidingen worden door de consultants in directe lijn vertaald op bovenlokaal niveau. De consultants blijven dan ook deelnemen aan de lokale en bovenlokale overlegmomenten.
7. De consultants staan, samen met gelijkaardige actoren vanuit andere organisaties, in voor het organiseren en implementeren van systematische evaluaties inzake de multi-agency werking tussen de verschillende actoren in het kader van de aanpak van radicalisering in de gevangenissen. De consultants kunnen tevens instaan voor de evaluatie van externe initiatieven in het kader van de aanpak van radicalisering.
8. De consultants dienen aan de hand van een communicatieplan hun functie (consultfunctie en beleidsrol) op regelmatige basis toe te lichten aan de verschillende diensten binnen de gevangenissen. Om de verschillende taken voldoende kwaliteitsvol te laten realiseren, dient er op langere termijn bekeken te worden of een kleinschalige versterking van het consultantenteam noodzakelijk is.

---

³³ Actoren die betrokken zijn in de trajecten die re-integratievoorbereiding, re-integratieondersteuning en re-integratieimplementatie beogen.

6.2 Context waarbinnen de aanpak wordt uitgewerkt

De strikte regimes van gedetineerden opgevolgd in het kader van radicalisering bemoeilijken het werken naar perspectief en re-integratie. Het veiligheidsklimaat zorgt voor weinig mogelijkheden tot o.a. groepsaanbod, waardoor er in beperkte mate preventief en curatief kan worden gewerkt met deze groep. Dit is echter belangrijk met het oog op disengagement, deradicalisering en re-integratie in de maatschappij. Een gecontroleerde deelname aan groepsaanbod moet dan ook mogelijk worden gemaakt.

Aanbevelingen:

9. Een toenemende flexibiliteit om een meer gevarieerd activiteitenaanbod mogelijk te maken, zal moeten voorbereid en geïmplementeerd worden aan de hand van een samenwerking tussen de verschillende justitiële en de hulp- en dienstverleningsactoren. Zoals aangetoond in hoofdstuk 3, is het in het kader van de aanpak van radicalisering belangrijk om ook in te zetten op groepsaanbod om curatief en preventief te werken. Onder andere weerbaarheidstrainingen, agressietrainingen en daderprogramma's moeten opgenomen worden in de begeleidingstrajecten met het oog op disengagement en deradicalisering. De interventies in de laatste fase van de detentieperiode dienen gedetineerden voor te bereiden op de vrijlating en de terugkeer in de maatschappij (UNODC, 2016).

Dit impliceert vanzelfsprekend dat de randvoorwaarden voor versoepeling van de gevangenisregimes binnen een multi-agency perspectief moeten afgesproken en geïmplementeerd worden. Zeker de laatste fase van de detentieperiode moet worden doorgebracht in een minder strikt regime (UNODC, 2016). Er zou meer optimaal moeten ingezet worden op de toekenning van strafmodaliteiten zoals uitgaansvergunning, penitentiair verlof, beperkte detentie, elektronisch toezicht en voorwaardelijke invrijheidstelling teneinde een geleidelijke en begeleide overgang naar de samenleving te faciliteren. Met andere woorden dienen de interventies in de laatste fase van de detentieperiode gedetineerden voor te bereiden op de vrijlating en de terugkeer in de maatschappij. Dit impliceert het formuleren van detentietrajecten die passen binnen de filosofie van de basiswet interne rechtspositie, de wet op de externe rechtspositie en het strategisch plan hulp- en dienstverlening aan gedetineerden.

10. Het onderzoek toont aan dat, hoewel er op basis van het gemeenschappelijk draaiboek van het DG EPI en het Departement WVG wordt gewerkt aan een gezamenlijke visie en finaliteit, dit in de praktijk onvoldoende transparant en concreet vanuit een reëel multi-agency perspectief is uitgewerkt. Lokale justitie- en hulpverleningsactoren blijven bovendien sterk vanuit de eigen rationaliteit en denkkaders handelen, wat wordt getypeerd door polaire tegenstellingen die de samenwerking hypothekeert (zie 4.1). Partners binnen de Vlaamse en Federale overheid dienen daarom in de praktijk te werken naar een echt, gemeenschappelijk gedragen én uitgedragen gezamenlijke visie en een gedeelde finaliteit in het kader van de aanpak van radicalisering.
11. Uit de interviews blijkt dat de consultants geen inhoudelijke informatie over de individuele begeleidingstrajecten bijhouden in de veronderstelling dat dit een werkzame vertrouwensrelatie met hun cliënten mogelijk kan maken. De consultants kennen hiermee een bovenmatig gewicht toe aan de relationele aspecten van werkzame methodieken waardoor andere, net zo belangrijke aspecten van multi-agency werking mogelijk onder druk komen te staan, waaronder: relevante informatiedeling met alle betrokken actoren, een methodisch verantwoorde en transparante warme overdracht bij trajectschakelingen en/of -verbredingen, en de keuze van deradicalisering- en disengagementinterven-

ties die gebaseerd zijn op en geïnformeerd zijn door kennis en informatie van verschillende partners/professionals. Het verhindert bovendien de in aanbeveling 7 vermelde taak van de consultants om proces- en effectiviteitsevaluaties uit te voeren. Indien we willen leren van elkaar en informatie willen delen binnen het gevangeniswezen, de hulpverlening, steden en gemeenten, en andere exit-programma's in het buitenland, is een gestructureerde en relevante informatiedeling van individuele begeleidingstrajecten noodzakelijk.

12. Daarnaast stellen we vast dat het beroepsgeheim dikwijls voor moeilijk werkbare situaties zorgt (De Wit, 2018; Van Puyenbroeck, 2016; Van Caenegem, 2013; Defiliet, 2012). Het onderzoek toont zeer duidelijk aan (zie hoofdstuk 3 en 4) dat de informatiedeling tussen justitiële actoren en hulpverleningspartners beperkt blijft tot het minimum, waardoor relevante informatie niet wordt gedeeld en de multi-agency samenwerking tussen relevante actoren in het kader van de aanpak van gewelddadige radicalisering wordt gehypothekeerd.

Zoals o.a. Richardson (2016) aangeeft, staat het verbeteren van de informatiedeling niet gelijk aan het 'vergroten' van de informatiedeling (hoewel het in sommige situaties wel samenvalt met meer informatie-uitwisseling). Het is echter de 'kwaliteit' van de informatiedeling die essentieel is voor het verbeteren van de dienstverlening. Om dit mogelijk te maken, is een samenwerkingsprotocol en een duidelijk, afdoend kader omtrent informatiedeling met criteria en richtlijnen over wat, wanneer, hoe en met wie iets wordt gedeeld, in de praktijk noodzakelijk. Op deze manier ontstaat eenduidigheid onder de verschillende justitie- en hulpverleningspartners wat de multi-agency samenwerking versterkt. Deze informatiedeling kan verschillende vormen en gradaties aannemen. De beslissing hierover dient gezamenlijk door alle belangrijke overheden/partners te worden genomen.

6.3 Positionering werking consultants

Op basis van bovenstaande resultaten, conclusies en aanbevelingen kunnen we, met als startpunt de noodzaak voor een multi-agency werking bij het opzetten van deradicalisering- en disengagementtrajecten, drie grote scenario's voorstellen inzake de positionering van de consultants (t.a.v. beide functies). De relatieve haalbaarheid en wenselijkheden van de hier aangehaalde mogelijke scenario's dienen door de overheden zelf te worden bepaald, zolang reële multi-agency (samen)werking en depolarisering maar de richtsnoeren zijn.

De drie scenario's – die een reflecteren zullen inhouden over het sociaal werk zoals deze nu is georganiseerd (o.a. binnen het forensisch welzijnswerk) – hebben voor- en nadelen en vertrekken vanuit de onmiskenbare vaststelling dat er tussen de diverse actoren beladen en vastgezette polaire tegenstellingen actief werkzaam zijn die binnen het mandaat van een wetenschappelijk onderzoek niet kunnen worden opgelost, ook omdat de vraag naar de positionering van de consultants indicatie is van deze polaire tegenstellingen. Het voeren van deze discussies ten gronde gaat dan ook (omwille van tijd en middelen) voorbij de opdracht van het wetenschappelijk team.

Scenario 1:

In het eerste scenario wordt een doorgedreven multi-agency werking met alle betrokken justitie- en hulpverleningspartners gerealiseerd. Gezien het manifeste maatschappelijke belang van de problematiek, betekent dit dat de polaire tegenstellingen op zeer korte termijn en bij voorkeur met externe ondersteuning worden doorsproken en er wordt gezocht naar het gedeelde midden tussen de tegengestelde posities (sectie 4.1). Pas nadien kan werk worden gemaakt van een écht transparante en gedeelde visieontwikkeling en

formulering; van het expliciteren van de uit de gedeelde visie afgeleide algemene doelen die met, in en doorheen deze trajecten gerealiseerd moeten worden; en van het concretiseren van de implementatiedoelen, procedures en specifieke werkkaders die toelaten dat alle actoren met elkaar werkzame methodieken kunnen gaan toepassen (zie hoofdstuk 3).

In dit scenario is de positionering van de consultants fundamenteel onbelangrijk. Zoals aangetoond in hoofdstuk 3, is de soort professionele positionering – gouvernementeel/niet-gouvernementeel – binnen een échte multi-agency werking al met al onbelangrijk. In deze situatie wordt immers verondersteld dat alle actoren vanuit een gedeelde transparante visie doelen, implementatiedoelen en methodieken hebben geformuleerd, en er gezamenlijk werd uitgetekend hoe de competenties van de betrokken actoren op elkaar zullen ‘klikken’ (parallel of sequentieel), hoe, wanneer en welke informatie wordt gedeeld en wanneer en hoe procesevaluaties en effectevaluaties zullen worden opgezet (zie o.a. RAN, 2018; De Wit, 2018; Kirkland & Baron, 2015; Greenhouse, 2013).

Conform aanbeveling 1, worden de huidige functies van de consultants in dit scenario gesplitst. Zo bestaat het takenpakket van de consultants in dit scenario uit de consultfunctie en de beleidsrol. De vroegere tweedelijnsfunctie van de consultants, zijnde het uitbouwen van individuele begeleidingstrajecten gericht op deradicalisering en disengagement, wordt hier opgenomen in de generieke eerstelijns hulpverlening van de trajectbegeleiders JWW. Indien nodig geacht voor bepaalde aspecten van het traject, kan een subsidiaire, gespecialiseerde tweedelijnsbegeleiding in dit scenario worden opgenomen door andere partners zoals de actoren binnen de Centra Geestelijke Gezondheidszorg (CGG), of andere zich ook hiertoe specialiserende diensten. Dit impliceert tevens een afbakening en verduidelijking van de verschillende functies naar alle andere actoren toe.

Het voordeel van dit scenario is dat de positionering van de consultants en de actoren die instaan voor de eerstelijnsbegeleiding minder belangrijk is, gezien een doorgedreven multi-agency werking wordt gehanteerd. Een mogelijk nadeel heeft betrekking op de timing. Rekening houdend met de diepe verankering van de polaire tegenstellingen, wordt de vraag gesteld of een reële multi-agency binnen een realistische timing kan worden gerealiseerd. Dit scenario is o.i., indien effectief gerealiseerd, echter de meest werkzame en langdurig stabiele piste.

Scenario 2:

Een tweede scenario accepteert dat de in 4.1. benoemde polaire tegenstellingen niet snel zullen worden overstegen of achtergelaten, en dat er moet worden gezocht naar manieren waarop de in de interviews benoemde mogelijkheden die de positionering van de consultants genereert worden behouden, zodat een realistische en werkzame multi-agency aanpak van de deradicalisering- en disengagementstrajecten vlotter wordt bereikt. Dit dient te gebeuren in het besef dat de functies van de consultants enkel haalbaar blijven indien – net zoals in scenario 1 – een opsplitsing van de functies (zie aanbeveling 1) wordt doorgevoerd.

Wat de consultfunctie en de beleidsrol van de consultants betreft, lijkt deze het best te worden gepositioneerd op overheidsniveau. De observaties en interviews tonen immers aan dat deze overheidspositie van de consultants verschillende mogelijkheden kan genereren: (1) volgens de consultants en enkele trajectbegeleiders JWW wordt de overheidspositie van de consultants vaak als meer relevant en betekenisvol ingeschat, o.a. door de lokale justitie- en hulpverleningspartners; (2) het faciliteert de toegang tot verschillende partners binnen en buiten de gevangenis en maakt overlegmomenten op lokaal en bovenlokaal niveau mogelijk. Dit laat toe om praktijkervaring, kennis en signalen in directe lijn terug te koppelen naar het beleid; (3) relevante informatie kan worden gedeeld met verschillende partners op lokaal en bovenlokaal

niveau zonder strafrechtelijk vervolgbaar te zijn. Met andere woorden faciliteert de overheidspositie multi-agency, wat uiterst noodzakelijk is in het kader van de aanpak van radicalisering.

Wat de uitbouw van de individuele begeleidingstrajecten gericht op disengagement en deradicalisering betreft, toont het onderzoek aan dat een overheidspositie in de huidige (gepolariseerde) context zoals deze zich momenteel voordoet, mogelijk voordeliger kan zijn. Enerzijds laat dit toe om praktijkervaring, kennis en signalen van justitiepartners, hulp- en dienstverleningspartners en/of van gedetineerden in directe lijn terug te koppelen naar het beleid, waardoor deze functie mogelijk als meer geloofwaardig wordt ingeschat door de gedetineerden. Anderzijds biedt het de mogelijkheid om – rekening houdend met de sociale grondrechten van de gedetineerden – relevante, noodzakelijke informatie te delen met belangrijke actoren, wat niet alleen de multi-agency samenwerking ten goede komt, maar eveneens de uitbouw van kwaliteitsvolle, constructieve re-integratietrajecten gericht op disengagement en deradicalisering (RAN, 2018a/b). Aansluitend op de bevindingen van reeds bestaand wetenschappelijk onderzoek dat zich focust op de samenwerkingsverbanden tussen hulpverlening, justitie en politie (zie o.a. De Wit, 2018; Van Puyenbroeck, 2016; Van Caenegem, 2013; Defillet, 2012), stellen we ook in dit onderzoek immers vast dat de informatiedeling tussen verschillende relevante actoren zeer beperkt blijft door (een verschillende toepassing en begrip van) het beroepsgeheim en het wantrouwen en de bezorgdheid om ‘te’ veel te delen (zie 4.4). Dit hypothekeert niet alleen de mogelijkheid tot risicomanagement, management- en informatiecontinuïteit (zie 4.5.5), maar eveneens de uitbouw van constructieve, kwaliteitsvolle (pro-sociale) re-integratietrajecten gericht op deradicalisering en disengagement (zie hoofdstuk 3).

Om dit te ondervangen, stellen we in dit scenario voor dat ook deze, ondertussen afgesplitste, functie van de huidige consultants die in dit scenario wordt opgenomen binnen de generieke eerstelijns hulpverlening (zie 6.1.1), op gouvernementeel (gemeenschap)niveau blijft staan, overeenstemmend met de positionering van de werking van o.a. de justitieassistenten. Deze gouvernementele eerstelijnsfunctie kan worden opgenomen worden door trajectbegeleiders JWW of door andere professionals die werden gerekruteerd uit het werkveld. Indien nodig geacht voor bepaalde aspecten van het traject, kan een subsidiaire, gespecialiseerde tweedelijnsbegeleiding in dit meer pragmatische scenario worden opgenomen door andere partners zoals de actoren binnen de Centra Geestelijke Gezondheidszorg (CGG), of andere zich ook hiertoe specialiserende diensten.

Het positioneren van deze functie op overheidsniveau kan er voor zorgen dat het snel formuleren en aansturen van overeenkomsten inzake de aard en vorm van informatie-uitwisseling en methodieken waar actoren elkaar tegenkomen, wordt versterkt (zoals bv. aan de hand van de ook nu gebruikte Service Level Agreements). Dit met oog op de uitbouw van werkzame deradicalisering- en disengagementstrajecten. Aangezien het om minstens twee verschillende overheden gaat (federaal en gemeenschap), laat dit bovendien toe om inhoudelijke accentverschillen te laten bestaan zonder deze onmiddellijk depolariserend door te werken (zij het respectvol geïntegreerd binnen een meer expliciete werkzame multi-agency benadering).

Het voordeel van dit scenario is dat – door de positionering van de functies op overheidsniveau – een multi-agency (samen)werking binnen een meer haalbare tijd kan worden verwezenlijkt, waardoor kwaliteitsvollere deradicalisering- en disengagementstrajecten sneller kunnen worden uiteengezet. Een mogelijk nadeel van dit scenario is dat de fundamentele doelen/principes van sociaal werk zoals deze nu in werking zijn, herdacht en herbrond moeten worden zonder dat de waardenvolheid ervan op zich wordt losgelaten. Hoewel actoren in dit scenario zouden afstappen van eenzelfde ‘strikte’ interpretatie van het beroepsgeheim, kan dit worden ondervangen door een duidelijk afdoend kader omtrent informatiedeling met criteria en richtlijnen over wat, wanneer, hoe en met wie iets wordt gedeeld (zie aanbeveling 11). Op deze manier

ontstaat er niet enkel eenduidigheid onder alle verschillende actoren, ook blijven de sociale grondrechten van de gedetineerde gevrijwaard.

Scenario 3:

In een derde scenario blijft de huidige werking van de consultants grotendeels dezelfde zoals deze zich momenteel voordoet. Zo staan de consultants, die blijven functioneren op overheidsniveau, in voor (1) het uitbouwen van individuele begeleidingstrajecten gericht op disengagement en deradicalisering, (2) het bieden van consult aan de verschillende justitie- en hulp- en dienstverleningspartners binnen de gevangenis, en voor (3) het adviseren van het beleid rond de aanpak van radicalisering in de gevangenis.

Echter wordt het tijdspercentage dat naar iedere individuele functie gaat in dit scenario gewijzigd. Zo zullen de consultants 4/5^e van hun tijd besteden aan de consultfunctie en de beleidsrol en slechts 1/5^e aan de individuele begeleidingen. Enerzijds kunnen de consultants op deze manier meer inzetten op de (volgens het onderzoek) belangrijkste functies, zijnde het bieden van consult en het adviseren van het beleid, en kan iedere partner evenveel beroep doen op de consultants. Anderzijds blijven de consultants zo voeling houden met de praktijk en de problematiek.

De individuele begeleidingen van de consultants blijven in dit scenario behoren tot de tweedelijns hulpverlening, maar dit subsidiair, gespecialiseerd, en gericht op de ondersteuning van de eerstelijns hulpverlening. In tegenstelling tot de huidige situatie, moet in dit scenario expliciet worden gemaakt wat deze specialisering concreet inhoudt en welke doelstelling(en) de consultants hiermee nastreven, moeten de eerste en tweedelijnsfunctie inzake 'disengagement en deradicalisering' structureel worden ingebouwd, moet er gezamenlijk, in overleg met alle actoren criteria bepaald worden wanneer een tweedelijnsbegeleiding noodzakelijk wordt geacht, en moet samen met alle actoren een kader worden gecreëerd voor informatiedeling inzake de uitbouw van individuele deradicalisering- en disengagementtrajecten. Op deze manier zou een verdere rolverwarring en een ad hoc doorverschuiving van eerste- naar tweedelijns hulpverlening kunnen vermeden worden (in functie van tussen alle actoren overlegde criteria).

In dit scenario moet echter eveneens op zeer korte tijd werk gemaakt worden van een gedeelde visie, een duidelijk samenwerkingsprotocol, een afdoend kader over hoe informatie veilig maar correct en relevant kan worden gedeeld (welke informatie is noodzakelijk? Wanneer moet dit worden gedeeld? Met wie en waarom?), en moeten eveneens de verschillende rollen, verwachtingen en doelstellingen van alle actoren besproken en verduidelijkt worden (zie aanbeveling 12). Ook op deze manier zou een multi-agency samenwerking mogelijk kunnen gemaakt worden.

6.4 (De)Polarisatie in de aanpak van gewelddadige radicalisering

De meest belangrijke en bijzonder sterk gesatureerde vaststelling in het onderzoek is de aanwezigheid van diverse, sterk geladen polaire tegenstellingen die zich vertalen in het denken en handelen van actoren. Deze tegenstellingen werken niet alleen de mogelijkheid tot wederzijds begrip en respect tegen, maar evenzeer het benoemen en het bespreken van problemen. Op deze manier is het onmogelijk om een succesvolle multi-agency samenwerking uit te bouwen, waarbinnen een gezamenlijk engagement wordt aangegaan en consciëntieus wordt gehandeld door alle verschillende actoren (zie o.a. De Wit, 2018; Greenhouse, 2013; RAN, 2018).

Het wetenschappelijk team had noch de middelen, noch de tijd om het tot stand komen van deze tegenstellingen te onderzoeken, hun veelzijdige uitingsvormen in detail te analyseren. Evident is wel dat deze polaire tegenstellingen waarschijnlijk de meest fundamentele en belangrijke drempels zijn voor een werkzaam handelen van de consultants en, vanzelfsprekend, van alle andere betrokken actoren.

Aanbeveling:

13. De betrokken actoren dienen zo snel als mogelijk de polaire tegenstellingen gezamenlijk door te spreken en hier afstand van te nemen door te zoeken naar het gedeelde midden tussen de tegengestelde posities (sectie 4.1). Dit kan niet alleen op het werkveld of alleen op managementniveau gebeuren, maar dient op beiden te gebeuren. Pas nadien kan werk worden gemaakt van een écht transparante en gedeelde visieontwikkeling -en formulering; van het expliciteren van de uit de gedeelde visie afgeleide algemene doelen die met, in en doorheen deze trajecten gerealiseerd moeten worden; en van het concretiseren van de implementatiedoelen, procedures en specifieke werkkaders die toelaten dat alle actoren met elkaar werkzame methodieken kunnen gaan toepassen (zie hoofdstuk 3). Gezien het sterk geladen karakter van deze tegenstellingen zijn volgehouden initiatieven zoals polarisatiemanagement essentieel (zie Brandsma, 2016).

Bibliografie

- Al Raffie, D. (2013). Social Identity Theory for Investigating Islamic Extremism in the Diaspora, *Journal of Strategic Security*, 4(6), 67-91.
- Andrews, D. A., Bonta, J., & Wormith, J. (2011). The risk-need-responsivity (RNR) model. *Criminal Justice and Behavior*, 38, 735-755.
- Atran, S. (2010). *Talking to the enemy: violent extremism, sacred values, and what it means to be human*. London: Penguin.
- Atran, S. (2016). The Devoted Actor. Unconditional Commitment and Intractable Conflict across Cultures, *Current Anthropology*, 57(13), 192-203.
- Barrelle, K. (2015). Pro-integration: disengagement from and life after extremism. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*. 7(2): 129-142.
- Basiswet 12 januari 2005 betreffende het gevangeniswezen en de rechtspositie van de gedetineerden, BS 1 februari 2005, 2815.
- Bjørge, T. (2002). *Exit Neo-Nazism. Reducing recruitment and promoting disengagement from racist groups*. Oslo: Norsk Utenrikspolitisk Institutt.
- Bjørge, T. (2009). Processes of disengagement from violent groups of the extreme right. In: Bjørge, T. & Horgan, J. (Eds.) *Leaving Terrorism Behind: Individual and collective disengagement*. New York: Routledge.
- Bjørge, T. (2012). *Processes of disengagement from different types of extremist and criminal groups*. Paper presented at the Leaving extremist and criminal groups: Scandinavian experiences on disengagement & reintegration into society, Stockholm, Sweden.
- Bjørge, T. & Horgan, J. (2009). *Leaving Terrorism Behind: Individual and collective disengagement*. New York: Routledge.
- Borum, R. (2011). Radicalization into Violent Extremism: A Review of Social Science Theories, *Journal of Strategic Security*, 4(4), 7-36
- Christensen, T. W. (2015). *A Question of Participation – Disengagement from the Extremist Right: A case study from Sweden*. Roskilde: Roskilde Universitet.
- Center for the Study of Democracy (2016). Understanding Radicalisation. Review of literature. Geraadpleegd op 8 augustus 2018, https://www.academia.edu/23411132/Understanding_Radicalisation_Review_of_Literature
- Colaert, L. (2017). Inleiding. Radicalisering: complex fenomeen, ambigu beleidsconcept, in Colaert, L. (red.), *'Deradicalisering'. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid*, Brussel: Vlaams Vredesinstituut, 13-23.
- Coolsaet, R. (2016), Deradicaliseringsbeleid en de IS-generatie, *Politiejournaal*, september, 14-19.
- Cullen, F. & Gilbert, K (2013). *Reaffirming Rehabilitation* (2nd. ed.). Waltham, MA: Anderson Publishing.
- Dalgaard-Nielsen, A. (2010). Violent Radicalization in Europe: What We Know and What We Do Not Know, *Studies in Conflict and Terrorism*, 33(9), 797-814.
- Decoene, S. & Vandeveld, S. (2016). Wat geleerd werd, kan (vaak) ook afgeleerd worden. Principes van zinvol delictgedrag behandelen. In S. Decoene (Ed.), *Over stoute dingen doen* (pp. 219-237). Leuven: Acco.
- Decker, S. & Pyrooz, D. (2011). Gangs, Terrorism, and Radicalization, *Journal of Strategic Security*, 4(4), 151-166.

- Defillet, T. (2012). *Juridische handvatten beroepsgeheim voor hulpverleners bij het rapporteren aan justitiële medewerkers bij doorverwijzingen van meerderjarige druggebruikers*, Brussel. (www.vad.be/media/1149706/juridische%20handvateen%20beroepsgeheim%20voor%20hulp%20verleners.pdf).
- Demant, F., Slootman, M., Buijs, F. & Tillie, J. N. (2008). *Teruggang en uittreding: processen van deradicalisering ontleed*. Amsterdam: IMES.
- Dean, C. (2014). The Healthy Identity Intervention: The UK's Development of a Psychologically Informed Intervention to Address Extremist Offending. In Silke, A (Ed.), *Prisons, Terrorism and Extremism: Critical Issues in Management, Radicalisation and Reform*. Oxon, UK: Routledge.
- Dean, C. (2016). Addressing Violent Extremism in Prisons and Probation: Principles for Effective Programs and Interventions. *Global Center for Cooperative Security, Policy Brief*, 1-12. Geraadpleegd op 8 augustus 2018, http://www.globalcenter.org/wp-content/uploads/2016/09/16Sep_Dean_Addressing-Violent-Extremism-in-Prisons-and-Probation_FINAL.pdf
- Della Porta, D. & LaFree, G. (2012). Guest Editorial: Process of Radicalization and De-Radicalization, *International Journal of Conflict and Violence*, 6(1), 4-10.
- De Wit, B. (2018). *Project R: naar een multi-agency approach in Vilvoorde in het kader van een preventieve aanpak inzake radicalisering*. Geraadpleegd op 20 april 2018, via <https://www.kennisplein.be/Documents/Draaiboek%20Project%20R.pdf>.
- Donaldson, M.S. (2001). Continuity of care: a reconceptualization. *Medical Care Research and Review*, vol 58, pp 255–90.
- Doosje, B., Loseman, A. & Bos, K. (2013), Determinants of radicalization of Islamic youth in the Netherlands: Personal uncertainty, perceived injustice, and perceived group threat, *Journal of Social Issues*, 69:3, 586–604.
- Doosje, B., Moghaddam, F. M., Kruglanski, A. W., de Wolf, A., Mann, L. & Feddes, A.R. (2016). "Terrorism, Radicalization and De-radicalization." *Current Opinion in Psychology*, 11, 79-84.
- Doosje, B. & van Eerten, J.J. (2017). 'Counternarratieven' tegen gewelddadig extremisme. In: L. Colaert (ed.), *'Deradicalisering'. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid* (pp. 85-103). Brussel: Vlaams Vredesinstituut.
- Durnescu, I. (2018). Deradicalisation or disengagement? That is the question, *CEP*. Geraadpleegd op 8 juli 2018, (<https://www.cep-probation.org/deradicalisation-or-disengagement-that-is-the-question/>).
- Evans, S. (2005). The development of a group consultation approach to service delivery. *Educational Psychology in Practice: Theory, Research and Practice in Educational Psychology*, 21, 131–146.
- Feddes, A. R. (2017). Risico-inschatting in een integral veiligheidsbeleid, in Colaert, L. (red.), *'Deradicalisering'. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid*, Brussel: Vlaams Vredesinstituut, 49-64.
- Feddes, A. R., Nickolson, L. & Doosje, B. (2015). Triggerfactoren in het Radicaliseringsproces, *Justitiële verkenningen*, 2 (16), 22-48.
- Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken, *Het Plan R: Het Actieplan Radicalisme*, 20 juli 2016.
- Federale regering, Plenaire zitting Kamer, *Strijd tegen terrorisme – maatregelen*, 19 november 2015.
- FOD Justitie (2015). *Actieplan aanpak radicalisering in gevangenen*.
- Freeman, G. & Hughes, J. (2010). Continuity of Care and the Patient Experience, Research paper, *Kings Fund*, 1-62. Geraadpleegd op 26 augustus 2018, via https://www.kingsfund.org.uk/sites/default/files/field/field_document/continuity-care-patient-experience-gp-inquiry-research-paper-mar11.pdf.
- Freilich, J.D. & LaFree, G. (2015). Criminology Theory and Terrorism: Introduction to the Special Issue, *Terrorism and Political Violence*, 27(1), 1-8.
- Gemengde commissie Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden (2015). *Hulp- en dienstverlening aan gedetineerden: Strategisch Plan 2015-2020*. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.

- Glaser, M., Hohnstein, S. & Greuel, F. (2014), Ausstiegshilfen in Deutschland. Ein Vergleichender Überblick Über Akteure Und Vorgehensweisen, in: Rieker, P. (ed.), *Hilfe Zum Ausstieg? Ansätze und Erfahrungen Professioneller Angebote zum Ausstieg aus rechtsextremen Szenen*, Weinheim: Beltz Juventa, 45–76.
- Greenhouse, P. M. (2013). Activity theory: a framework for understanding multi-agency working and engaging service users in change. *Educational Psychology in Practice*, 29(4), 404- 415. doi:10.1080/02667363.2013.853650.
- Hafez, M. & Mullins, C. (2015), The radicalisation puzzle: A theoretical synthesis of empirical approaches to homegrown extremism, *Studies in Conflict and Terrorism*, 38, 958–975.
- Haggerty, J.L., Reid, R.J., Freeman, G.K., Starfield, B.H., Adair, C.E. & McKendry, R. (2003). Continuity of care: A multidisciplinary review, *British Medical Journal*, 327(7425), 1219-1221.
- Horgan, J. (2009). *Walking Away From Terrorism: Accounts of Disengagement from Radical and Extremist Movements*. London: Routledge.
- Institute for Strategic Dialogue (2014). *European Counter-Radicalisation and De-radicalisation: A comparative Evaluation of Approaches in the Netherlands, Sweden, Denmark and Germany*.
- Jasko, K., LaFree, G. & Kruglanski, A.W. (2016). Quest for Significance and Violent Extremism: The Case of Domestic Radicalization, *Political Psychology*, 1-17.
- Kirkland, J., & Baron, E. (2015). Using a cognitive analytic approach to formulate a complex sexual and violent offender to inform multi-agency working: developing a shared understanding. *Journal of Sexual Aggression*, 21(3), 394-405. doi: 10.1080/13552600.2014.939596.
- Koehler, D. (2017). Een typologie van 'deradicaliserings' programma's, in Colaert, L. (red.), 'Deradicalisering'. *Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid*, Brussel: Vlaams Vredesinstituut, 65-83.
- Kruglanski, A. W., Chen, X., Dechesne, M., Fishman, S., & Orehek, E. (2009). Fully committed: Suicide bombers' motivation and the quest for personal significance. *Political Psychology*, 30, 331–557.
- Kruglanski, A.W., Bélanger, J.J., Gelfand, M.J., Gunaratna, R., Hetiarachchi, M., Reinares, F., Orehek, E., Saso & J. Sharvit, K. (2013). Terrorism – A (Self) Love Story. Redirecting the Significance Quest Can End Violence, *American Psychologist*, 68(7), 559-575.
- Kruglanski, A.W. & Gelfand, M.J. (2013). Motivation, Ideology and the Social Process in Radicalization, *Association for psychological science*. Geraadpleegd op 11 januari 2018, via <https://www.psychologicalscience.org/observer/motivation-ideology-and-the-social-process-in-radicalization>.
- Kruglanski, A.W., Gelfand, M.J., Bélanger, J.J., Sheveland, A., Hetiarachchi, M. & Gunaratna, R. (2014). The Psychology of Radicalization and Deradicalization: How Significance Quest Impacts Violent Extremism, *Political Psychology*, 35(1), 69-93.
- Kruglanski, A.W. & Webber, D. (2014a). The Psychology of Radicalization, *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik*, 379-388.
- Kruglanski, A.W., Webber, D., Jasko, K & Molinario, E. (2018). The making of Violent Extremists, *Review of General Psychology*, 1-50 (Accepted).
- LaFree, G., & Miller, E. (2008). Desistance from terrorism: What can we learn from criminology? *Dynamics of asymmetric conflict*, 1(3), 203-230.
- Lukas, H. & Korn, J. (2012). *Untersuchung zur Legalbewahrung der Teilnehmer an VPN-Trainingskursen im Jugendstrafvollzug*. Geraadpleegd op 12 mei 2018, via <http://www.violence-prevention-network.de/de/component/phocadownload/category/3-evaluationsberichte?download=60:studie-zur-legalbewaehrung-von-vpn-teilnehmern>
- Mares, M. (2015). Strategies of Islamist extremism in Europe, *Interdisciplinary political and cultural journal*, 17(1), 109-118.
- Marsden, S. (2016). *Reintegrating Extremists. Deradicalisation and Desistance*. London: Springer.
- Maruna, S. (2001). *Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. Washington: American Psychological Association.

- Maruna, S. (2014). The role of wounded healing in restorative justice: an appreciation of Albert Eglash. *Restorative Justice: An International Journal*, 2(1), 9-23
- Mellis, C. (2007). *Amsterdam and radicalisation: the municipal approach*. In Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties en Ministerie van Justitie (Ed.), *Radicalization in broader perspective* (pp. 40-48). Den Haag: The national coordinator for counterterrorism.
- Miller, C., & Chauhan, L. S. (2017). Radicaal gedachtengoed en gewelddadig gedrag, in Colaert, L. (red.), 'Deradicalisering'. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid, Brussel: Vlaams Vredesinstituut, 25-42.
- Ministry of Children, Gender Equality, Integration and Social Affairs (2014). Back on Track. A pilot project on the prevention of radicalisation among inmates, Final report June 2014.
- Moghaddam, F. (2005). The staircase to terrorism: A psychological exploration, *American psychologist*, 60(2), 161-169.
- Muro, D. (2016), What does radicalisation look like? Four visualisations of socialisation into violent extremism, *Notes Internationals*, 1-5.
- Nasser-Eddine, M., Garnham, B., Agostino, K. & Caluya, G. (2011). *Countering Violent Extremism (CVE) Literature Review*. Edinburgh: Australian Government, Department of Defence, Defence Science and Technology Organisation, 1-91.
- National Offender Management Service (2013). Healthy Identity Intervention. Summary and Overview. Geraadpleegd op 10 augustus 2018, <https://www.whatdotheyknow.com/request/164177/response/403865/attach/4/HII%20Summary%20and%20Overview%20Public%20April%2013.pdf>
- Neumann, P. (2013). The Trouble with Radicalization, *International Affairs*, 89(4), 873-893.
- Pape, R. A. (2005). *Dying to Win. The Strategic Logic of Suicide Terrorism*, New York: Random House.
- Pauwels, L. & Hardyns, W. (2016). Het verlaten van een extremistische beweging: een kennismaking met exit-bewegingen, 103-124. In: Hardyns, W., Bruggeman, W. (Eds.) *Radicalisering en terrorisme. Van theorie naar praktijk*. Reeks Veiligheidsstudies, nr. 15, Antwerpen: Maklu.
- Ponsaers, P., De Ruyver, B., Easton, M., Verhage, A., Noppe, J., Hellinckx & Vande Velde M. (2010). Onderzoeksrapport polarisering en radicalisering: een integrale preventieve aanpak. Geraadpleegd op 10 augustus 2018, <https://biblio.ugent.be/publication/3175163/file/3175171.pdf>.
- Rabasa, A., Pettyjohn, S.L., Ghez, J., Boucek, C. (2010). Deradicalizing Islamist Extremists, Santa Monica, Calif., RAND Corporation, (https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monographs/2010/RAND_MG1053.pdf).
- RAN (2016). Exit programmes and interventions in prison and probation, June 2016, 1-9.
- RAN (2017). *Preventing Radicalisation to Terrorism and Violent Extremism. Approaches and Practices*, RAN Collection of Approaches and Practices. (https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran_best-practices/docs/ran_collection-approaches_and_practices_en.pdf).
- RAN (2018). Protective and promotive factors building resilience against violent radicalisation, RAN Issue Paper, 1-9.
- RAN (2018a). Multi-agency working and preventing violent extremism I, RAN Issue Paper, 1-11.
- RAN (2018b). *Preventing Radicalisation to Terrorism and Violent Extremism. Approaches and Practices*, RAN Collection of Approaches and Practices. (https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran_best-practices/docs/ran_collection-approaches_and_practices_en.pdf)
- Richardson, S. (2016). Joining it up: multi-professional information sharing. In: Frost, N. & Robinson, M. (Eds.) *Developing Multi-professional Teamwork in Integrated Children's Services*. Open University Press with McGraw-Hill Education: 125-139.
- Sageman, M. (2004). *Understanding Terror Networks*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Sageman, M. (2008). A strategy for fighting Islamist terrorists, *The Annals of the American Academy for Political and Science Review*, 618(1), 223–231.
- Schmid, A. P. (2013). Radicalization, De-Radicalization, Counter-Radicalization: A Conceptual Discussion and Literature Review ICCC research paper. The Hague: International Centre for Counter Terrorism.
- Scott, A. (2016). The Devoted Actor. Unconditional Commitment and Intractable Conflict across Cultures, *Current Anthropology*, 57(13).
- Sloper, P. (2004). Facilitators and barriers for coordinated multi-agency services. *Childcare, Health and Development*, 30(6), 571–580.
- Speckhard, A. (2010). Prison and community based disengagement and de-radicalization programs for extremists involved in militant jihadi terrorism ideologies and activities, in: Fenstermacher, L., et al. (ed.), *Protecting the homeland from international and domestic terrorism threats: Current multi-disciplinary perspectives on root causes, the role of ideology, and programs for counter-radicalization and disengagement*, Washington, DC: US Department of Defense, online beschikbaar op https://www.start.umd.edu/sites/default/files/files/publications/U_Counter_Terrorism_White_Paper_Final_January_2010.pdf, geraadpleegd op 24 mei 2018.
- Steunpunt Jeugdhulp (2014). Beroepsgeheim voor dummies. Geraadpleegd op 24 april 2018, via <https://www.kennisplein.be/Documents/Beroepsgeheim%20voor%20dummies.pdf>.
- Swann, W.B., Gómez, A., Vázquez, A., Besta, T., Cui, L., González, R., Hornsey, M., Susianto, H., Buhrmester, M.D., Jetten, J., Bastian, B., Ariyanto, A., Christ, O., Finchilescu, G., Goto, N., Sharma, S. & Zhang, A. (2014). What Makes a Group Worth Dying for? Identity Fusion Fosters Perception of Familial Ties, Promoting Self-Sacrifice, *Journal of Personality and Social Psychology*, 106(6), 912-926
- Sykes, G. 1958/2007. *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Temmerman, K. (2007). *Terreurbestrijding in België en Europa. De interactie tussen inlichtingendiensten, politie en justitie*. Antwerpen/Apeldoorn: Maklu.
- United Nations Office on Drugs and Crime (2016). *Handbook on the Management of Violent Extremist Prisoners and the Prevention of Radicalization to Violence in Prisons*. New York: United Nations.
- Vanderplasschen, W., De Bourdeaudhuij, I. & Van Oost, P. (2002). Co-ordination and Continuity of Care in Substance Abuse Treatment, *European Addiction Research*, 8(1), 10-21.
- Van Caenegem, S. (2013). *Rapportage tussen welzijnswerkers en justitieassistenten*. Onuitgegeven Masterproef, Universiteit Gent, Gent.
- Van Gorp, B. (2004). *Frames in de nieuwsmedia. Een onderzoek naar het theoretische en methodologische potentieel van het concept framing met studies van de asielberichtgeving en haar effecten* (doctoraal proefschrift). Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Van Gorp, B. (2005). Where is the frame? Victims and Intruders in the Belgian Press Coverage of the Asylum Issue. *European Journal of Communication*, 20(4), 484-507.
- Van Gorp, B. (2018). *Verdraaid. Het nieuws anders bekeken*. Kalmthout: Pelckmans Pro.
- Van Puyenbroeck (2016). Wanneer het onvoorspelbare onvoorstelbaar reëel wordt: analyse van ervaringen met gezinsdrama's. (<http://docs.vlaamsparlement.be/pfile?id=1267688>).
- Veldhuis, T. M., & Staun, J. (2009). *Islamist radicalisation: a root cause model*. Den Haag: Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael'.
- Verkuyten, M. (2009). Support for Multiculturalism and Minority Rights: The Role of National Identification and Out-group Threat, *Soc Just Res*, 31-52.
- Verschoote, E. (2018). *Disengagement van geradicaliseerde gedetineerden: een framinganalyse*. Onuitgegeven Masterproef, Universiteit Gent, Gent.
- Violence Prevention Network (2015). *Taking Responsibility – Breaking away from Hate and Violence; De-radicalisation in prison*. Geraadpleegd op 11 oktober 2017.

- Vlaamse Regering (2015). *Actieplan ter Preventie van radicaliseringsprocessen die kunnen leiden tot extreme en terrorisme*.
- Vlaamse Regering (2018). *Actieplan ter Preventie van gewelddadige radicalisering en polarisering. Tussentijdse rapportage Juni 2018*.
- Vlaams Parlement (2016). *Verslag over de stand van zaken van de uitvoering van de resolutie betreffende de bestrijding van gewelddadige radicalisering*, 579 (2015-2016), Nr. 3, 16 december 2016,
- Vlaams Vredesinstituut (2017). *Advies bij het Vlaams beleid inzake gewelddadige radicalisering en polarisering*, adviesnota 4 juni 2017.
- VVSG (2015). Handvaten voor een lokale aanpak van radicalisering. Geraadpleegd via http://www.vvsg.be/radicalisering/Documents/HLARmetBijlagen_0401.pdf.
- WANA (2017). *Understanding Radicalisation: A literature Review of Models and Drivers*. Geraadpleegd op 8 augustus 2018, http://wanainstitute.org/sites/default/files/publications/Publication_UnderstandingRadicalisation_SecondEditionJuly2017.pdf.
- Ward, T. & Maruna, S. (2007). *Rehabilitation: Beyond the risk paradigm*. Abingdon – New York: Routledge.
- Wet 17 mei 2006 betreffende de externe rechtspositie van veroordeelden tot een vrijheidsstraf en aan de slachtoffer toegekende rechten in het raam van de strafuitvoeringsmodaliteiten, BS 15 juni 2006, 30455.
- Wet van 6 juli 2017 houdende vereenvoudiging, harmonisering, informatisering en modernisering van bepalingen van burgerlijk recht en van burgerlijk procesrecht alsook van het notariaat, en houdende diverse bepalingen inzake justitie, B.S. 4 juli 2017.
- Wiktorowicz, Q. (2004). *Joining the Cause: Al-Muhajiroun and Radical Islam*. Department of International Studies, Rhodes College.

Bijlagen

BIJLAGE 1: vragenprotocol justitie- en hulpverleningspartners

Inhoud en context eigen werking

1. Kan u mij iets meer vertellen over uw huidige functie? Wat is uw rol in het deradicaliserings- en disengagement verhaal?
2. Op welke manier worden de dossiers geselecteerd?
3. Wie is jullie doelgroep en hoe bereiken jullie hen?
4. Zijn er gedetineerden met bepaalde kenmerken die prioriteit krijgen? Zo ja, hoe en door wie worden de criteria hiervoor bepaald?
5. Krijgen jullie op voorhand bepaalde informatie mee over de cliënt? Zo ja, uit wat bestaat deze informatie en van wie krijgen jullie dit?
6. Hoeveel (begeleidings)trajecten werden er reeds opgezet?
7. Werken jullie op dezelfde dossiers als de twee consulenten?
8. Op welke wijze wordt een geïndividualiseerd traject uitgetekend? Wat zijn de verschillende stappen?
9. Zijn er bepaalde fases die men kan onderscheiden?
10. Hanteren jullie specifieke methodieken gedurende de begeleiding van deze groep gedetineerden?
11. Welke levensdomeinen worden betrokken gedurende de begeleiding? Hoe gebeurt dit?
12. Hoeveel gesprekken worden er doorgaans gevoerd met de gedetineerden?
13. Welke doelstelling streven jullie na met de begeleiding van deze groep?
14. Hebben jullie een specifieke opleiding dienen te volgen en/of steunen jullie op bepaalde expertise?
15. Welke rol speelt re-integratie in het disengagement of deradicaliseringsverhaal?
16. Welke rol speelt veiligheid in deze trajecten?

Drempels

17. Met welke problemen worden jullie geconfronteerd bij het opzetten van de begeleidingstrajecten?
18. Zijn er reeds begeleidingstrajecten succesvol beëindigd?
19. Wat zijn mogelijke verklaringen voor de resultaten?

Samenwerking met (belangrijkste) partners

20. Met welke actoren werken jullie samen?
21. Hoe verloopt de communicatie en samenwerking met al deze actoren/partners? Zien jullie hier een evolutie in?
22. Zijn er nog andere actoren die belangrijk zijn?
23. Zijn er andere actoren waar jullie informatie van krijgen?
24. Welke informatie wordt gegeven en welke niet?
25. Hoe ervaren jullie dit?
26. Hoe zou de informatiedeling tussen de verschillende partners kunnen verbeterd worden?

Visie werking en samenwerking consulenten

27. Hoe verloopt de samenwerking met de consulenten? Zien jullie hier evolutie in?
28. Wat is volgens jullie de meerwaarde van de werking van de consulenten?
29. Wat wordt er vanuit jullie organisatie verwacht van de consulenten?
30. Gebeurt er een informatiedeling tussen jullie en de consulenten? Zo ja, over welke informatie gaat het dan?
31. Wordt er voldoende advies of hulp gegeven bij bepaalde vragen door de consulenten?
32. Hoe zou de werking van de consulenten kunnen aangescherpt worden in de toekomst?

Visie gewelddadige radicalisering en disengagement

33. Mening over het huidige hulp- en dienstverleningsbeleid voor geradicaliseerde gedetineerden.
34. Visie over deradicalisering en disengagement in het algemeen.
35. Welke theorie met betrekking tot disengagement en deradicalisering hanteren jullie? Stemt dit overeen met deze van andere actoren? Zo niet, welke gevolgen heeft dit?
36. Wat zijn volgens u de randvoorwaarden om disengagement te kunnen realiseren?
37. Hoe staan jullie ten opzichte van het gevangenisbeleid?

BIJLAGE 2: Vragenprotocol justitiepartners**Inhoud en context eigen werking**

1. Kan u mij iets meer vertellen over uw huidige functie en uw rol in het deradicalisering- en disengagement verhaal?
2. Hoeveel TERRO-dossiers zijn er ongeveer in deze gevangenis?
3. In hoeveel van deze dossiers is er een begeleiding lopende door JWW en de consultants?
4. Hoe worden de gedetineerden opgevolgd in het kader van radicalisering benaderd door de hulp- en dienstverleners en door de consultants?
5. Welke dossiers krijgen in deze gevangenis prioriteit?
6. Welke doelstelling wordt er nagestreefd door binnen deze gevangenis?
7. Wat wordt er vanuit Justitie, op bovenlokaal niveau, verwacht van deze gevangenis in het kader van de aanpak van radicalisering?
8. Kan u mij iets meer vertellen over het (gevangenis)regime van deze gevangenis en het hulp- en dienstverleningsaanbod voor deze groep gedetineerden?
9. Het groepsaanbod voor deze groep gedetineerden zou zeer beperkt zijn. Wat is uw mening hierover?
10. In deze gevangnissen zouden gelabelde gedetineerden intensiever worden opgevolgd door het penitentiair personeel. Kan u dit even toelichten?
11. Als er 'problematische' signalen worden opgemerkt onder de gedetineerden wordt dit gemeld aan de lokale directie. Hoe verloopt dit? Over welke signalen gaat het dan? Vanaf wanneer is iets problematisch?
12. Wat gebeurt er met deze informatie?
13. Hoe verloopt het contact tussen het bewakingspersoneel en de gedetineerden?
14. De PSD en de directie zouden ook een opleiding gekregen hebben om de TERRO-gedetineerden te begeleiden en hen opnieuw in het gewone circuit te krijgen. Op welke manier wordt hiernaar gestreefd? Wat houdt deze begeleiding juist in?
15. Zijn er reeds gedetineerden terug naar het gewone regime of een satellietgevangenis verwezen? Welke rol hebben jullie hierin gespeeld?

Drempels

16. Met welke drempels worden jullie geconfronteerd?

Samenwerking met (belangrijkste) partners

17. In de beleidsdocumenten wordt de nadruk vaak gelegd op Multi-agency. Waarom is dit zo belangrijk?
18. Welke actoren zijn voor u belangrijk als het gaat over samenwerking en waarom?
19. Zijn er actoren waar jullie informatie van krijgen?
20. Met welke actoren dient u zelf bepaalde informatie te delen?
21. Hoe ervaart u dit? Hoe verloopt de communicatie en samenwerking met al deze actoren/partners?
22. Hoe zou de informatiedeling tussen de verschillende partners kunnen verbeterd worden?

Visie werking en samenwerking consultants

23. Hoe verloopt de samenwerking met de consultants?
24. Wat wordt er vanuit deze gevangenis verwacht van de consultants?
25. Wat is volgens u de meerwaarde van de werking van de consultants?

26. Gebeurt er een informatiedeling tussen u en de consultants? Zo ja, over welke informatie gaat het dan?
27. Wordt er voldoende advies of hulp gegeven bij bepaalde vragen door de consultants?
28. Kritiek luidt dat consultants zich te veel baseren op 'subjectieve' informatie, terwijl PSD beschikt over meer 'objectieve' informatie. Wat is uw mening hierover?
29. Hoe verloopt de samenwerking tussen de consultants en lokale gevangenisactoren (PSD en lokale directie) volgens u?
30. Hoe zou de werking van de consultants kunnen aangescherpt worden in de toekomst?
31. Kan de functie van de consultants volledig zou kunnen opgenomen worden door JWW?

Visie gewelddadige radicalisering en disengagement

32. Mening over het huidige hulp- en dienstverleningsbeleid voor geradicaliseerde gedetineerden.
33. Visie over deradicalisering en disengagement in het algemeen.
34. Welke theorie met betrekking tot disengagement en deradicalisering hanteren jullie? Stemt dit overeen met deze van andere actoren? Zo niet, welke gevolgen heeft dit?
35. Wat zijn volgens u de randvoorwaarden om disengagement te kunnen realiseren?
36. Hoe staan jullie ten opzichte van het gevangenisbeleid?

BIJLAGE 3: Vragenprotocol consulenten Doelstelling 1: Individuele disengagement trajecten**Inhoud en context eigen werking**

1. In welke gevangenissen zijn jullie momenteel te werk?
2. Op welke manier worden de dossiers geselecteerd?
3. Wie is jullie doelgroep en hoe bereiken jullie hen?
4. Zijn er gedetineerden met bepaalde kenmerken die prioriteit krijgen? Zo ja, hoe en door wie worden de criteria hiervoor bepaald?
5. Krijgen jullie op voorhand bepaalde informatie mee over de cliënt? Zo ja, uit wat bestaat deze informatie en van wie krijgen jullie dit?
6. Hoeveel begeleidingstrajecten werden er reeds opgezet?
7. Wat is de verhouding tot het totale aantal (terro-)dossiers in de Vlaamse gevangenissen?
8. Hoe groot is de uitval (ongeveer) tijdens de begeleiding?
9. Welke rol dienen jullie als consulent op te nemen in het begeleidingstraject van de gedetineerde?
10. Wat wordt er bedoeld met (disengagement) 'traject'?
11. Welke doelstelling streven jullie na met deze individuele begeleidingstrajecten?
12. Geldt dit voor iedere categorie gedetineerden?
13. Over welke kenmerken dient een consulent te beschikken?
14. Op welke wijze wordt een geïndividualiseerd begeleidingstraject uitgetekend? Wat zijn de verschillende stappen?
15. Zijn er bepaalde fases die men kan onderscheiden?
16. Welke levensdomeinen worden betrokken gedurende de begeleiding? Hoe gebeurt dit?
17. Hoeveel gesprekken worden er doorgaans gevoerd met de gedetineerden (gedurende de begeleiding)?
18. Hanteren jullie bepaalde methodieken gedurende de gesprekken met de gedetineerden? Zo ja, welke?
19. Hebben jullie een specifieke opleiding dienen te volgen en/of steunen jullie op bepaalde expertise?
20. Welke problemen ondervinden jullie bij het opzetten van de begeleidingstrajecten?

Samenwerking met de belangrijkste partners

21. Met welke actoren werken jullie samen bij het opzetten van een begeleidingstraject?
22. Hoe verloopt de communicatie en samenwerking met al deze actoren/partners?
23. Welke andere actoren spelen voor jullie een belangrijke rol in het disengagementstraject en waarom?
24. Met welke actoren zou je graag kunnen samenwerken en om welke redenen is dat (nog) niet het geval?

Nazorg

25. Hoe verloopt de overgang van binnen naar buiten?
26. Welke actoren zijn voor jullie essentieel om deze schakel mogelijk te maken?
27. Aan welke partners geeft je het voorbereide en zelf gerealiseerde traject door? Welke actoren spelen een belangrijke rol in de fase na detentie? Is er een vorm van informatiedeling naar deze actoren buiten de gevangenis?
28. Verloopt deze overgang doorgaans vlot? (indien er al vrijstellingen zijn geweest)
29. Houden jullie zelf contact met de gedetineerden eenmaal ze de gevangenis verlaten?

2. Doelstelling 2: advies aan hulp- en dienstverleners

30. Wat houdt jullie rol van adviesverlener concreet in? Op vraag of ad hoc?
31. Welke actoren geven jullie advies?
32. Uit wat bestaat dit advies? (voorbeelden)
33. Welke vragen tot advies zien jullie liever niet komen?

3. Doelstelling 3: Beleidsrol

34. Wat houdt de beleidsrol concreet in?
35. Heeft deze rol bepaalde voor- of nadelen?